

פרק ו'

ענפי המשק

1. ההתפתחויות העיקריות בתוצר ובפריון

בשנת 1984 הואטה התרחבותו של התוצר בסקטור העסקי (כפי שהוא נמדד מצד ענפי המשק)¹; זאת תוך עלייה בחלקו של התוצר המופנה ליצוא. התוצר העסקי הכולל כמעט קפא, ריאלי, לעומת גידול של כ-4.5 אחוזים בשנת 1983. בשיעורי גידולן של תשומות הייצור הראשוניות, עבודה והון, לא חלה האטה מקבילה; גידול מלאי ההון (לתחילת 1984) אף הואץ. עקב העלייה הניכרת בהיקף ההשקעות במכונות ובציוד בשנת 1983² — כך שפריון העבודה הנמדד וכן הפריון הכולל (פריון יחידה משולבת של הון ועבודה)³ ירדו ב-1984, התפתחות שהחריפה את הקיפאון השורר בפריון בשנים האחרונות. (ראה לוחות ו'1, ו'2). נראה, שאותם הגורמים שהשפיעו על הפריון בעשור האחרון — ובהם האינפלציה המהירה, שהוצאה במדה ניכרת ב-1984 — המשיכו להכביד השנה על תפקודם של ענפי המשק. (להשוואה בין חישוב התוצר העסקי מצד הענפים לחישובו מצד השימושים ודיון בהשלכותיהן של שתי שיטות המדידה על חישוב הפריון, ראה בפרק ב', בסעיף "התוצר" וכן בלוח ב'2).

ההאטה בגידול התוצר העסקי לא הקיפה את כל ענפי המשק; ושנת 1984 אופיינה באי אחידות של שינויי התוצר בענפים השונים. אי האחידות משקפת את השינוי שחל במבנה

¹ מדידה זו, המבוססת על אינדיקטורים כמותיים בענפי המשק השונים, ובחלקה — על חישובי התוצר הנובע מתוך לוח תשומות התפוקה, היא אלטרנטיבית למדידת התוצר העסקי המתבססת על נתוני מקורות ושימושים מתוך מערכת החשבונאות הלאומית. לעיתים ישנו חוסר תיאום בין תוצאותיהן של שתי דרכי המדידה, וזאת למרות התרומה של האינדיקטורים הענפיים לחישוב התוצר העסקי מצד השימושים (בייחוד אינדיקטורים בענפי התעשייה והבנייה). ועל אף העיקרון האומר, שעל שתי דרכי המדידה לתת תוצאות דומות. (ראה לוח ב'2 בפרק ב' "התוצר והביקושים"). בשנים 1982 ו-1983 היה גידול התוצר העסקי המחושב מצד הענפים מהיר יותר מזה המחושב מצד השימושים, וב-1984 להפך. ישנן שתי סיבות אפשריות להתפתחות זו: ראשית, הנתונים הענפיים מודדים, במדה מסוימת, את תפוקת הענף ולא את התוצר שלו. כך, בתקופה שבה גידול היבוא מהיר יותר מגידול הייצור המקומי (כמו ב-1982 ו-1983), יהיה הגידול המתקבל על בסיס נתוני התפוקה מהיר מזה המתקבל בהתבסס על התוצר מצד השימושים. בתקופה שבה היבוא גדל פחות מהייצור המקומי (כמו ב-1984) תהיה התוצאה הפוכה. זאת ועוד: רישום היצוא מצד השימושים נערך כשהסחורות יוצאות מנמלי הארץ (שיטת רישום סחר החוץ), ואילו מצד הענפים נרשם היצוא בעת ייצור הסחורות, שלב מוקדם יותר. כך, בתקופה שבה גידול היצוא (לפי יציאתו מנמלי הארץ) הואט (כמו בשנים 1982 ו-1983), עשוי להתקבל כתוצר מצד השימושים גידול מתון יותר מאשר בתוצר מצד הענפים. בתקופה שבה הואץ גידול היצוא (לפי יציאתו מנמלי הארץ, כמו ב-1984), תהיה התוצאה הפוכה.

² חלק מעלייה זו נבע מהתקצרות אורך החיים הכלכלי של נכסי השקעה, שהיא תהליך ארוך טווח, אולם היתה גם עלייה בהשקעה הנקייה, שהיקפה הושפע, בין היתר, מהוזלת היבוא ב-1983 (חלק ניכר מהשקעות אלה הן מיבוא). ראה סעיף "ההשקעות" בפרק ב'.

³ חישוב הפריון הכולל בפרק זה מבוסס על ההנחה, שהתמורות היחסיות להון ולעבודה הן 32 אחוזים ו-68 אחוזים, בהתאמה, חישובי הפריון המוצגים בפרק ב' לעיל (ראה לוח ב'2) מבוססים על אותה הנחה. חישוב התמורות להון ולעבודה מתבסס חלקית על נתוני החשבונאות הלאומית, וחלקית על מערכת התשומה והתפוקה.

לוח ו'1
אינדיקטורים עיקריים להתפתחות הסקטור העסקי, 1960 עד 1984
 (העלייה או הירידה (—) הכמותית, ממוצעים שנתיים, אחוזים)

	1984	1983	1982	1981	— 1979 1984	— 1973 1978	— 1966 1972	— 1960 1965	
התוצר ¹	0.2	4.4	2.6	4.0	2.6	3.7	9.2	8.9	
תשומת העבודה ²	2.4	3.4	0.3	2.2	2.0	0.0	2.7	4.6	
מלאי ההון ³	4.7	3.1	2.9	3.0	3.8	6.6	7.5	10.4	
ההשקעות	— 15.8	26.4	9.0	7.5	2.9	— 0.3	7.5	8.2	
פריון העבודה ⁴	— 2.2	1.0	2.3	1.8	0.5	3.7	6.4	4.2	
עתירות ההון ⁵	2.2	— 0.3	2.7	0.7	1.8	6.6	4.7	5.6	
הפריון הכולל ⁶	— 3.0	1.1	1.4	1.6	0.0	1.6	5.0	2.5	
היצוא	14.7	1.1	— 3.7	4.8	4.4	7.0			
המימון ⁷	— 16.9	— 7.4	35.8	4.3	3.9				
צריכת אנרגיה									
לשימושים סופיים ⁸	0.6	1.2	4.0	2.5	2.2	3.3			

- (1) תוצר מקומי גולמי במחירי גורמי הייצור.
 (2) שעות עבודה בפועל. מקור הנתונים — סקר כוח אדם. הנתונים שונים במקצת מהנתונים המקבילים המופיעים בפרק ד' (לוחות ד'7, ד'8) כי הם אינם כוללים את הסעיף "לא ידוע". מאותה סיבה, הנתונים על פריון העבודה ועל הפריון הכולל (שורות 4 ו-6) שונים במקצת מהנתונים המקבילים בפרק ב' (לוח ב'2) המבוססים על נתוני תשומת העבודה הנלקחים מפרק ד'.
 (3) מלאי ההון בתחילת שנה לעומת תחילת שנה קודמת.
 (4) תוצר לשעת עבודה.
 (5) הון לשעת עבודה.
 (6) תוצר ליחידה משוקללת של הון ועבודה. משקלה הממוצע של העבודה הוא 68 אחוזים.
 (7) אשראי לטווח בינוני וארוך (כמונחי זרם).
 (8) אנרגיה. כמונחי שווה ערך טון נפט. הנתונים נסכים על כל המשק ולא רק על הסקטור העסקי.

הביקושים ב-1984 — צמצום ניכר של היקף הביקושים המקומיים (לאחר שנתיים של גידול ניכר) והתרחבות היצוא (לאחר קיפאון בשנתיים אלו). זוהי תוצאה של העברת מרכז הכובד של המדיניות הכלכלית לצמצום הגירעון במאזן המסחרי ושל גורמים נוספים (כגון ירידת הרכוש הפיננסי של הציבור, בעקבות משבר מניות הבנקים), שהשפיעו ישירות על הביקושים. היצוא נהנה מהתרחבות ניכרת של הסחר העולמי בשנת 1984. ענפים בעלי רכיב יצוא גדול יחסית בתוצר — כגון התעשייה והתחבורה⁴ — נהנו מהתרחבות היצוא, והתוצר שלהם גדל מאוד. (ראה לוח ו'3 וכן לוח ו'10 בסעיף "התעשייה" ולוח ו'16 בסעיף "התחבורה והתקשורת", הנתונים על הספנות ועל התעופה.) היצוא התעשייתי גדל מאוד, וחלקו בסך הייצור התעשייתי עלה ל-52 אחוזים, לעומת 45 אחוזים ב-1983. ענפי התעופה והספנות נהנו הן מהובלות יצוא מוגברות מישראל והן מהרחבת הפעילות בין נמלים זרים. בענפים שבהם קיים יבוא מתחרה — בייחוד בתעשייה — הביאה ההתייקרות היחסית של היבוא ב-1984 לגידול חלקו של הייצור המקומי, לאחר התפתחות הפוכה בשנתיים הקודמות. (ראה לוח ו'12.) לעומת זאת ענפים שעיקר תפוקתם מיועדת לשוק המקומי — כגון הבנייה (שייצא כ-2 אחוזים בלבד בשנת 1983) והמסחר והשירותים (כ-21 אחוזים) — סבלו מצמצום הביקושים המקומיים. בענף הבנייה

⁴ חלקו של התוצר הנובע מיצוא בסך התוצר היה (בשנת 1983) כ-46 אחוזים בענף התעשייה וכ-56 אחוזים בענף התחבורה והתקשורת. אחוזי היצוא נלקחים ממערכת תשומה-תפוקה.

לוח ו' א'
אינדיקטורים להתפתחות הכמותית בענפים נבחרים של הסקטור העסקי, 1981 עד 1984
 (העליה או הירידה (-), ממוצעים שנתיים, אחוזים)

הענף	האינדיקטור	1981 — 1983	1984
חקלאות	תוצר	8.0	- 3.4
	תשומת עבודה	- 2.7	1.9
	מלאי הון	2.5	2.7
	עתירות הון	5.3	0.8
תעשייה	תוצר	2.2	5.4
	תשומת עבודה	0.6	3.9
	מלאי הון	4.4	5.5
	עתירות הון	3.7	1.5
בנייה	תוצר	- 0.4	- 7.7
	תשומת עבודה	4.3	- 6.1
	מלאי הון	- 0.6	0.0
	עתירות הון	- 4.7	6.4
תחבורה ותקשורת	תוצר	4.0	4.7
	תשומת עבודה	0.5	4.3
	מלאי הון	0.9	4.2
	עתירות הון	0.8	- 0.1
מסחר ושירותים	תוצר	5.4	- 2.3
	תשומת עבודה	4.2	4.1
	מלאי הון	4.8	7.6
	עתירות הון	4.6	3.3

לוח ו'2

פריון העבודה והפריון הכולל בענפי המשק בסקטור העסקי, 1960 עד 1984
(העלייה או הירידה (—), ממוצעים שנתיים, אחוזים)

הענף	1960 1965	1966 1972	1973 1978	1979 1984	1960 1984
פריון העבודה — תוצר לשעת עבודה					
חקלאות	8.2	8.6	8.3	5.8	7.7
תעשייה	6.3	6.6	4.6	0.5	4.5
תחבורה ותקשורת	3.5	7.0	5.9	1.6	4.6
בנייה	3.5	2.9	0.1	— 1.7	1.2
חשמל ומים	10.2	9.5	— 1.0	3.3	5.6
מסחר ושירותים	— 0.2	6.2	3.1	— 0.4	2.4
סך כל הסקטור העסקי	4.2	6.4	3.7	0.5	3.8
הפריון הכולל — תוצר ליחידה משוקללת של הון ועבודה					
חקלאות	5.6	6.6	6.0	4.4	5.7
תעשייה	6.1	6.0	2.1	— 0.8	3.3
תחבורה ותקשורת	0.9	4.7	3.3	1.4	2.7
בנייה	2.5	3.0	— 1.1	— 1.7	0.7
חשמל ומים	5.3	6.7	— 0.5	0.5	3.0
מסחר ושירותים	— 3.6	4.1	1.2	— 1.0	0.4
סך כל הסקטור העסקי	2.5	5.0	1.6	0.0	2.4

החריפה ב־1984 מגמת ירידתו של התוצר, המאפיינת ענף זה מאז 1982, וחלקו בסך התוצר העסקי הוסיף להצטמצם (לכ־11.5 אחוזים ב־1984 לעומת כ־14 אחוזים ב־1981 וכ־20 אחוזים ב־1972). צמצום תוצר ענף המסחר והשירותים ב־1984 בא אחרי גידול שנתי ממוצע של כ־5 אחוזים בשלוש השנים הקודמות. (ראה לוח ו'3). בתוצר ענף החקלאות, חלה ב־1984 תפנית חדה: ירידה בכ־3.5 אחוזים, לאחר גידול שנתי של קרוב ל־8 אחוזים בשנים 1981 עד 1983 — וזאת על אף רכיב היצוא הניכר שלו (כ־41 אחוזים ב־1983). אמנם היצוא החקלאי למעט פרי

הדר גדל מאוד (ראה לוח ו' 5 בסעיף "החקלאות" להלן), ופעל להרחבת התוצר החקלאי, אולם את גידולו קיזזה ירידה חריפה בהיקף יצוא ההדרים וכן ירידה בייצור הכותנה, בגלל גורמי תחרות בינלאומית וגורמי טבע. תלולה עוד יותר היתה ירידתן של ההכנסות מחקלאות, כי עליית מחירי התפוקה היתה מתונה מזו של מחירי התשומות.

נוסף על השפעתו הישירה של השינוי במבנה הביקושים, היתה לו השפעה עקיפה על תוצר הענפים השונים, כפי שמלמדת מערכת תשומה-תפוקה. הצמצום בענף הבנייה פעל למיתון הגידול בתוצר התעשייתי, דרך השפעתו על ענפי התעשייה שתוצרתם נועדה בעיקר לענף הבנייה. עלייתם של היצוא התעשייתי ותפוקת ענף התחבורה והתקשורת מיתנה את ירידת התפוקה בענף המסחר והשירותים, שכן, משקלה של תפוקה זו בין תשומות התעשייה, התחבורה והתקשורת גבוה יחסית.

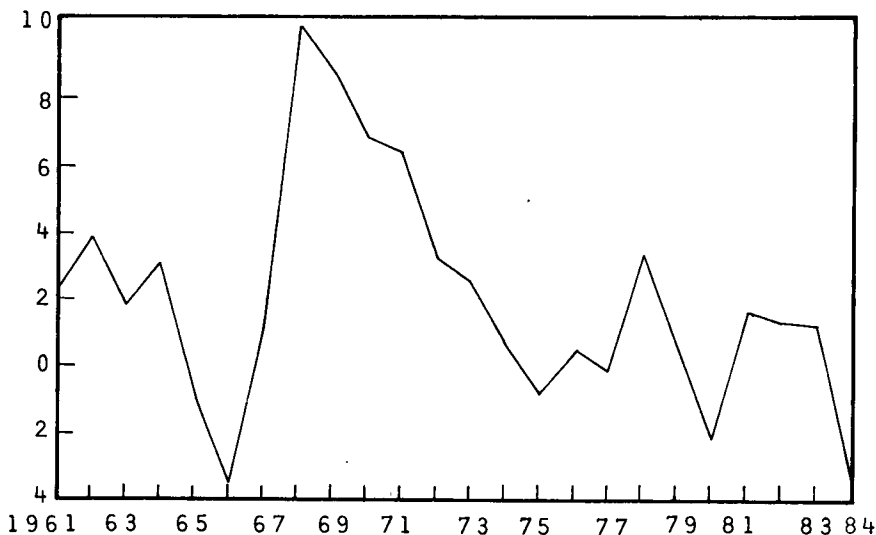
אי האחידות בשיעורי גידול התוצר בענפי המשק ב-1984 השפיעה על מבנה הסקטור העסקי. הגידול הניכר בתוצר התעשייתי כלם את ירידת חלקו של תוצר זה בסך התוצר העסקי בשנים האחרונות (משיא של כ-30.5 אחוזים ב-1977 לכ-28 אחוזים ב-1983), ואילו ההאטה בתוצר של ענף המסחר והשירותים כלמה את עליית חלקו בסך התוצר העסקי (מכ-28 אחוזים באמצע שנות השבעים לכ-31.5 אחוזים ב-1983). הירידה בחלקו של ענף הבנייה בסקטור העסקי נמשכה, כאמור, גם בשנת 1984. עלייה ארוכת טווח היתה בחלקו של תוצר החקלאות מתחילת שנות השבעים — בניגוד למגמה השוררת בארצות המפותחות.

כיוון שהקיפאון בפריון הוא, כאמור, תהליך נמשך⁵, הרבו לדון בו, והובאו כמה גורמים לתופעה. העיקריים בהם הם: האינפלציה המואצת וריתוק גורמי ייצור להתגוננות מפניה, השינויים התכופים במדיניות הכלכלית בשנים האחרונות ובייחוד במדיניות הפיסקלית, וכן השינויים החדים שחלו בהרכב הביקושים במשק — בעיקר הסטת הביקושים המקומיים ליבוא.

דיאגרמה ו'1

הפריון הכולל ליחידה משולבת של הון ועבודה, 1961 עד 1984

אחוזים

⁵ בדיקת התפתחות הפריון על פני זמן מגלה, שתהליך הקיפאון בפריון העבודה החל מסתמן בשנת 1979, ובפריון הכולל — אף לפני כן, משנת 1974.

לוח ו' 3

תוצר מקומי גולמי, במחירי גורמי הייצור, 1960 עד 1984
(אחוזים)

סך כל הסקטור העסקי	מסחר ושירותים	בנייה	חשמל ומים	תחבורה ותקשורת	תעשייה ²	חקלאות ¹	
ההרכב הענפי							
100.0	35.7	18.5	3.5	11.0	21.3	10.0	1960
100.0	29.0	18.3	3.7	12.6	28.4	8.0	1970
100.0	27.9	19.3	3.7	12.5	28.5	8.1	1975
100.0	30.1	14.2	3.9	13.4	29.2	9.2	1980
100.0	31.6	12.6	4.0	13.5	28.0	10.3	1983
100.0	30.8	11.6	4.1	14.1	29.4	10.0	1984
העלייה או הירידה הממוצעת (—) בתוצר לפי תקופות משנה							
6.1	5.5	4.0	6.8	7.2	7.5	6.1	1984 — 1960
8.9	4.6	11.2	10.2	10.3	13.4	6.7	1965 — 1960
9.2	9.0	8.3	9.1	10.8	10.3	6.4	1972 — 1966
3.7	4.5	— 2.7	5.1	4.8	5.1	6.6	1978 — 1973
2.6	3.0	0.4	3.3	3.0	2.1	4.6	1984 — 1979
העלייה או הירידה (—), שנה לעומת קודמתה							
10.6	7.8	18.0	10.2	13.5	9.5	5.4	1970
12.2	12.5	14.0	9.9	14.7	10.5	10.3	1971
12.1	10.6	16.5	12.0	13.0	11.9	7.2	1972
3.8	3.9	3.7	3.9	4.7	4.5	— 0.3	1973
4.4	3.6	2.8	4.2	4.3	5.1	10.1	1974
2.3	0.3	3.8	4.9	— 1.6	3.1	8.9	1975
2.9	4.7	— 11.5	5.6	6.3	7.6	8.0	1976
2.2	3.2	— 13.6	5.6	8.7	5.2	8.0	1977
6.5	11.7	0.3	6.3	6.6	5.0	4.9	1978
5.3	6.4	8.6	5.4	5.9	3.4	2.4	1979
— 0.9	— 1.9	3.8	— 1.3	— 3.9	— 2.3	5.2	1980
4.0	4.3	1.4	5.8	5.5	2.3	10.0	1981
2.6	4.9	— 1.4	3.8	— 0.2	0.3	11.0	1982
4.4	6.9	— 1.5	4.7	6.4	4.0	3.1	1983
0.2	— 2.3	— 7.7	1.7	4.7	5.4	— 3.4	1984

(1) שיעורי שינוי שנתיים בתוצר החקלאות מהייחסים לשנים קלנדריות. ואילו בסעיף ה"חקלאות" להלן הניתוח מתבסס על נתונים לשנים חקלאיות (אוקטובר — ספטמבר). המעבר משנה חקלאית לשנה קלנדרית נעשה כך: התוצר החקלאי בשנת 1983, לדוגמה, שווה ל-¼ מהתוצר החקלאי בשנה החקלאית תשמ"ג ועוד ¼ מתוצר החקלאי בשנת תשמ"ד.

(2) שיעורי השינוי בתוצר התעשייתי בלוח זה שונים במקצת מהשינויים המקבילים בלוח ו' 10 להלן. בלוח זה כולל התוצר התעשייתי אומדן של התוצר בענף היהלומים, המבוסס על יצוא היהלומים. לעומת זאת, בסעיף ה"תעשייה" להלן, הניתוח מתבסס על נתונים של התוצר התעשייתי למעט ענף היהלומים.

בשנים שקדמו ל-1984, בגלל הוולתו היחסית. קשה למצוא קשר חד-ערכי בין התפתחות האינפלציה להתפתחות הפריזון, שכן מאז שנת 1974, החריפה האינפלציה מאוד, ואילו השינוי בפריזון הכולל נשאר יציב למדי, על רמה נמוכה⁶. (ראה דיאגרמה ו'1). עם זאת נראה, שהאינפלציה הגבוהה, בצירוף הגורמים האחרים, פעלה להגברת אי-הוודאות בקרב היצרנים ולעזעורה של יציבות המגמות הכלכליות, הדרושה לשם תכנון התוצר ולשם ניצולם היעיל של גורמי הייצור הראשוניים. מבחינת השפעת הגורמים הללו על הפריזון, שנת 1984 לא היתה שונה משנים עברו: כאמור, היתה האצה ניכרת בקצב האינפלציה (ראה פרק ג'); בתחום המדיניות הכלכלית, באה לידי ביטוי התפנית במדיניות שער החליפין, שהחלה באמצע 1983, תוך האצת קצב פיתוח השקל והגדלת המסים על יבוא, שתרמה, כאמור, לשינוי בהרכב הביקושים; המדיניות הפיסקלית לא היתה אחידה במשך השנה, ובלטה במיוחד המדיניות המרחיבה, שהונהגה באמצע 1984, לקראת הבחירות הכלליות. כך נמשכה השנה אי-הוודאות בסקטור העסקי, וכאמור, החריפה מגמת הירידה בפריזון.

חוסר היעילות בניצול גורמי הייצור התבטא לעיתים, ברמה הענפית, בהיחלשות הקשר בין התפתחות התוצר בענף לבין השינוי בגורמי הייצור הראשוניים, וכתוצאה מכך היתה לעיתים אף ירידה בפריזון. השפעה זו אפיינה את השנים 1981 עד 1984, שבהן גברה כנראה, אי-הוודאות במדה רבה. הוולת היבוא ב-1982 ו-1983 הביאה, בין היתר, לגידול מלאי ההון, באמצעות יבוא מוגבר של מכוניות וציוד, שלא תמיד תאם את התפתחות התוצר הענפי. היחלשות הקשר האמורה בלטה בייחוד בענף הבנייה בשנים שלפני 1984, כאשר תשומת העבודה המשיכה לעלות במהירות, וכתוצר שרר קיפאון. (ראה לוח ו'1-א').⁷ עיוות זה תוקן במדה מסוימת בשנת 1984. בענף התחבורה גדל כושר ההובלה במשאיות מ-1981 עד 1984 ב-40 אחוזים — פי שניים ומעלה מגידול תפוקת ענף המשאיות באותן שנים. בענף החקלאות השתפר למעשה הפריזון בשנים לפני 1984, אולם בשנה זו עלו התשומות הראשוניות, למרות הירידה החריפה בתוצר. בענף המסחר והשירותים לווח גידולו המהיר של התוצר בשנים 1981 עד 1983 בגידול מקביל של תשומת העבודה (וכן של מלאי ההון), אולם ב-1984 נמשך הגידול בתשומת העבודה למרות הירידה בתוצר.

בתהליך אינפלציה מהירה כזה, שמאפיין את המשק הישראלי בשנים האחרונות, (תהליך שהואף השנה במדה ניכרת), ייתכנו שינויים חריפים ב"תנאי הסחר" הענפיים (בין קצב עלייתם של מחירי התשומות לזה של מחירי התפוקה)⁸ ובשכר ליחידת התפוקה. שינויים כאלה עלולים לפגוע ברווחיות בענפים, שבהם קשה להתאים את מחירי התפוקה לעליית מחירי התשומות והשכר הנומינלי; פגיעה מסוג זה ברווחיות הענפית נמנית בהחלט עם נזקי האינפלציה. (נזקים אלו נדונים בפרק ג'). הרעה בתנאי הסחר אפיינה את ענף החקלאות בשנה החקלאית תשמ"ד (אוקטובר 1983 עד ספטמבר 1984), ותרמה לירידה הניכרת בהכנסה הריאלית הנובעת מהחקלאות, מעל 18 אחוזים, לאחר גידול בשיעור דומה בשנת תשמ"ג. תופעה דומה היתה בענף התחבורה: בתחבורה היבשתית ירדו המחירים היחסיים לעומת מדר המחירים הכללי, ובענפי הספנות והתעופה ירדו מחירי התפוקה כמונחים דולריים. בתנאי הסחר של התעשייה, חל אמנם שיפור בשנים 1982 ו-1983, אולם את השפעתו החיובית על רווחיות הענף קיזזה עלייה

⁶ בפריזון העבודה היתה התרפה ניכרת במשך התקופה מאז 1973 (ראה לוח ו'2). אולם, נראה שהתפתחות זו קשורה, לפחות חלקית, עם האטת גידולה של עתירות ההון (הון לשעת עבודה) מ-6.6 אחוזים לשנה מ-1973 עד 1978 ל-1.8 אחוזים לשנה ב-1979 עד 1984.

⁷ ייתכן, שתופעה זו בענף הבנייה מוסברת בחלקה בהתרחבות התוצר כתוצאה משיפוצים, כתחליף לרכישת דירות חדשות, שכן שיפוצים הם עתירי עבודה. (ראה להלן בסעיף "הבנייה").

⁸ אין אפשרות לאמוד במדויק את תנאי הסחר של כל ענף בסקטור העסקי.

לוח 4-
אינדיקטורים להתפתחות ענפי המסחר והשירותים, 1975 עד 1984

מספר המועסקים (ישראלים)						התוצר הנוכע (במחירי 1977/78) ¹						
שיעור גידול כמותי				התחלקות		שיעור גידול כמותי				התחלקות		
ממוצע — 1976						ממוצע — 1976						
1984	1983	1982	1984	1984	1975	1984	1983	1982	1984	1984	1975	
— 1.8	9.3	3.7	2.4	34	38	— 5.0	8.1	5.2	3.7	45	45	מסחר קמעוני וסיטוני
6.5	5.8	3.0	2.9	10	11	2.2	12.5	— 2.8	3.6	6	6	שירותי אוכל והארוחה
7.7	10.7	4.5	7.3	17	12	— 0.7	5.8	2.8	3.5	15	15	שירותים עסקיים ומשפטיים
— 2.7	7.3	2.8	5.5	17	15							שירותים פיננסיים
						2.6	2.6	21.0	7.7	7	5	בנקים
						4.1	3.5	— 1.1	3.8	7	7	ביטוח
7.6	— 2.5	5.5	1.6	15	18	— 1.0	4.0	4.2	2.2	10	12	שירותים אישיים
19.9	0.9	10.9	6.0	7	6	— 0.1	6.5	5.5	3.4	4	4	מוסכים לכלי רכב
						— 5.9	9.3	8.1	3.8	6	6	שירותי בריאות וחינוך עסקיים
3.0	6.3	4.4	3.7	100	100	— 2.3	6.9	4.9	3.7	100	100	סך כל המסחר והשירותים העסקיים ²

(1) מבוסס על אומדן התוצר הנוכע משימושים במשק, לפי לוחות תשומה-תפוקה לשנת 1977/78 — כלומר בהנחה של מכנה ייצור קבוע.

(2) בחישובי ההתחלקות ושיעורי הגידול של מספר המועסקים לא הובאו בחשבון שירותי בריאות וחינוך עסקיים. המהווים כ-6 אחוזים מן התוצר בענפי המסחר והשירותים.

בשכר ליחידת תפוקה. בתעשייה חלה השנה תפנית בשכר ליחידת תפוקה — כחלק ממגמת ירידה כללית בשכר הריאלי במשק מבחינת המעביד (ראה פרק ד') — על רקע יציבות בתנאי הסחר בענף. צירוף גורמים זה תרם להתפתחות הברוכה של ענף התעשייה, לעומת הענפים האחרים בסקטור העסקי בשנת 1984.

שנת 1984 אופיינה בצמצום חריף של השקעות הסקטור העסקי בנכסים קבועים, כ־16 אחוזים, במקביל להאטה בגידול התוצר העסקי.⁹ בניגוד למגמה זו, עלו ההשקעות בענף התעשייה בכ־2 אחוזים — ביטוי נוסף להבדל בין התפתחות ענף התעשייה ב־1984 לזו של ענפי משק אחרים.

ההאטה בגידול התוצר העסקי בשנת 1984 נתנה את אותותיה בצריכת האנרגיה, שנשארה יציבה לעומת רמתה ב־1983. אף כי עקרונית מהווה צריכת אנרגיה אינדיקטור לתוצר, אופיינה צריכה זו, מאז משבר הדלק הראשון ב־1973/74, בירידה ארוכת טווח של השימוש באנרגיה ליחידת תפוקה — בעיקר בענפי התעשייה והחקלאות — מגמה שמשבשת את הקשר הישיר בין סך התוצר לבין סך השימוש באנרגיה. עם זאת, נתוני צריכת חשמל בשנת 1984 מצביעים על גידול ניכר בצריכה של ענף התעשייה, במקביל לגידול התוצר של ענף זה ועל ירידה ניכרת בצריכה הביתית, כחלק מן הצמצום חסר התקדים בצריכה הפרטית ב־1984. (ראה סעיף "הצריכה הפרטית" בפרק ב' לעיל.) האירוע הבולט בתחום האנרגיה ב־1984 היה סיום המעבר מייצור חשמל באמצעות דלק נוזלי (מזוט) לייצור באמצעות פחם כתחנת הכוח בחדרה. כ־60 אחוזים מסך החשמל בישראל מיוצרים כעת באמצעות פחם.

השינוי במדיניות שער החליפין, שתרם לעידודו של גידול התוצר בענפים עם רכיב יצוא גבוה, היה אמור לפעול כך גם בענף התיירות, שהוא ענף יצוא מובהק. ואמנם אינדיקטורים על פעילות פיסית בענף, כגון מספר התיירים הנכנסים ומספר הלינות במלונות לתיירים, מצביעים על גידול ב־1984, ועל המשך התאוששות הענף מהשפל, שנגרם כעטיה של מלחמת שלום הגליל בשנת 1982. עם זאת, נראה, שהתרחבות הפעילות בענף רוסנה במדת מה על ידי המדיניות הכלכלית, שהגדילה את הפער בין שער החליפין האפקטיבי לבין השער הרשמי. נוסף להשפעתו על מספר התיירים, פעל פער זה לצמצום המרת מטבע החוץ בידי תיירים באמצעות מערכת הבנקאות, ולהגברת ההמרות בשוק השחור ב־1984. (נושא זה נדון בסעיף "התיירות" להלן.) המשך התחזקותו של הדולר לעומת המטבעות האירופיים תרם לריסון הפעילות, שכן התיירות מארצות אירופה הוא החלק המכריע של התיירות מחו"ל.¹⁰ גורם ריסון נוסף ב־1984 היה צמצום בצריכת שירותי תיירות פנים בידי ישראלים, כחלק מריסון הצריכה הפרטית. אחת התופעות הבולטות בתוצר הסקטור העסקי ב־1984 היתה בלימת גידול התוצר בענף המסחר והשירותים. התרומה לגידול בשנים שקדמו ל־1984 באה משני גורמים עיקריים: ראשית, האצת האינפלציה, שהגבירה את מספר המועסקים בשירותים הפיננסיים ובשירותים העסקיים והמשפטיים; שנית, הגידול הרב בצריכה הפרטית, שהגדיל את מספר המועסקים בענפי המסחר. חלקם של המועסקים בענפים אלה¹¹ בסך המועסקים במשק עלה מ־17.3 אחוזים ב־1980 ל־19.5 אחוזים ב־1983. צמצום הצריכה הפרטית, ובעיקר הקטנת היבוא של מוצרי צריכה, הביא בשנת 1984 להפחתת התוצר והתעסוקה בענפי המסחר הקמעוני והסיטוני (ראה לוח ו'־4). תהליך ההתייעלות, שהתנהל בסקטור הכנקאי, בעקבות משבר מניות הבנקים

⁹ עם זאת, חלק גדול מצמצום היקף ההשקעות האלה נבע מירידה בהשקעות של חברות הסקטור הציבורי, כתוצאה ממדיניות הממשלה (ראה סעיף "ההשקעות" בפרק ב').

¹⁰ בסך הכול, גדלה התיירות מאירופה ב־1984 בכ־8 אחוזים — שיעור דומה לזה של גידול התיירות מארה"ב וקנדה — אולם היה גידול רב בתיירות חורפית לאילת מארצות סקנדינביה וממערב גרמניה. התיירות מהממלכה המאוחדת ומצרפת גדלה בפחות מאחוז אחד.

¹¹ מסחר קמעוני וסיטוני, שירותים עסקיים ומשפטיים ושירותים פיננסיים.

באוקטובר 1983, הביא לצמצום התעסוקה בענפי השירותים הפיננסיים¹². לעומת זאת, לוותה האצה נוספת באינפלציה ב-1984 בהמשך גידול התעסוקה בענף השירותים העסקיים (הכולל רואי חשבון, מנהלי חשבונות וכד'). למרות הקיפאון בתוצר הנובע של ענף זה, הירידה בזרם המימון לסקטור העסקי (אשראי לטווח בינוני וארוך), שהחלה מסתמנת ב-1983, נמשכה ב-1984. (ראה לוח ו-1, שורה 8.) ירידה נמשכת זו מהווה עדיין חלק מתהליך ההתאמה לגידולו הרב של המימון בשנת 1982, כאשר נוספו שני גורמים נוספים — הירידה הגדולה של היקף ההשקעות, שפעלה מצד הביקוש — לצד התייקרות מה של אשראי זה. היתרה הממוצעת של האשראי לטווח קצר, המממן פעילות בסקטור העסקי, לא ירדה ב-1984, אולם עלות האשראי — הן הממוצעת והן השולית — גדלה מאוד, תוך השלכות שליליות על הפעילות. היקפו (וחלקו) של האשראי ליצוא עלה, במקביל לגידול היצוא. (התפתחות האשראי נדונה בפרק ח').

2. החקלאות

א. ההתפתחויות בענף¹³

שנת תשמ"ד היתה קשה במיוחד לענף החקלאות: סך התפוקה החקלאית (הכוללת תשומות ביניים חקלאיות) ותוצר הענף ירדו לראשונה, ובשיעורים ניכרים — 2.7 ו-5.8 אחוזים, בהתאמה, וזאת בהמשך להתמתנות קצבי הגידול של אלה עוד בשנת תשמ"ג. התפתחות ריאלית זו, בצירוף ההתפתחויות במחירים היחסיים, גרמה בתשמ"ד לירידה ניכרת, 18 אחוזים, בהכנסה הריאלית הכוללת מחקלאות — ירידה השווה בעצמתה לעלייתה בתשמ"ג. כך שבה רמתה לזו של תשמ"ב. (ראה לוחות ו-5, ו-6.)

בחינה רב-שנתית של התפתחות הענף מורה על ירידת קצב הגידול השנתי של תוצר הענף, בממוצע תלת שנתי: 4 אחוזים בתקופה תשמ"ב — תשמ"ד, לעומת 5 אחוזים בשלוש השנים הקודמות ולמעלה מ-6 אחוזים בשנים תשל"ג עד תשל"ח. מגמה זו משקפת מיצוי של פוטנציאל השוק המקומי וקיפאון ביצוא החקלאי. לעומת תשמ"ג, שהיתה ברוכת גשמים, התאפיינה תשמ"ד בכמויות גשם קטנות מהממוצע ובהתחלקות גרועה על פני חודשי העונה. לכך היו, כמובן, השלכות על כמות היבולים, על איכותם, על מחירי המוצרים החקלאיים ועל היקף השימוש בתשומות (לרבות תשומות ביניים חקלאיות).

תפוקת ענפי הצומח (בניכוי תשומות ביניים) ירדה השנה כמותית ב-6 אחוזים ויותר, ואילו תפוקת ענפי בעלי החיים גדלה בקצב מהיר יותר מאשר אשתקד — כ-7 אחוזים בקירוב. מבין ההתפתחויות בתפוקת ענף החקלאות בתשמ"ד ראוי לציון ירידת חלקם היחסי של ענפי הצומח בסך התפוקה לטובת ענפי בעלי החיים. התפתחות זו משקפת את הבלימה בצמיחת סך כל יצוא ענפי הצומח, עקב הירידה המתמשכת ברווחיותו מחד גיסא, והגידול המואץ בתפוקת ענפי בעלי החיים, המשווקת רובה ככולה בשוק המקומי והנתמכת בשיעורים גבוהים — מאידך גיסא. (ראה לוח ו-7.) חלק ניכר מהיצוא הישיר של תפוקת ענפי בעלי החיים כרוך, כדרך כלל, בהפסדים ניכרים למשק (ועל כן משמש כמפלט לעורפים). הירידה בייצור גידולי שדה נבעה בעיקר מירידת תפוקת החיטה ביותר משני שלישים לעומת תשמ"ג בעטייה של הבצורת החלקית, ומהירידה בייצור הכותנה.

¹² כל הירידה במועסקים בסקטור זה היתה בתת-הענף "בנקים מסחריים".

¹³ הנתונים נסבים על "שנים חקלאיות" (מאוקטובר עד ספטמבר). אלא אם כן צוין אחרת. נתוני התפוקה והמחירים בפרק זה (משנת תשמ"ב ואילך), הם בערכים קבועים של חודש אפריל בכל שנה חקלאית.

לוח ו' 5
אינדיקטורים לפעילות ענף החקלאות, תשל"ג עד תשמ"ד¹

	תשל"ח	תשל"ג	תשל"ט	תשמ"א	תשמ"ב	תשמ"ד
	ממוצע	ממוצע	ממוצע	ממוצע	ממוצע	ממוצע
	תשל"ח	תשל"ג	תשל"ט	תשמ"א	תשמ"ב	תשמ"ד
(העלייה או הירידה (-) הכמותית לעומת השנה הקודמת)						
(אחוזים)						
סך התפוקה החקלאית (כולל תשומות ביניים)	4.5	2.9	3.5	7.4	6.1	2.7 -
תשומות קנויות	3.4	1.6	4.3	3.2	4.7	4.9
תוצר גולמי	6.3	4.8	4.1	12.7	6.2	5.8 -
גורמי ייצור						
תשומות עבודה ²	1.6 -	0.3 -	1.1 -	7.0 -	1.1	3.0
מלאי הון ³	4.8	3.6	2.5	2.4	2.5	2.7
הון ליחידת עבודה ⁴	6.5	3.9	3.5	10.0	1.1	0.3 -
פריזון						
תוצר ליחידת עבודה	8.0	5.1	5.2	21.2	4.9	8.5 -
תוצר ליחידת תשומה ⁴	5.3	3.3	3.7	16.4	4.5	8.4 -
הכנסה כוללת מחקלאות ⁵	3.7	5.8	0.1	3.5	18.3	18.2 -
סך היצוא החקלאי ⁶	8.6	0.1 -	6.2	15.5	3.2 -	7.0
מזה: יצוא הדרים	2.3	1.9 -	8.8 -	4.6 -	8.4 -	13.3 -
יצוא חקלאי אחר	17.9	1.6	15.1	29.6	0.2 -	17.8
מחירים						
השינוי במחירי התפוקה (במחירים ליצורן ללא תשומות ביניים)	35	108.3	154.0	95.4	139.7	250.0
השינוי במחירי התשומה קנויה (ללא בלאי)	38	112.0	157.7	103.3	123.4	276.9
השינוי "בתנאי הסחר" ⁷	12 - ⁸	3.0 - ⁸	1.1 - ⁸	3.9 -	7.3	7.1 -

(1) בשנת תשמ"ב שינתה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה את שיטת המדידה של התפוקה והמחירים של ענף החקלאות. עיקרי השינויים: (א) פריזון הענף ותפוקתו חושבו כערכים אחידים של חודש אפריל בכל שנה (על ידי ניכוי כמדד המחירים לצרכן) ועל סמך אומדן ההתפלגות החודשית של התפוקה. (ב) תפוקת ענף ההדרים הופרדה ל"פרי מפורז" ול"פרי ארוז". על כן משתנה מדידת השינוי הכמותי. נחוני תשמ"ב ותשמ"ג - מתוקנים.

(2) מיליוני שעות עבודה. מקור הנתונים - סקרי כוח אדם וסקר משפחות ביוש"ע.
(3) מלאי הון גולמי במחירים קבועים כתחילת השנה הקודמת.
(4) תוצר ליחידה משוקללת של הון ועבודה: משקלה הממוצע של העבודה 59 אחוזים.
(5) במחירים קבועים. כניכוי כמדד המחירים לצרכן של חודשי אפריל בין שנה לשנה (ראה לוח ו' 6).
(6) על בסיס נחוני יצוא כדולרים. במחירים קבועים של שנת 1972. אינו כולל יצוא ליהודה ושומרון ולחבל עזה. מקור הנתונים - המחלקה לסחר חוץ בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
(7) השינוי כמדד מחירי התפוקה יחסית למדד מחירי התשומה.
(8) מצטבר לחקופה.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה וחישוני בנק ישראל.

לוח ו-6
החשבון השוטף של ענף החקלאות, תשל"ג עד תשמ"ד¹

הערך במחירים שוטפים ²						העלייה או הירידה (—) לעומת השנה הקודמת			
		תשל"ג—תשל"ח		תשל"א—תשל"ט		בכמות		במחיר	
תשמ"ג		תשמ"ד		תשמ"ג		תשמ"ד		תשמ"ג	
(מיליוני שקלים)		(אחוזים)							
1.	התפוקה הכוללת במחירים ליצרן	115,376.7	393,851.6	4.5	2.9	6.1	— 2.7	137.9	250.8
2.	תשומת ביניים	12,025.6	34,755.8	0.0	2.7	11.9	— 19.6	123.2	259.3
3.	התפוקה החקלאית במחירים ליצרן (1) — (2)	103,351.1	359,095.8	5.0	2.8	5.5	— 0.7	139.7	250.0
4.	תשומה קנויה	49,347.2	195,059.2	3.4	1.6	4.7	4.9	123.4	276.9
5.	התוצר החקלאי הגולמי במחירים ליצרן (4) — (3)	54,003.9	164,036.6	6.3	4.8	6.2	— 5.8	156.9	222.6
6.	כלאי	8,130.0	28,165.5	5.8	— 0.7	— 3.2	— 3.9	135.0	260.5
7.	התוצר החקלאי הנקי במחירים ליצרן (6) — (5)	45,873.9	135,871.1	6.6	5.8	8.3	— 6.2	161.2	215.7
העלייה או הירידה (—) בערך (אחוזים)									
		תשמ"ג		תשמ"ד		תשמ"ג		תשמ"ד	
8.	התוצר החקלאי הנקי במחירים ליצרן	45,873.9	135,871.1			182.9		196.1	
9.	פיצויי נזקי טבע ומלחמה	450.5	1,545.4			228.4		243.0	
10.	ההכנסה הכוללת מחקלאות (9) + (8)	46,324.4	137,416.5			183.3		196.6	
11.	שכר לעבודה שכירה	12,269.6	41,227.3			143.2		236.0	
12.	תמורה כוללת לעבודה עצמית ולהון מחקלאות	34,054.8	96,189.2			201.1		182.4	
13.	השינוי במדד המחירים לצרכן (11) — (10)					³ 139.5		³ 262.6	

לוח ו'7
שינויים במבנה הייצור החקלאי, תשל"ב עד תשמ"ד

העלייה או הירידה (—) הכמותית בממוצע						ההתפלגות באחוזים			
תשל"ב עד	תש"מ עד	תשמ"ב עד	תשמ"ד עד	תשמ"ג	תשמ"ד	תשל"ט	תשמ"א	תשמ"ב	הענף
(אחוזים)									
5	12.4	— 2.8	— 11.5	27.8	— 17.2	13.0	15.0	11.0	גידולי שדה
(8)	(11.6)	(— 2.9)	(— 8.4)	(5.8)	(— 2.2)	(9.0)	(9.0)	(7.0)	מזה: כותנה
1	3.6	3.2	6.0	0.8	4.6	10.0	12.0	12.0	ירקות, תפוז"א ומקשה
7	10.0	10.4	34.0	16.9	— 14.2	12.0	14.0	14.0	פירות (למעט פרי הדר)
(16)	..	(87.9)	(400.6)	(53.8)	(— 14.8)	(2.0)	(4.0)	(2.0)	מזה: אבוקדו
25	5.9	6.2	11.1	— 6.4	15.1	4.0	4.0	5.0	פרחים שתילים, זרעים ושונות
6	9.0	3.8	7.2	12.6	— 7.4	40.0	45.0	42.0	סך כל ענפי הצומח (למעט פרי הדר)
1	— 3.1	— 0.2	12.3	— 9.8	— 2.0	10.0	12.0	16.0	פרי הדר
5	6.0	2.7	8.7	6.4	— 6.3	50.0	57.0	57.0	סך כל ענפי הצומח
4	—	6.4	6.1	7.6	5.6	25.0	23.0	21.0	בעלי חיים לבשר
5	— 0.5	5.4	6.4	4.5	5.4	14.0	11.0	12.0	חלב
2	— 4.0	8.8	14.6	0.2	12.1	8.0	6.0	7.0	ביצים ואפרוחים
2	— 2.1	0.4	4.4	— 11.8	10.0	2.0	2.0	2.0	דגים
4	— 0.5	6.2	7.2	4.7	6.8	50.0	43.0	43.0	סך כל ענפי בעלי החיים
4.2	3.4	4.3	8.1	5.7	— 0.6	100.0	100.0	100.0	סך כל התפוקה החקלאית ²

(1) ראה הערה (1): בלוח 5.
(2) בניכוי תשומות ביניים ונכסי השקעה.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לגורמים אקלימיים וגורמי טבע אחרים שפעלו כתשמ"ד היתה השפעה מכרעת שלילית גם על התפוקה של הפירות הנשירים והאבוקדו. הגידול הכמותי בייצור הפרחים והירקות הושפע גם הוא מגורמים אלו, אך במקרה זה — לחיוב.

הייצור ליצוא כענפי הצומח — שאליו כווננו מאמצי הפיתוח העיקריים בשנים האחרונות לנוכח הרוויה בשוק המקומי במרכיב המוצרים — נשאר יציב כמותית, זו השנה השנייה ברציפות. היציבות לוותה, עם זאת, בשינויי הרכב, שהבולט בהם הוא הנסיגה הנמשכת והמחריפה ביצוא ההדרים.

הענף נפגע השנה מפיגורה של עליית מחירי התפוקה החקלאית המשווקת אחר עליית מחירי התשומות לחקלאות (הרעה ב"תנאי הסחר" של הענף). עלייתם של מחירי התפוקה החקלאית (לצריכה מקומית וליצוא) השנה נפלה גם מעליית מדד המחירים הכללי. שיעור ההרעה ב"תנאי הסחר" היה כתשמ"ד 7 אחוזים, וזו שנצטברה בשלוש השנים האחרונות הסתכמה באחוז אחד. מגמה זו במחירים היחסיים היא ארוכת טווח. מחירי התפוקה החקלאית (ליצור) עלו השנה ב-250 אחוזים (שיעור נמוך ב-3-4 אחוזים ממדד המחירים לצרכן), ואילו מחירי התשומה הקנויה עלו ב-276 אחוזים (עלייה ריאלית של כ-4 אחוזים, לאחר ניכוי מדד המחירים הכללי).

מבין ההתפתחויות במחירי התפוקה לצריכה מקומית, תצוין הירידה הריאלית במחירי תפוקת ענפי הצומח (כ-10 אחוזים), ירידה שבלטה במחירי הירקות (כ-28 אחוזים) וההדרים (כ-19 אחוזים); זאת, בדרך כלל, בשל הצטברות עודפים, בשל הבשלה מוקדמת, ובשוליים — גם עקב התחרות של תוצרת מהשטחים (במיוחד בסוגי ירקות אחדים). במחירי תפוקת ענפי בעלי החיים (ליצור) היתה עלייה ריאלית של כ-3 אחוזים, להוציא את זו של הבשר המתחרה ביבוא (המחיר (ליצור) היתה עלייה ריאלית של כ-3 אחוזים, להוציא את זו של הבשר המתחרה ביבוא. (המחיר ליצור של ענפי בעלי החיים כולל תמיכות). במחירי התפוקה המופנית לתעשייה היתה, בדרך המחירים שקיבלו החקלאים תמורת יצוא ענפי הצומח, כולל ביטוח שער, עלו פחות ממדד המחירים לצרכן בכ-15 אחוזים, ועליית המחיר (לחקלאי) מיצוא הדרים פיגרה ב-26 אחוזים אחר פער של 9 אחוזים אשתקד. אלה היו תוצאה משולבת של החרפת התחרות בשוקי חוץ-לארץ וירידת ערכם של המטבעות האירופיים לעומת הדולר האמריקאי.

אשר למחירי התשומות: המספוא (כ-40 אחוזים מסך ההוצאה על תשומות קנויות) התייקר ריאלית ב-15 אחוזים. כמו כן התייקרו ריאלית הדשנים וחומרי ההדברה. לעומתם הוזלו המים, יחסית, ב-10 אחוזים, ושירותי ההובלה — בכ-9 אחוזים. ראוי לציין, שחלק מהשימוש בתשומות אינו קשור כלל להיקף התפוקה החקלאית, ולעיתים עומד השימוש בתשומות בקשר הפוך לתפוקה.

חרף הירידה בתפוקה, גדלה בשנת תשמ"ד תשומת העבודה: מספר המועסקים גדל בכ-2 אחוזים בקירוב, ותשומת העבודה — בכ-3 אחוזים. כמעט כל התוספת בתשומת העבודה מקורה בתושבי יוש"ע, שחלקם בסך תשומת העבודה בחקלאות נאמד בכ-14-15 אחוזים. ההסבר לגידול בתשומת העבודה נעוץ, כנראה, בגידול הכמותי של תפוקת הירקות והפרחים; בענפים אלה נזקקים לעובדים רבים, יחסית, בעת הקטיף והאיסוף. שיעור המועסקים בחקלאות בכלל המועסקים כמשק ממשיך לרדת בהדרגה והוא היה השנה 5.4 אחוזים (5.7 אחוזים מתשומת העבודה) לעומת 6.2 אחוזים כתש"ם. מלאי ההון בענף גדל ב-2.7 אחוזים¹⁴.

לראשונה נמדדה כתשמ"ד ירידה ניכרת, חסרת תקדים, בפריון השנתי — 8.4 אחוזים. עם זאת היה הפריון השנתי הממוצע בשלוש השנים האחרונות עדיין גבוה יחסית, 3.7 אחוזים.

¹⁴ שיעור זה נסב על ראשית השנה הקלנדרית 1984. במשך השנה היה שיעור גידולו של מלאי ההון 1.7 אחוזים — ירידה דומה לזו שבסך הסקטור העסקי.

כתוצאה מהשינויים הריאליים ושינויי המחירים היחסיים (שתרומותיהם לשינוי בהכנסה הריאלית היו כשליש וכשני שלישים, בהתאמה), נרשמה בתש"ד ירידה חריפה בהכנסה הריאלית הכוללת הנובעת מהחקלאות – שהסתכמה, כאמור, ביותר מ-18 אחוזים – לעומת עלייה בשיעור דומה בתש"ג. (ראה לוח ו'6). בממוצע כמעט לא חל בהכנסה זו שינוי בשלוש השנים האחרונות. למרות עלייה שנתית ממוצעת בת 4 אחוזים בתוצר הענף. לאחר שמנכים מההכנסה הכוללת את השכר לעבודה שכירה בחקלאות, שירד ב-7 אחוזים, ריאלית – מתקבל, שהתמורה הכוללת לעבודה עצמית ולהון בחקלאות פחתה ריאלית ב-22 אחוזים, לאחר שעלתה אשתקד ב-26 אחוזים. יודגש, שתמורה זו איננה זהה להכנסות החקלאים, שכן חישובן של אלה מחייב הפחתת הוצאות המימון (נטו) מחד גיסא, ותוספת הכנסות שמקורן מחוץ לחקלאות, מאידך גיסא. אין בידינו הנתונים לאומדן החסר – אולם ניתן לשער, שאם תימשך ירידתה של ההכנסה הריאלית מחקלאות או תגבר בה התנודתיות השנתית, יעלה חלקן של הכנסות החקלאים ממקורות אלטרנטיביים (תעשייה, עבודות חוץ וכו'). בכורה המציאות או במתוכנן. זאת ועוד: ענף החקלאות איננו מקשה אחת, וקיימת שונות ניכרת בתוצאות הכלכליות בין הגידולים השונים לייעודיהם, בין הסקטורים החקלאיים השונים ורמות יעילות ומגוון מוצרים שונים של משקים. מכאן נובעות, כמובן, מדות רגישות שונות להתפתחויות הכלכליות הכלליות המשפיעות על הענף.

בשנת 1984 נרשמה ירידה של 11-12 אחוזים בהשקעה הגולמית בנכסים קבועים. הירידה חלה במבנים ובציוד כאחד, והיא בולטת במיוחד על רקע הגידול הנכבד בהשקעות ב-1983 (בעיקר בציוד). נראה, שהתפתחות זו היתה תגובה להקדמת ההשקעות, שהיתה ב-1983, וכן ביטוי לאי-הוודאות והפסימיות לגבי סיכויי הצמיחה של הענף – על רקע האינפלציה המקומית המואצת, המשכשת החלטות השקעה, ירידת הצריכה הפרטית השנה ומדיניות התמיכות הבלתי עקיבה.

בתש"ד נהנה הסקטור החקלאי מהתרחבות ריאלית ממוצעת בת 6-7 אחוזים במקורות האשראי שהעמידה המערכת הבנקאית לרשותו. גם השנה, כאשתקד, התרחב מאוד, בממוצע שנתי, האשראי במסגרת פיקדונות מאושרים למתן הלוואות במטבע חוץ, הקשור בחלקו למימון רכישת ציוד. לעומת זאת, חלקו של האשראי המוכווני במטבע ישראלי בסך המקורות הולך ומצטמצם בהדרגה. הגידול הריאלי בסך האשראי היה גבוה בהתחשב בירידת התפוקה, וכן יחסית לגידול הריאלי בקניית התשומות בתש"ד¹⁵.

ב. היצוא החקלאי

בשנת תשמ"ד גדל, על פי אומדן, היצוא החקלאי הישיר במחירים קבועים (ובערכים אחידים של אפריל) ב-2 אחוזים, לאחר ירידה קלה בתש"ג¹⁶.

¹⁵ ראוי להדגיש, שבמיון הסטטיסטי של הסקטור החקלאי הנהוג במערכת הבנקאית אין הבחנה בין פעילות חקלאית לפעילויות כלכליות אחרות של סקטור זה. כן צוין, שאין בידינו אינפורמציה מהימנה על היקף אשראי הספקים שניתן לענף. על אשראי הלקוחות שהוא נותן ועל הוצאות המימון נטו של הענף. כמו כן יש לזכור, שתשלומי הריבית של הענף הם חלק מהערך המוסף של החקלאות (כתמורה להון). אך אינם חלק מהכנסות בעלי המשקים החקלאיים.

¹⁶ ראוי להבהיר, שבנתונים על היצוא החקלאי קיים שוני מהותי על פי מקורותיהם השונים (נתוני סחר חוץ והמחלקה לכלכלה בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, משרד החקלאות והחברה לביטוח סיכוני סחר חוץ). נתוני סחר חוץ הם נתוני היצוא כדולרים פו"ב (על פי הרשימונים), בעוד שנתוני המחלקה לחקלאות בלשכה הם נתוני הייצור ליצוא במחירים ליצור (הכוללים גם ביטוחי שער). בפריטי יצוא חשובים יש הבדל בין היצוא בחקופה מסוימת לבין התפוקה והמחירים של העונה, בעיקר כאותם מוצרים המיוצאים בתנאי קונסיגנציה. קיים, למשל,

לוח ו' 8
היצוא החקלאי הישיר, תשמ"ב עד תשמ"ד

העלייה או הירידה (—) הכמותית לעומת השנה הקודמת ²		המשקל בפדיון במחירים שוטפים בערכי אפריל ²			
תשמ"ד	תשמ"ג	תשמ"ד	תשמ"ג	תשמ"ב	
(אחוזים)					
— 2.7	15.6	31.0	29.3	20.6	גידולי שדה ותעשייה
(— 2.6)	(23.0)	(26.7)	(25.7)	(17.1)	מזה: כותנה
49.2	— 29.6	10.1	6.5	8.9	ירקות, תפוחי אדמה ומקשה
— 2.1	28.2	13.6	14.7	11.7	פירות (למעט פרי הדר)
(— 14.3)	(50.8)	(7.7)	(11.1)	(7.1)	מזה: אבוקדו
					פרחים, שתילים, זרעי
12.7	— 8.8	11.3	11.7	14.0	ירקות ושונות
					סך כל ענפי הצומח,
5.7	4.8	66.0	62.2	55.3	למעט פרי הדר
— 11.6	— 6.8	23.1	31.3	37.6	פרי הדר
— 0.1	0.1	89.1	93.4	92.8	סך כל ענפי הצומח
30.7	— 9.7	10.9	6.6	7.2	סך כל ענפי בעלי-החיים
2.0	— 0.6	100.0	100.0	100.0	סך כל היצוא החקלאי

(1) כולל יצוא ליוש"ע.
(2) ראה הערה 1 בלוח 5. נתונים אלו שונים מנתוני היצוא בלוח 1. ההבדלים נובעים מהגדרות ושיטות חישוב שונות (כאן מופיעים הנתונים ליצור). ממקורות שונים לנתונים ומהיצוא ליוש"ע שאינו נכלל בלוח 5.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

חלקה היחסי של התפוקה החקלאית המיועדת ליצוא ישיר בסך התפוקה המשווקת המשיך לרדת בהדרגה, ומ-30 אחוזים בתשמ"א הוא הגיע בתשמ"ד ל-27 אחוזים. כמחצית מתפוקת ענפי הצומח מיוצאת.

לוח ו' 8 סוקר את השינויים הכמותיים ביצוא החקלאי הישיר. בולטת בו הירידה התריפה

שוני בין המחירים שיושגו בפועל ביצוא לבין מחירים חזויים הנוקפים לתפוקת היצוא שטרם שווקה סופית. הבדלים נוספים נובעים מהבדלים בהגדרות, במקורות הנתונים ובשיטות החישוב, ועל כן יש להיוזהר בהשוואת הנתונים על היצוא החקלאי שבלוח ו' 5 ובלוח ו' 8. אומדן היצוא בתשמ"ד הוא 521 מיליוני דולרים פו"ב, על-פי נתוני סחר חוץ. בתשמ"ד היה, כנראה, גידול משמעותי ביצוא של תוצרת חקלאית מעובדת, והוא הסתכם ביותר מ-300 מיליוני דולרים פו"ב.

ביצוא ההדרים: חלקו של ענף ההדרים היה עד לפני שנים אחדות כ-40 אחוזים מכלל היצוא החקלאי, ואילו בתש"ד — פחות מרבע. ירידה כמותית נרשמה השנה גם ביצוא הכותנה והאבוקדו. גידול כמותי ציין את יצוא הירקות (לרבות היצוא הניכר ללבנון) וכן את יצוא הפרחים.

כמה גורמים השפיעו על רווחיות היצוא החקלאי בתש"ד, וחלקם — בכיוונים מנוגדים. המקשים על הסקת המסקנה הסופית. על השינויים הכמותיים עמדנו לעיל, ואילו המחירים הדולריים שקיבל היצוא החקלאי ירדו. ירידת המחירים נגרמה בשל התחרות בשוקי היצוא באירופה והיחלשות המטבעות האירופיים לעומת הדולר. אמנם בממוצע שנתי פחת השקל נומינלי לעומת הדולר יחסית לאינפלציה המקומית כ-10.2 אחוזים, ולעומת "סל המטבעות" פחת כ-2.4 אחוזים — אך כיוון שמשקל הדולר בסל עולה בהדרגה (לעומת משקלו בתקופת הבסיס), בעוד שמרבית היצוא החקלאי משווק במטבעות אירופיים — לא היה בפחות זה כדי להושיע, והתמורה שקיבלו החקלאים הוסיפה להישחק¹⁷. במקביל, עקב התפנית בפחות הריאלי של השקל בתש"ד, ירד הפיצוי על היצוא המבוטח במסגרת ביטוח השער מ-19.8 אחוזים לדולר בממוצע בתש"ג ל-11.3 אחוזים בממוצע בתש"ד. ראוי להדגיש, שהייסוף הפורמלי המצטבר של השקל יחסית לאינפלציה המקומית לעומת סל המטבעות בתקופה תש"ס עד תש"ד היה כ-30 אחוזים, ובמטבעות האירופיים העיקריים היה גבוה יותר — בעיקר בגלל היחלשות המטבעות האירופיים לעומת הדולר. מקור נוסף לתמיכה ביצוא החקלאי הוא התמיכה באמצעות האשראי. הסבסוד באמצעות האשראי המוכוון נשחק במהלך השנה, בגלל המעבר לאשראי במטבע חוץ¹⁸. נראה, שאם תהליך היחלשות המטבעות האירופיים יימשך — וזאת נוסף על התחרות הגוברת בשוקי היצוא החקלאי באירופה — לא יוכלו מנגנוני הפיצוי והתמיכה הקיימים (ואין לכך גם הצדקה כלכלית) למלא לאורך זמן את מקומה של היערכות מחודשת בתחום שיווק היצוא החקלאי וקביעת מהותם של המוצרים המיוצאים.

(1) הדרים

תש"ד היתה שנה שלישית להדרדרות ברווחיות הענף: במשך ארבע שנים פחת יצוא ההדרים כמותית ככשליש, והוא איבד את בכורתו ביצוא החקלאי. תפוקת הענף והיצוא ירדו כמותית בתש"ד, ואחוז הפרי שיוצא לא עלה על 40 אחוזים. (בתש"ג — 45 אחוזים.) על הבעיות הבסיסיות של הענף עמדנו בהרחבה בדוח של אשתד. כאן נציין כמה מאפיינים לשנת תש"ד: מחירי ההדרים פו"ב בשוקי היצוא באירופה ירדו השנה במידה ניכרת; בעוד שעד תש"ג היתה רמת מחירי פו"ב (בצירוף ביטוח שער) יציבה, הרי שבשנת תש"ד ירדו מחירים אלה, וזאת בעיקר בשל יכולי השיא (בכמות ובאיכות) שהגיעו מספרד לשווקים. ספרד פעלה השנה במיוחד להגדלת חלקה בשוק — בין השאר, כדי להבטיח לעצמה מכסת יצוא גבוהה, לקראת הצטרפותה לשוק המשותף, ונסתייעה בתנאים האקלימיים שהיו נוחים במיוחד. לעומת זאת בישראל פגע החורף השחון בעמידות הפרי, ובשילוב עם הדרדרות רמת עיבוד הפרדסים והקטיף, כתוצאה מירידה מתמשכת ברווחיות הענף, נוצר גידול חריג באחוז ה"כררה" ביבולים. כתוצאה מירידת יצוא ההדרים הישראלי, ירד חלקנו בשוק האירופי ירידה תלולה: בשיווק התפוזים, לדוגמה, ירד חלקה של ישראל מ-32 אחוזים בשנת 1978/79 ל-18 אחוזים ב-1983/84, ובמקביל עלה חלקה של ספרד בשוק זה מ-45 אחוזים ל-51 אחוזים. גם מרוקו,

¹⁷ זאת גם בלי להביא בחשבון את התפלגות היצוא החקלאי על פני השנה.

¹⁸ אומדן שיעור התמיכה דרך האשראי הוא כ-10-11 אחוזים לדולר יצוא. עם זאת אין באפשרותנו להעריך את משמעות הפיגורים באשראי ולא את החלק המגיע בסופו של תהליך קבלת האשראי לידי החקלאי.

קפריסין ויוון הגדילו את חלקן, וסך כל הגידול בשיווק באותה תקופה היה 4 אחוזים. זאת תוצאה ישירה של תהליך, שבו המתחרים ביצוא הישראלי משפרים בהדרגה את איכות הפרי שהם מייצאים ומשכללים את מערכות השיווק שלהם.

הירידה במחירים ובהיקף היצוא לא קווצה במלואה על ידי השיפור היחסי בשערי המטבע שהענף נהנה מהם, השיפור שחל בחלק מהזנים ואף לא על-ידי עליית מחירי השיווק לתעשייה — ובסך הכול ירדה רווחיות הענף. ראוי לציין, שמערך השיווק והטיפול בפרי טרם התאים עצמו למציאות שנוצרה, ועלותו מכבידה על החקלאים בענף.

(2) כותנה

בתשמ"ד תפסה הכותנה מקום ראשון ביצוא החקלאי¹⁹. חלקו של היצוא הישראלי בשוקי אירופה (שהם יעד היצוא של הענף) הסתכם ב-5-6 אחוזים. חלקנו בשוק מתבסס על התפוקה הגבוהה לדונם ועל מוניטין האספקה. שטח המזרע אמנם גדל השנה, אך הענף נפגע (במונחי כמות ואיכות) ממיעוט הגשמים ומריבוי מזיקים, ועל כך נוספה ירידת מחירים בשוק הבינלאומי, הנאמדת בכ-15 אחוזים. ירידת המחירים שהחלה באמצע 1984 נבעה מגידול צפוי ביבולים של הארצות המתחרות, מהצטרפותה של סין למדינות המייצאות כותנה, ובמיוחד משינוי מדיניותה של ארה"ב — שבעבר צמצמה במכוון את שטחי המזרע, כתגובה לשפל בשנים 1981 ו-1982.

(3) פרחים

היקף היצוא של פרחים וצמחי נוי היה בתשמ"ד 79 מיליוני דולרים (פו"ב) — לעומת 83 מיליון אשתקד. בהשוואה לתשמ"ג — שהיתה דלת יבולים, אך נהנתה מעליית מחירים יחסית — היתה תשמ"ד ברוכת יכולים, כתוצאה ממוג האוויר החם-יחסית ומעליית פריז. חורף קל מהרגיל באירופה תרם גם שם לאספקת כמויות מוגברות של סוגי פרחים מייצור מקומי, והתוצאה היתה, על כן, ירידת מחירים. נוסף על כך הורידה שחיקת המטבעות האירופיים את מחירי הפרחים בדולרים פו"ב.

לאחר המשבר שפקד את הענף לפני שנתיים, התייצב השטח המעובד, הופעלו בו מכסות ייצור, הובטחו מחירי מינימום לחלק מהפרחים, וחלו שינויים ארגוניים בשוק. כל אלה נועדו לייצב את הענף ולצמצם את פגיעתה של שחיקת המטבעות האירופיים במגדלים.

(4) אבוקדו

למעלה מ-80 אחוזים מתפוקת האבוקדו מופנית ליצוא. ערך היצוא פו"ב של הענף בתשמ"ד הסתכם בכ-41 מיליון דולרים, לעומת כ-50 מיליון אשתקד. הירידה ביצוא נובעת בעיקר מירידה בכמות המשווקת ומשחיקה במטבעות האירופיים, שכמעט קיזזה את עליית מחירי האבוקדו (במחירי ארצות היעד). הירידה הכמותית ביצוא האבוקדו (במחיר ליצרן) הסתכמה בתשמ"ד בכ-14 אחוזים, והיא מוסכרת בהשפעת גורמי טבע.

(ג) התמיכות הישירות בענף

בראשית תשמ"ד (אוקטובר 1983) חל שינוי במדיניות הממשלה: מחירי מוצרי היסוד, ובכללם הביצים, העופות והחלב, הועלו בעשרות אחוזים, ובעקבות העלאתם ירדו שיעורי

¹⁹ ראוי להיזהר בניתוח נתוני ענף זה ובהשוואתם. היקף התפוקה שנוצרה בתשמ"ג ושווקה בתשמ"ד היה 140-150 מיליון דולרים, ואילו תפוקת תשמ"ד שנמכרה במהלך 1985 הסתכמה, לפי אומדן, בכ-120 מיליון דולרים.

לוח 9-1
התמיכות לתפוקה בחקלאות¹, תשמ"ג ותשמ"ד

שיעורי הסובסידיה בתפוקה במחיר ליצור ²		הערך במחירים שוטפים		
תשמ"ד	תשמ"ג	תשמ"ד	תשמ"ג	
(אחוזים)		(מיליוני שקלים)		
42.3	42.2	12,974	2,631	ביצים
34.1	35.0	18,887	3,924	פטימים לבשר
50.1	60.7	30,323	6,484	חלב
30.3	32.1	63,998	13,667	סך כל בעלי החיים ³
0.2	0.2	278	118	סך כל ענפי הצומח
15.2	14.0	64,278	13,785	סך כל הסובסידיה לתפוקה

- (1) לא כולל תמיכות בתשומות (מספוא, מים, אשראי וכו') וכן פיצויי נזקי טבע ומלחמה.
 (2) שיעור הסובסידיה במחיר ליצור מתקבל מחלוקה של ערך הסובסידיה בסך התפוקה של אותו ענף.
 ערכי התפוקה והסובסידיה הועברו למחיר אפריל של אותה שנה.
 (3) כולל שאר בעלי החיים (לרבות עופות שאינם פטימים לבשר).
 המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ומשרד החקלאות.

הסבסוד במדה ניכרת. ירידת שיעורי הסבסוד נמשכה עד אמצע תשמ"ד. משהוחלט על הקדמת הבחירות – נשתנתה המדיניות; ייקור מצרכי היסוד נמשך, אך שיעורו הממוצע היה נמוך מקצב האינפלציה. בסך הכול ובממוצע שנתי ירד במדת מה עומק הסבסוד במוצרי ענפי בעלי החיים מהרמה ששררה בתשמ"ג, שהיתה רמת שיא.

בהיקף התמיכה הישירה (המחושבת בערכים אחידים) בענפי החקלאות חלה בתשמ"ד עלייה של כ-5 אחוזים לעומת מדד המחירים לצרכן. הסובסידיה הריאלית לייצור הביצים גדלה בכ-27 אחוזים ואילו בייצור החלב היתה ירידה של 5 אחוזים. היקף הסובסידיה לפטימים גדל בכ-14 אחוזים ריאלית. למרות זאת, ירד בתשמ"ד, כאמור, עומק הסבסוד יחסית לתפוקה במחיר ליצור, כפי שעולה מלוח 9-1. הסיבה לכך נעוצה בהתרחבות התפוקה בענפי בעלי החיים, לרבות החריגה ממכסות הייצור, שכן התפוקה החורגת אינה נהנית מהסובסידיה. הסבר אפשרי נוסף לירידה בעומק סבסוד המוצרים הוא פיגור מועדי העברת התמיכה אחר מועד שיווקם של המוצרים.

יצוין, כי בתשמ"ד עלו, בממוצע שנתי, המחירים היחסיים לצרכן של תוצרת הלול ושל חלב ומוצריו. כן בלטה עליית מחירו היחסי של הבשר המיובא (המשמש תחליף לייצור המקומי), בשל היטל שהוטל עליו.

השינויים התכופים במדיניות התמיכה והמחירים היחסיים גורמים, מטבע הדברים, לנזקים ריאליים לחקלאי ולמשק בהקצאת גורמי ייצור. נזקים אלו הולכים וגדלים, ככל שמתרחב הפער בין העלות למשק ובין העלות לצרכן. ביטוי מוחשי לכך הוא ההיווצרות של מחסור ועודפים

לסירוגין, בעיקר במוצרי הלול (ביצים ופטימים לבשר), כפי שאירע במהלך תשמ"ד. בחלב ומוצרי התופעה בולטת פחות, שכן צריכת החלב רגישה לשינויים בהכנסה יותר מאשר לשינויים במחיר היחסי. ראויה לציון גם האפליה במדיניות התמיכה בין סוגי הבשר הטרי, הקפוא ובשר ההודו. הגיונה הכלכלי של אפליה זו אינו ברור, שכן היא משנה מחירים יחסיים בין חלופות קרובות ומשבשת את הקצאת גורמי הייצור.

3. התעשייה

א. קווי ההתפתחות העיקריים

בשנת 1984 הוחש קצב הגידול של התוצר התעשייתי, והוא עלה ריאלית בכ-5 אחוזים, לעומת גידול ממוצע בן 2 אחוזים בשנתיים הקודמות. ההחשה באה על רקע עלייה משמעותית ביצוא התעשייתי, ולמרות צמצום בביקושים המקומיים. צמצום זה פגע בתוצר של כלל הסקטור העסקי, שעלה השנה ב-0.2 אחוזים בלבד.

גורמי הייצור, הון ועבודה, שברשות הסקטור התעשייתי (סל משוקלל) עלו השנה בכ-4 אחוזים. עלייה זו מסבירה כ-70 אחוזים מעליית התוצר התעשייתי, ו-30 האחוזים הנותרים משקפים את גידול הפריזן הכולל.

שיעורו של גידול הפריזן הכולל השנה (1.5 אחוזים) אינו שונה משמעותית מזה שאפיין את עשר השנים האחרונות (1973 עד 1983), ואינו מתקרב לשיעורי הפריזן בעבר הרחוק יותר. (ראה לוח ו'10). נראה, כי שיעורו הנמוך של גידול הפריזן הכולל בשנים האחרונות קשור הן בתנודות הניכרות של קצב גידול התוצר התעשייתי והן בשינויים החדים בהרכב הייצור, בפרט בין שוקי פנים לשוקי חוץ – שינויים הדורשים התאמות, שקשה לערכן בטווח הקצר. שיעורי האינפלציה הגבוהים והשינויים התכופים במדיניות הכלכלית של הממשלה תרמו אף הם לירידת קצב גידולו של הפריזן, בהגבירם את אי-הודאות בקרב היצרנים.

השנה הביאו הירידה בהשקעות הציבוריות והפגיעה ברכוש הפיננסי של הציבור (משכר המניות) לירידה בביקושים המקומיים, תוך כדי עלייה בשיעורי האבטלה, ירידה בשכר הריאלי ועלייה במחיר היחסי של מוצרי יבוא ויצוא. כתוצאה מכך ירד התוצר התעשייתי המיועד לשימושים מקומיים (בכ-2 אחוזים – ראה לוח ו'11), וכן יבוא המוצרים התעשייתיים המיועדים לצריכה פרטית ולהשקעות. כיוון שהירידה ביבוא המוצרים הללו היתה תלולה יותר מהירידה בייצור המקומי המקביל, הצטמצם חלקו של היבוא בסך המקורות של המוצרים התעשייתיים. (ראה לוח ו'12). הייצור התעשייתי המיועד ליצוא גדל השנה בכ-15 אחוזים – גידול משמעותי, שנבע הן מהפיחות הריאלי, שהוזכר לעיל, והן מהתאוששות בכלכלה ובמסחר הבינלאומיים.

התפתחויות אלה בשנת 1984 הן מפנה במגמות השליליות של השנים 1982 ו-1983. הצעדים שנקטה הממשלה באותן שנים הובילו להרחבת השימושים המקומיים, תוך ייסוף ריאלי של השקל, וכך עלה חלקו של היבוא בסך השימוש המקומי במוצרים התעשייתיים. מדיניות זו פגעה גם ביצוא, שהיה עליו להתמודד עם ירידת שערי המטבעות האירופיים ביחס לדולר. תשומת ימי העבודה בתעשייה עלתה השנה בכ-2 אחוזים, והתפוקה ליום עבודה גדלה בכ-3 אחוזים. שיעור זה גבוה מן השיעור השנתי הממוצע בתקופה שמ-1979 עד 1983 (1.3 אחוזים), אך לא מגיע אלא למחצית העלייה בתקופות קודמות (מעל 5 אחוזים לשנה). בעוד שהתוצר ליום עבודה עלה השנה, ירד השכר הריאלי מבחינת המעביד. לפיכך ירד השכר

לוח ו' 10
אינדיקטורים להתפתחות התעשייה, 1968 עד 1984

העלייה או הירידה (—) לעומת השנה הקודמת					ממוצע שנתי			
1984	1983	1982	1981	1980	— 1979 1983	— 1973 1978	— 1968 1972	
5.1	3.5	0.9	6.3	— 3.0	2.5	4.9	15.1	הייצור ללא יהלומים ¹
2.2	1.5	1.5	1.4	— 3.3	1.1	— 0.1	9.1	חשומת ימי עבודה
0.9	1.7	2.0	2.6	— 3.9	1.1	1.8	8.0	מספר המועסקים
1.5	17.3	23.1	3.8	— 13.3	4.7	3.2	28.2	ההשקעה הגולמית הריאלית ²
5.5	4.9	4.0	4.4	6.0	5.2	7.7	6.5	מלאי הון גולמי ריאלי ³
2.9	1.9	— 0.6	4.8	0.3	1.3	5.0	5.5	התפוקה ליום עבודה ⁴
1.5	0.6	— 1.6	3.7	— 3.4	0.0	1.9	7.0	הפריון הכולל ⁵
19.8	— 0.7	0.3	11.9	15.3	7.3	11.4	16.6	הייצוא התעשייתי הריאלי ללא יהלומים
— 2.9	4.7	3.3	5.1	3.7	4.3	— 1.7	— 4.2	השכר הריאלי ליחידת תפוקה ⁶
— 0.3	— 4.1	— 3.6	— 0.2	6.7	— 1.0	0.5	1.0	מחירי תשומות יחסית למחירי תפוקה

(1) נתוני הייצור, עבודה ושכר מותאמים לימי עבודה בפועל עד לשנת 1978.

(2) לא כולל כלי רכב.

(3) מלאי הון גולמי ריאלי לתחילת השנה.

(4) המושג "תפוקה" בלוח זה מתייחס לייצור תעשייתי.

(5) המקור לתשומת העבודה בחישוב הפריון הוא מדדי הייצור התעשייתי ולא סקרי כוח אדם.

(6) מדר סך תשלומי השכר מנוכה במדר מחירי התפוקה התעשייתית ומחולק במדר הייצור התעשייתי.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה וזיכורי בנק ישראל.

ליחידת תוצר בכ־3 אחוזים²⁰, וזאת לאחר עלייה מתמדת משנת 1978 ואילך. סביר להניח, כי ירידה זו היתה לה השפעה חיובית על רווחיות הסקטור התעשייתי, וכי היא שימשה גורם מדרבן להגדלת היצוא, כשהביקושים המקומיים הצטמצמו.

בהקשר זה יש להזכיר, שמחיריהן של תשומות חומרי הגלם ירדו בשנתיים הקודמות יחסית למחירי התפוקה. כיוון שירידה זו לוותה, כאמור, בעלייה של השכר ליחידת תפוקה, לא התבטאה השפעתה על רווחיות התעשייה בהתרחבות הייצור. השנה לא חל שינוי משמעותי במחירים היחסיים של חומרי גלם; לפיכך נשמר השיפור שהושג בשנים הקודמות כתנאי הסחר של התעשייה, ושיפור זה תרם השנה, יחד עם ירידת השכר ליחידת תפוקה, להרחבת התפוקה.

²⁰ נראה, שאומדן זה מוטה כלפי מעלה, כי לא הובאה בחשבון שחיקה אינפלציונית נוספת של חצי חודש. (ראה פרק ד').

לוח ו' 11
התוצר הנובע בתעשייה לפי שימושים סופיים¹, 1968 עד 1984
 (אחוזים)

התרומה לשינוי בתוצר הנוכע			העלייה או הירידה (—) לעומת השנה הקודמת				משקל השימושים בתוצר הנוכע				
1984	1983	1982	1984	1983	1982	1981	1984	— 1976 1983	— 1973 31975	— 1968 21972	
— 1.1	0.4	1.1	— 4.3	1.6	4.5	9.8	23	27	27	37	הצריכה הפרטית
1.4	0.6	0.3	10.0	4.1	2.5	8.3	15	15	21	15	הצריכה הציבורית
— 1.3	0.3	0.5	— 10.7	2.3	4.3	2.9	10	14	18	18	ההשקעה
(— 1.0)	(0.8)	— 0.5	(— 8.6)	(7.3)	(— 4.0)	(— 0.1)	(10)	(13)	(18)	(18)	מזה : השקעה בנכסים קבועים
— 1.0	1.3	1.9	— 1.9	2.4	3.9	7.7	48	56	66	70	סך כל השימושים המקומיים
7.4	— 0.3	0.4	15.4	— 0.5	0.7	13.8	52	44	34	30	סך כל היצוא
6.4	1.0	2.3	6.4	1.0	2.3	10.7	100.0	100	100	100	סך כל השימושים הסופיים
											מדר הייצור התעשייתי (ללא יהלומים)
			5.1	3.5	0.9	6.3					

(1) התוצר הנובע בכל שימוש הוא הערך המוסף שנוצר, במישרין ובעקיפין, בייצור המוצרים שנועדו לשימוש זה, כלומר — הוא כולל גם אומדן של התוצר במוצרי הביניים, ששימשו כתהליך הייצור, אומדנים אלה מבוססים על נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לגבי השימושים הסופיים, ועל עיבודי מחלקת המחקר של בנק ישראל, על בסיס לוחות תשומה-תפוקה לשנת 1977/78, לגבי התוצר הנובע. החישובים הם במחירים קבועים של שנת 1977/78.

(2) הממוצע לשנים אלה מבוסס על לוח תשומה-תפוקה לשנת 1969/68.

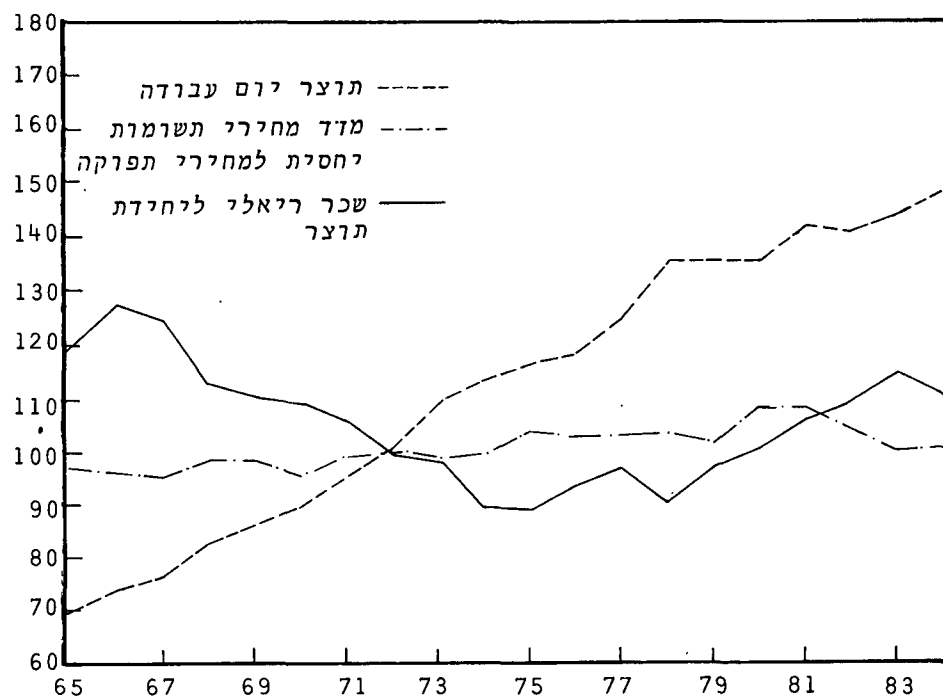
(3) הממוצע לשנים אלה מבוסס על לוח תשומה-תפוקה לשנת 1975/76.

(4) הממוצע לשנים אלה מבוסס על לוח תשומה-תפוקה לשנת 1977/78.

לוח ו' 12
ההוצאה לצריכה פרטית ולהשקעות בעיוד של מוצרי התעשייה, 1980 עד 1984
(העלייה או הירידה (—) הריאלית, אחוזים)

ההתחלקות			העלייה או הירידה (—)					
1984	1983	1980	1984	1983	1982	1981	1980	
100	100	100	— 3	8	9	17	— 9	סך כל הצריכה הפרטית
75	65	75	0	5	7	12	— 7	מייצור מקומי
25	35	25	— 37	13	16	30	— 13	מיבוא
100	100	100	— 17	22	17	9	— 19	סך כל הציוד והמכונות
23	22	30	— 12	13	— 2	5	— 7	מייצור מקומי
77	78	70	— 19	25	25	11	— 24	מיבוא

דיאגרמה ו' 2
התוצר, השכר הריאלי והמחירים היחסיים של התשומות, 1965 עד 1984
(הבסיס 1972 = 100)

שיפור הרווחיות הוא שהביא, כנראה, לגידול ההשקעות במגזר התעשייתי, כ־1.5 אחוזים — לאחר שנתיים של התרחבות ניכרת, ולמרות מגמת הירידה התלולה, שהסתמנה השנה בהשקעות של כלל הסקטור העסקי (ירידה של כ־17 אחוזים). נראה, שעיקרו של הגידול היה באותם ענפי תעשייה שהרחיבו את יצואם. (ראה לוח ו־15).

העלייה המתונה בהשקעות השנה חלה למרות ירידה ריאלית של כ־14 אחוזים בהיקף המימון החיצוני (בעיקר הלוואות לזמן ארוך ובינוני ומענקים להשקעה — ראה לוח ו־13). הגידול המקביל בהיקף המימון העצמי מתיישב עם ייקור האשראי המוכוון ועם הקשיים שהיו השנה בגיוס מקורות באמצעות הנפקת מניות. קשיים שנבעו מהשפל, ששרר בבורסה.

לוח ו־13
מקורות מימון לטווח ארוך בתעשייה, 1981 עד 1984

העלייה או הירידה (—) בכמות								
1984	1983	1982	1981	1984	1983	1982	1981	
— 13.9	— 16.7	55.5	41.0	171,600	38,390	21,070	5,804	אשראי לזמן בינוני וארוך ¹
				56,896	12,371	5,101	2,123	מזה: הלוואות פיתוח
				9,739	1,062	398	113	הנפקת אג"ח דולריות
				26,549	6,532	2,752	1,138	מענקים להשקעה
				1,629	3,136	3,948	630	הנפקת מניות של חברות בתעשייה
								מימון עצמי (כולל
				122,346	14,466	— 5269	648	טעויות והשמטות)
1.5	17.2	23.2	4.2	331,863	63,586	22,899	8,333	סך ההשקעה בתעשייה

(1) האשראי לזמן בינוני וארוך נוכח במדדי מחירים כהתאם להתפתחותו לפי מחציות שנים.

א. ההתפתחות בסך התעשייה

בשנים 1981 עד 1983 עלו הביקושים המקומיים למוצרים תעשייתיים עלייה מהירה. גידול זה הופנה בחלקו הגדול ליבוא, אולם הביא גם לעלייה בתוצר התעשייתי. השנה התהפכה המגמה: ירידת הביקושים המקומיים הקטינה הן את התוצר התעשייתי המיועד לשימושים אלה והן את היבוא של מוצרי תעשייה מוגמרים. ירידת היבוא היתה תלולה יותר, עקב העלייה במחירי היחסי השנה.

סך הצריכה הפרטית של מוצרי התעשייה ירד השנה בכ־13 אחוזים, לאחר עלייה של כ־12 אחוזים, בממוצע שנתי, בשלוש השנים האחרונות. בשנים אלה עלה יבוא מוצרי התעשייה המיועדים לצריכה פרטית עלייה תלולה, כ־20 אחוזים בממוצע שנתי, וכך עלה חלקו של היבוא מ־25 אחוזים בשנת 1980 ל־35 אחוזים בשנת 1983. עלייה זו מקורה בהוזלתו היחסית של היבוא באותה תקופה ובקניות ספקולטיביות, שנבעו מציפיות לשינויים במדיניות שער החליפין.

השנה ירד יבוא מוצרי התעשייה המיועדים לצריכה פרטית בכ-37 אחוזים, לעומת אי שינוי בהיקף הייצור המקומי של מוצרים אלה.

סך כל ההשקעות במשק, כנכסים קבועים, ירד השנה ב-14 אחוזים. ההשקעות במבנים – למגורים ולענפי המשק – ירדו ב-11 אחוזים, בעוד שהקניות של מכונות, ציוד וכלי רכב ירדו בכ-15 אחוזים. הירידות הקיפו את כל הענפים פרט לענפי התעשייה והחשמל.

רוב הציוד והמכונות שקונה המשק הישראלי מקורו ביבוא (כ-75 אחוזים). 25 האחוזים הנותרים, שמקורם בייצור מקומי, משפיעים על תפוקת ענפים כגון מתכת, מוצרי מתכת, מכונות וציוד חשמלי ואלקטרוני. הקניות מענפים אלו ירדו השנה בכ-12 אחוזים, בעוד שהירידה בקניות ציוד מיבוא היתה חזקה יותר – כ-19 אחוזים. הירידה שהיתה השנה בקניות משני המקורות הללו נבעה מהאטת גידולו של התוצר העסקי הכולל ומהפסקת הקדמת הרכישות של שנת 1983. הקדמה זו, שנבעה מציפיות לפיחות, נפסקה כשהפיחות אכן בוצע.

הקניות המוגברות של ציוד, מכונות וכלי רכב המיובאים בשנים 1982 ו-1983 (גידול שנתי ממוצע של 25 אחוזים) הושפעו ללא ספק גם מהמחיר היחסי הנמוך של יבוא זה – השפעה שנפסקה, כאמור, בשנת 1984. תפוקת ענף הבנייה ירדה, זו השנה השנייה, ולכן הצטמצם התוצר התעשייתי של הענפים המספקים מוצרי ביניים לבנייה – כגון עץ ומוצרי, מינרלים אל-מתכתיים ומתכת בסיסית.

התוצר הנובע מהיצוא התעשייתי גדל השנה בכ-15 אחוזים. כיוון שביקוש זה היה הגורם העיקרי לגידול התוצר התעשייתי, עלה חלקו בשנת 1984 מ-44 אחוזים ב-1983 ל-52 אחוזים. הגידול הניכר ביצוא התעשייתי השנה כולט על רקע אי גידולו בשנתיים האחרונות. אי הגידול, נבע מהתרחבות הביקושים המקומיים למוצרי צריכה והשקעה – תוך פיגור בהתאמת שער החליפין של השקל לקצב עליית המחירים המקומיים באותן שנים. סיבה נוספת היתה ירידת שערי המטבעות האירופיים ביחס לדולר; ירידה זו פגעה ביצוא לארצות השוק, וזאת חרף ביטוחי שער, שבאו לפצות את ענפי היצוא שנפגעו. ירידת הביקושים המקומיים השנה, תוך פיחות ריאלי של כ-3 אחוזים מבחינת היצוא, ירידת השכר ליחידת תפוקה והתאוששות בשוקי העולם – פעלו יחד להרחבת היצוא התעשייתי. הפיחות במטבעות האירופיים לעומת הדולר, שנמשך גם השנה, הפחית את כדאיות היצוא לשוק האירופי, ואכן נמשכה ההסטה האטית של היצוא לארצות הברית, הסטה שהחלה בשנות השמונים המוקדמות.

את ענפי היצוא התעשייתי ניתן לחלק לשתי קבוצות: ענפים מתקדמים²¹ וענפים מסורתיים. הקבוצה הראשונה מאופיינת בעתירות גבוהה יחסית של הון אנושי, ובה מרוכזות רוב ההשקעות במחקר ופיתוח.

בעשור האחרון אנו עדים לתהליך של מעבר מיצוא עתיר עבודה ליצוא עתיר הון אנושי ופיסי. (ראה לוח ו-15). תהליך זה, שנמשך השנה, מתבטא בגידול של כ-23 אחוזים ביצוא הענפים המתקדמים, לעומת כ-15 אחוזים בענפים המסורתיים, וכן בעליית חלקו של יצוא הענפים המתקדמים בסך כל היצוא התעשייתי.

במקביל לגידול היצוא, הואצה התרחבותו של מלאי ההון בענפים המתקדמים: זה גדל בארבע השנים האחרונות בכ-30 אחוזים, לעומת גידול מצטבר של כ-11 אחוזים בענפים המסורתיים. גם התחלקות ההשקעות השנה בין שתי קבוצות אלה פעלה באותו כיוון; ההשקעות בקבוצה הראשונה עלו בכ-18 אחוזים, בעוד שההשקעות בקבוצה השנייה ירדו בכ-21 אחוזים.

²¹ הענפים המתקדמים הם: כימיקלים, מתכת ומוצרי מתכת, מכונות, ציוד חשמלי ואלקטרוני וכלי תחבורה.

לוח 14-1
מאפייני ענפי התעשייה ושיעורי גידול ריאליים ביצוא, 1970 עד 1984

שיעורי גידול ריאליים ביצוא (ממוצע שנתי) 1984-1975	ההון הפיסי ³		התחלקות סך ההשקעות במחקר ופיתוח אזורי 1981/82	מלאי הון אנושי ליום עבודה ² 1980
	1984	1970		
	(שקלים, במחירי 1971)			
	(א ח ו ז י ם)			
16	52	34	89	19
13	16	13	12	17
13	19	14	9	16
20	11	3	47	23
19	6	4	21	22
9	48	66	11	13
7	9	16	2	13
7	10	17	(0.4)	13
10	12	14		16
13	17	19	9	13
12	100	100	100	15.6

- (1) סיווג הענפים לקבוצות נקבע לפי רמת מלאי ההון האנושי לעובד. ענף הכרייה והחציבה סווג כ"מסורתי", בהיותו ענף העוסק בעיבוד ראשוני של אוצרות טבע.
(2) מלאי ההון האנושי מבוסס על סך ההוצאות הכרוכות בהשגת רמות השכלה נתונות.
(3) תחילת שנים.
(4) נייר, דפוס, הוצאה לאור; גומי ופלסטיק ושונות.

ב. ההתפתחות בענפי התעשייה

(1) מכרות ומחצבים

היקף הייצור בענף זה עלה השנה בכאחוז. הייצור המיועד ליצוא (אשלג ופוספטים) גדל כמותית בכ-5 אחוזים — בעוד שהייצור המיועד לשוק המקומי (חציבת אבן וכריית חול) ירד, בגלל השפל המתמשך בענף הבנייה: מספר המועסקים בענף זה ירד השנה בכ-4 אחוזים, ורמת ההשקעות היתה נמוכה יחסית לזו של השנה שעברה. — עקב השלמת "תכנית מקלף", להגדלת כושר הייצור של האשלג במפעלי ים המלח.

לוח ו' 15

הייצור, היצוא וההשקעות בתעשייה לפי ענפי משנה מקובצים, 1984

משקל הענף ב-1983		העלייה או הירידה (—) הריאלית לעומת השנה הקודמת			
התעשייתי	במדד היצור התעשייתי	בהשקעות	ביצוא	בייצור	
6.3	3.7	— 58.0	4.5	1.2	כרייה וחציבה ¹
9.9	11.4	0.0	9.1	4.1	מזון, משקאות וטבק
13.1	9.0	— 0.2	14.4	— 1.0	טקסטיל, הלבשה ועור
0.7	5.0	10.5	21.4	1.6	נייר, דפוס והוצאה לאור
0.6	3.2	— 35.4	19.4	— 5.1	עץ ומוצריו
4.2	5.7	14.4	22.1	8.5	גומי ופלסטיקה
16.0	9.9	26.6	15.6	9.3	כימיקלים
0.9	1.9	2.1	44.1	14.1	מתכת בסיסית
15.1	22.5	35.2	33.7	5.1	מוצרי מתכת ומכונות
					ציוד חשמלי ואלקטרוני
27.8	22.0	8.9	20.0	6.9	וכלי הובלה
5.4	5.7	17.9	38.1	19.2	שונות
100	100	1.5	19.8	5.1	סך הכול

(1) כולל מינרלים אל-מתכתיים.

(2) מזון, משקאות וטבק

השנה היתה עלייה ריאלית הן במכירות לשוק המקומי והן ביצוא (4 ו-9 אחוזים, בהתאמה). עלייה במכירות לשוק המקומי, בתקופה של ירידה בסך הצריכה הפרטית, מוסכרת בגידול הריאלי של סכסוד מוצרי היסוד. היצוא גדל, בעיקר הודות לגידול המכירות של שימורי פרי הדר לאירופה.

(3) טקסטיל, הלבשה ועור

בקבוצת ענפים זו נמשכה השנה ירידת היקף הייצור (כאחוז), שמקורה בצמצום המכירות לשוק המקומי. הירידה העיקרית היתה בענף ההלבשה, אך ענף זה הגדיל את יצואו כשיעור ניכר (כ-11 אחוזים). בענף הטקסטיל היתה עלייה הן ביצוא והן במכירות לשוק המקומי — וזאת עקב החלפת יבוא, שהושגה באמצעות הגבלות מינהליות על היבוא.

(4) נייר, דפוס והוצאה לאור

הייצור ומספר המועסקים בענף הנייר גדלו השנה בכ-3 אחוזים, הודות לעלייה ביצוא הישיר (הכפלה כמותית) וביצוא העקיף. התפוקה של ענף הדפוס וההוצאה לאור נשארה ללא שינוי, ויצואם הצטמצם בכאחוז — לאחר גידול ניכר בשנת 1983. למרות זאת גדלו ההשקעות בענף זה במדה משמעותית, עקב הכנסת טכנולוגיות חדשות לענף.

יצוא ענף המתכת הבסיסית עלה השנה כ-44 אחוזים, בעוד שהתפוקה גדלה כ-14 אחוזים. התפוקה של ענפי העץ והמינורלים האל-מתכתיים הצטמצמו, עקב הירידה בכנייה, שכן קבוצת ענפים זו מיעדת לבנייה חלק ניכר מתפוקתה.

(6) כימיקלים, מוצרי גומי ופלסטיקה

התפוקה והיצוא של ענפים אלה עלו השנה בכ-9 אחוזים, ו-17 אחוזים, בהתאמה — ללא גידול במספר המועסקים — ואילו מלאי ההון העומד לרשותם גדל. קצבי הגידול שהושגו השנה ביצוא היו: במוצרי פלסטיקה 30 אחוזים, בכימיקלים 16 אחוזים, ובחומרי הדברה 14 אחוזים.

(7) מוצרי מתכת, מכונות, ציוד חשמלי ואלקטרוני וכלי הובלה

בקבוצת ענפים זו מהווה היצוא מעל ל-40 אחוזים מסך התפוקה, ונכלל בו רוב רובו של היצוא הביטחוני. יצוא זה גדל השנה גידול ניכר, וכן גם היצוא האזרחי של קבוצה זו. (בעיקר מוצרי אלקטרוניקה רפואית ותעשייתית). שיעור הגידול של יצוא הקבוצה כולה היה כ-25 אחוזים. בקבוצת ענפים אלה יהתרכזו השנה עיקר ההשקעות ותוספת המועסקים בתעשייה.

4. התחבורה והתקשורת

א. קווי ההתפתחות העיקריים

בשנת 1984 עלה התוצר הגולמי של ענף התחבורה והתקשורת בכ-5 אחוזים. התפוקה במחירי שוק עלתה בקצב מהיר יותר, שכן ענפי התחבורה היבשתית, שירדו בכאחוז אחד השנה, משקלם בתוצר גבוה יותר מאשר בתפוקה. (ראה לוח ו-16). שינויים אלה בתוצר ובתפוקה הם תוצאה משולבת של התמתנות, ואף ירידה, בענפים הקשורים לשוק המקומי בלבד — התחבורה היבשתית והתקשורת — ועלייה מהירה יחסית בענפי הספנות והתעופה, אשר פעילותם מושפעת הן מהאירועים בשוק המקומי והן מהתפתחויות בשוק העולמי. עם התחדשות הצמיחה במשק העולמי התרחב גם הסחר העולמי, וממנו נהנו גם ענפי התעופה והספנות. כולטת העלייה בתפוקה הנובעת מפעילות בין נמלים זרים (נמלי הים והאוויר) והובלות יצוא. לעומת אלה, השינוי בתפוקה שמקורו בהסעת נוסעים פנים-ארצית דמה השנה לשינוי בצריכה הפרטית, שכן הוא קשור להתפתחויות בהכנסה הפנויה הרב שנתית ולגידול האוכלוסייה. תפוקת ענפי הובלת המטענים נגזרת בעיקר מפעילות ענפי המשק, ולפיכך השפיע הצמצום בפעילות הבנייה במשק בשנת 1984 על תפוקת ענף המשאיות. המחירים היחסיים של ענפי התחבורה היבשתית הוזלו השנה לעומת מדד המחירים הכללי, במיוחד כתוצאה מירידת המחירים בהובלת מטענים, בעוד שמחירי תפוקת האוטובוסים לא השתנו, יחסית. מחירי תפוקת ענפי הספנות והתעופה, במונחים דולריים, פחתו ב-1984. סך תשומת העבודה בענפי התחבורה והתקשורת עלה השנה לעומת 1983 ב-4.5 אחוזים; משקל המועסקים בענף התחבורה הגיע ל-6.6 אחוזים מכלל המועסקים במשק. בהשקעה הגולמית בענף נרשמה בשנת 1984 ירידה ניכרת — 40 אחוזים, לאחר עלייה מואצת בהשקעות בשנת 1983. בניכוי ההשקעה הגולמית בכלי תחבורה מסך ההשקעות,

לוח ו' 16

התפוקה הריאלית, המחירים, התוצר וגורמי הייצור, בתחבורה ובתקשורת, לפי ענפי משנה, 1981 עד 1984
(העלייה או הירידה (-), אחוזים)

ב מחירים				ב ת פ ו ק ה				המשקל בפדיון 1983	אומדן המשקל בתוצר הגולמי של הענף ב-1983 (מחירי 1977/78)	
1984	1983	1982	1981	1984	1983	1982	1981			
338	132	121	121	-0.9	2.2	2.4	5.7	34.2	44.6	תחבורה יבשתית
374	120	118	91	-4.6	-2.9	7.0	5.6	8.1	15.6	אוטובוסים
339	132	115	109	-6.0	-3.0	0.0	4.0	3.0	5.1	מוניות
340	138	125	136	1.4	5.5	1.1	8.4	22.1	21.4	משאיות
318	120	105	155	-1.6	3.5	6.5	-4.3	0.9	1.9	רכבת
..	..	115	137	-1.2	-4.7	-16.7	-50.2	0.1	0.6	קווי דלק
358	124	113	136	12.5	2.5	-4.3	0.5	31.4	22.5	ספנות ונמלים
379	113	113	134	14.5	2.2	-5.9	-0.1	24.7	15.2	ספנות
282	174	114	147	3.4	4.0	3.9	4.0	6.7	7.3	נמלים
381	124	96	123	15.3	20.4	-5.4	3.6	17.7	18.1	תעופה ושרדות תעופה
378	122	95	120	17.6	21.5	-5.7	2.7	15.7	15.1	תעופה
419	143	104	152	-4.8	10.7	-2.6	11.6	2.0	3.0	שרדות תעופה
347	108	110	70	3.7	11.5	1.5	12.6	16.7	14.8	תקשורת
355	123	113	116	7.6	7.3	-1.5	4.8	100	100	סך כל התפוקה במחירי שוק
				4.8	6.2	-0.0	5.1			סך כל התוצר הגולמי במחירי 1977/78
				4.5	0.1	-0.6	-0.1			תשומת עבודה
				-40.0	30.4	21.8	10.5			השקעה גולמית (בנהסים קבועים)
										מלאי הון, לראשית השנה
				3.8	1.5	0.5	0.6			(בנכסים קבועים)

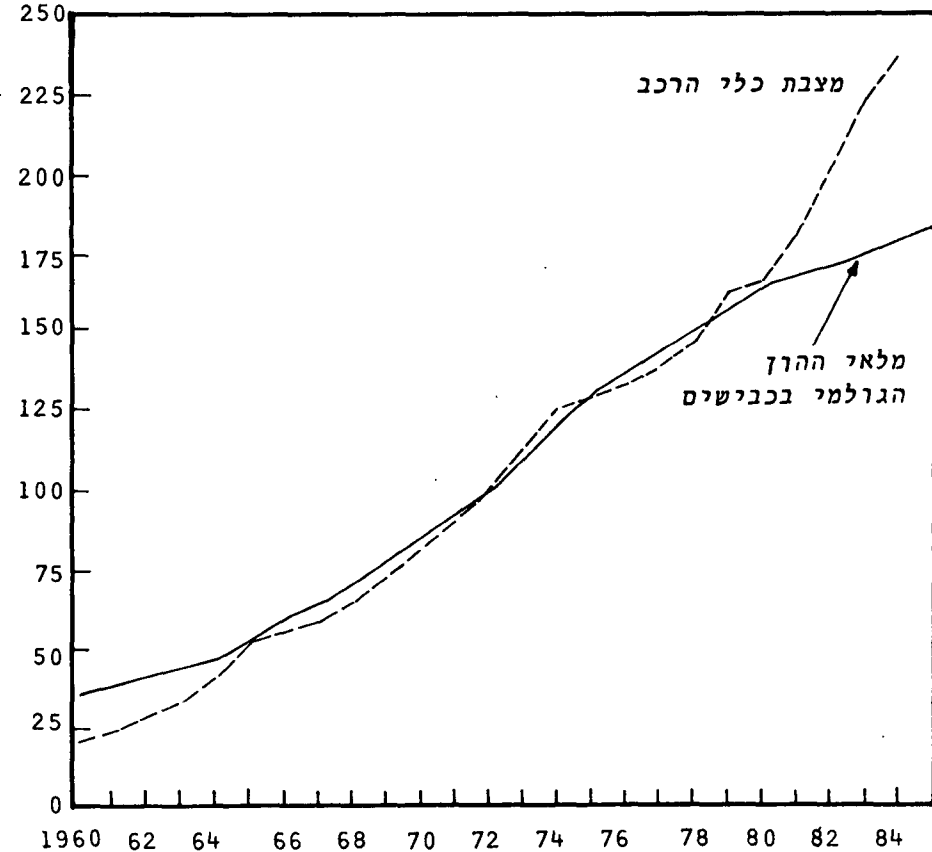
הערות:

- (א) התפוקה היא במחירי שוק, כולל מס ערך מוסף, למעט סובסידיות לאוטובוסים וגירעון הרכבת.
(ב) הבסיס לאומדן השינוי בתוצר הענף הם נתוני לוחות תשומה-תפוקה לשנת 1977/78 (בדוחות קודמים היה הבסיס לוחות תשומה-תפוקה לשנת 1972/73). שינויי התפוקה השנתיים בענפי המשנה משמשים אינדיקציה לשינוי התוצר במחירים קבועים.
(ג) נתוני 1981 עד 1983 מתוקנים. נתוני 1984 ארעיים.
(ד) התפוקה במוניות, במשאיות, בקווי דלק ובחלק מן הספנות חושבה בכנק ישראל, על-פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה והגורמים הפעילים בענפי משק אלה.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ובנק ישראל.

דיאגרמה ו-3

מצבת כלי הרכב ומלאי ההון הגולמי בכבישים, 1960 עד 1985
(1972 = 100)

מיליארדים

הסתכמה הירידה בהשקעות בענף בכ-25 אחוזים, לעומת עלייה של כ-6 אחוזים ב-1983. בולטת הירידה בהשקעה בכלי רכב יבשתיים (42 אחוזים), לאחר שעלתה מאוד בשנים 1982 ו-1983 (38 ו-17 אחוזים, בהתאמה). עלייה זו מובנת על רקע ההוזלה הניכרת של היבוא בשנים אלה והחשש לזמניות הוזלה זו. גם ההשקעה הגולמית במבנים (בעיקר כבישים) ירדה השנה מאוד (26 אחוזים), עקב ריסון תקציבי הפיתוח בסקטור הציבורי.

מלאי ההון הגולמי בענף התחבורה והתקשורת עלה בראשית 1984 ב-3.8 אחוזים (ובמשך השנה — בכאחוז אחד נוסף). המלאי האמור בכלי התחבורה גדל ב-5 אחוזים במשך 1983, וב-0.2 אחוזים ב-1984, ובלטו בו הן עליית מלאי ההון במטוסים והן המשך מגמת הירידה במלאי ההון באניות.

בשל השינויים הכוללים בתשומת העבודה וההון וכן בתוצר, לא השתנה השנה²² הפריון הכולל שינוי משמעותי; עם זאת, יש להסתייג ולומר, כי בעוד שמלאי ההון בכבישים מהווה כרבע ממלאי ההון בענף, שירותי ההון שמספקים הכבישים לתחבורה אינם נכללים במלואם במדידת תפוקת הענף (זו אינה כוללת, לדוגמה, שירותי רכב פרטי). ניתן לבחון את התפתחות

²² לבחינת השינויים בפריון משמעות רבה יותר בטווח של שנים אחדות.

מלאי ההון בכבישים מהיבט חלופי — יחסית למצבת כלי הרכב — ובחינה זו מורה על התרחבות הפער בין מלאי ההון בתשתית הכבישים לבין מצבת כלי הרכב, החל מ-1980 (ראה דיאגרמה ו-3). במלים אחרות: בניגוד להתפתחות בשנות השישים והשבעים, גדלה בשנות השמונים מצבת כלי הרכב בקצב מהיר, ואילו גידולו של מלאי ההון בתשתית הכבישים הלך ופחת.²³

ב. הסעת נוסעים פנים-ארצית

התפוקה הנובעת מהסעת נוסעים פנים-ארצית²⁴ ירדה ב-1984 בכ-5 אחוזים, לאחר 3 אחוזי ירידה אשתקד. (חלקם של האוטובוסים בתפוקה הוא 73 עד 75 אחוזים). ירידה זו משתקפת הן בקווי הנסיעה הקבועים (4 אחוזים) והן בנסיעות המיוחדות והטיולים (5 אחוזים).²⁵ במקביל לשינויים בתפוקת ענף האוטובוסים, ירד מספר המועסקים בו בכ-1.5 אחוזים בממוצע, ואילו מספר האוטובוסים לא השתנה, תופעה המצביעה על ירידה בפריון. האטה, ואף ירידה, בתפוקת התחבורה הציבורית, בקווים קבועים, תואמת לאורך זמן, בדרך כלל, את העלייה בהכנסה הפנויה, שכן בעקבות עלייה זו משתנים דפוסי הביקוש לנסיעות ועולה הביקוש לשירותי רכב פרטי. תפוקתם של אלה איננה נמדדת בשיטת המדידה המקובלת בחשבונאות הלאומית. בשנים 1981 עד 1983 גדלה מצבת המכוניות הפרטיות בקצב מהיר יחסית, כ-12 אחוזים לשנה, ובכך נעוץ בוודאי חלק חשוב מהסבר הירידה בתפוקת התחבורה הציבורית בשנתיים האחרונות. (כ-1984 נאמד גידול מצבת הרכב הפרטי בכ-7 אחוזים). הגידול במצבת כלי הרכב התבטא גם בגידול רצוף בקילומטראז' הכללי של הרכב הפרטי, שירד רק בשנת 1980. מדד מקובל נוסף להתפתחות השימוש ברכב פרטי הוא רמת המינוע (במונחי מספר כלי רכב פרטיים ל-1,000 נפש); מדד זה עלה מ-104 כלי רכב בקירוב (ב-1979 וב-1980) ל-144 בסוף 1984. המחירים היחסיים בשנת 1984 השתנו אף הם לרעת התחבורה הציבורית, דהיינו: יחסית למחירי אחזקת רכב פרטי, התייקרה התחבורה הציבורית. הירידה בתפוקת המונית היתה ב-1984 חריפה יותר בתחבורה הציבורית, למרות ששירותיהן הוזלו השנה יחסית לאוטובוסים, במיוחד בשירותים הבינעירוניים — וזאת בשל רמת המחיר, הנמוכה במדה ניכרת בשירותי האוטובוסים המסובסדים. בשירותים הבינעירוניים עלתה גם רמת השירות באוטובוסים, יחסית למוניות. כפי שעולה מנתוני לוח ו-17, ירד השנה ההיקף הריאלי של הסובסידיה לתחבורה הציבורית: במונחי מדד המחירים לצרכן הוא ירד בכ-10 אחוזים, ובהשוואה למדד מחירי התשומות באוטובוסים — ב-16 אחוזים, וזאת לאחר גידול ריאלי של 67 אחוזים בהיקף הסובסידיה ב-

²³ לפי אינדיקציות שונות, ניכר הפער בכבישים עירוניים יותר מבכבישים בינעירוניים. אך חסרים נתונים מפורטים יותר על קילומטראז' רכב ומלאי הון בכבישים עירוניים ובינעירוניים. עם זאת יש לזכור, ששינוי במלאי הון בכבישים אינו משקף כהכרח שינוי דומה בקיבולת הכבישים. (כך, לדוגמא, הכפלת מספר הנתיבים בכביש בינעירוני מגדילה את כושר ההולכה של כביש זה במכפלה גדולה מפי שניים.)

²⁴ נכללת כאן תפוקת האוטובוסים, המונית והסעת נוסעים ברכבת. אין בידינו נתונים סטטיסטיים המכסים את כל הפעילות: חסרים נתונים על פעילות התור והטיול והסעות מיוחדות, פרט לפעילות הקאופרטיבים לתחבורה. (בתחום זה פועלות עשרות חברות, המפעילות קרוב ל-2,000 אוטובוסים). יצוין, שחלוקת נתוני התפוקה לשנים קלנדריות לוקה במהימנותה הסטטיסטית. השינוי בתפוקת המונית נאמד על פי אינדיקטורים ודיווחים חלקיים מהענף ולא במדידה ישירה. הואיל ותפוקת "ארקיע" כלולה בסעיף תעופה ושדות תעופה, המובא להלן, היא לא נכללה בהסעת הנוסעים הפנים-ארצית.

²⁵ אלה נפגעו מהפסקה (זמנית) של העסקת האוטובוסים במערכת הביטחון, ומהתחרות של חברות ההסעה, המציעות שירותיהן במחירים נמוכים יותר.

לוח ו' 17
הסובסידיות לתחבורה הציבורית, 1979 עד 1984¹

שנה	סובסידיות במחירים שוטפים	השינוי בסובסידיה מנוכה במרד מחירי תשומה באוטובוסים	סובסידיות פדיון קווים קבועים + סובסידיות	השינוי במרד מחירי תפוקת האוטובוסים בקווים קבועים	השינוי במרד מחירי תשומה באוטובוסים
	(מיליוני שקלים)	(אחוזים, לעומת שנה קודמת)	(אחוזים)	(אחוזים, כל שנה לעומת קודמתה)	
1979	300	6	47	72	76
1980	506	- 31	33	234	144
1981	2,047	77	52	80	128
1982	4,233	- 6	48	125	119
1983	16,573	67	63	113	134
1984	71,018	- 16	61	385	408

(1) לא כולל את חלקו של משרד הביטחון עבור הסעות חיילים. סכום זה אינו כהיקף שיש בו כדי לשנות את התמונה דלעיל.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

1983. לעומת אשתקד, פחת במדת מה שיעור הסובסידיות מתוך סך הכנסות הקואופרטיבים מקווים קבועים שהגיע לשיא בשנתיים האחרונות. עם זאת יצוין, שבשנים 1981 עד 1984 ירדו מחירי תפוקת האוטובוסים בקווי הנסיעה הקבועים ירידה ריאלית של 25 אחוזים; ואילו היחס שבין מחירי התפוקה לבין מחירי התשומה פחת באותה תקופה בכ- 30 אחוזים. השינויים התכופים והחריפים בהיקף הריאלי של הסובסידיה לתחבורה הציבורית ומשקלה בהכנסות הקואופרטיבים מעידים, כי סובסידיה זו אינה מועננת משיקולים של התחלקות הכנסה, או בזיקה ליעדים תחבורתיים (כגון עידוד מעבר מרכב פרטי לציבורי במרכזים עירוניים), אלא משיקולים תקציביים כוללים, ובהקשר למדיניות המחירים הכללית של הממשלה. עדות לכך היא העלייה בעומק הסבסוד בין 1980 לשנתיים האחרונות, עלייה שאינה משקפת, בוודאי, שינויים כה גדולים בצרכים וביעדים התחבורתיים.

ג. הובלת מטענים פנים-ארצית²⁶

התפוקה הנובעת מהובלת מטענים פנים-ארצית היתה ב-1984 יציבה יחסית: גידול של אחוז אחד לעומת אשתקד, שבה גדלה התפוקה ב-5 אחוזים ומעלה. קצב הגידול של תפוקת המשאיות²⁷ (המהווה 95 אחוזים מתפוקת הענף) עמד השנה על כ-1 — 2 אחוזים, לעומת 5 אחוזים בממוצע שנתי בשנים 1981 עד 1983. התפוקה הריאלית של הובלת מטענים ברכבת ירדה ב-5 אחוזים בקירוב, בעיקר עקב צמצום הובלת גרעינים ודלק. ההאטה בתפוקת המשאיות

²⁶ כולל משאיות, הובלת מטענים ברכבת וכן הזרמות בקווי דלק וגז.

²⁷ השינוי בתפוקת ענף המשאיות אינו נמדד במישרין, אלא נאמד על פי אינדיקטורים, ולפיכך יש לדון בו בזהירות. בדוח זה הורחבה ועודכנה מערכת האינדיקטורים. נתוני שנים קודמות תוקנו בהתאם.

נגרמה עקב שינויים בביקושים לשירותי הובלה מצד ענפי המשק (לרבות יבוא תשומות): הירידה בפעילות ענף הבנייה ב־1984, ובמיוחד בהתחלות הבנייה, התבטאה בירידה מקבילה בהובלות עבור ענף הבנייה עצמו (כולל עבודות עפר) ועבור ענפי התעשייה הקשורים בו. הובלות אלה נוטלות משקל ניכר (20 אחוזים) בתפוקת ענף המשאיות, ולפיכך הן תרמו כשני אחוזים לירידת התפוקה הכוללת של הענף; בכך קווצה תרומת הגידול בהובלות עבור ענפי התעשייה, שגדלו השנה בכ־4 אחוזים. על־פי נתונים ארעיים, גדל היצע כושר ההובלה במשאיות בשנת 1984 בכ־6 אחוזים, בדומה לשיעור הגידול בשנים 1982 ו־1983.

בארבע השנים האחרונות גדל כושר ההובלה במשאיות ב־40 אחוזים לערך, בעוד שהגידול המצטבר בתפוקה זו היה פחות ממחצית, וכך נוצר בענף עודף של כושר ייצור. פער זה תמוה אמנם, אך יש לזכור, שבהיצע זה נכללות גם משאיות שאינן עובדות כתנאי שכירות, והן שייכות למוסדות ולמפעלים, ששיקולי השקעתם שונים משיקולי הפירמות הפועלות בשוק ההובלות. כמו כן יצוין, שדרישות הרכב בענף המשאיות אינן אחידות, ולפיכך יש בו סוגי משאיות שאינן חלופות (מיכליות, משאיות רכילות ועוד). שינויים אלה בביקוש ובהיצע גרמו השנה להחרפת התחרות בין המובילים במגזרים השונים של ענף ההובלה, ומחירי ההובלה ירדו השנה ב־7 אחוזים לעומת מדד המחירים לצרכן, וב־10 אחוזים לעומת מחירי התשומות. בענפי ההובלה הקשורים לענף הבנייה ועבודות העפר (בעיקר משאיות רכילות) התבטא השפל בפעילות בירידת מחירי ההובלה הריאליים בשיעור כפול ואף יותר. ההרעה כתנאי האשראי שנותנות חברות ההובלה ללקוחות והשפעת החוק למיסוי כתנאי אינפלציה, פעלו אף הם לירידת רווחיותו של הענף.

ד. התקשורת²⁸

תפוקת ענף התקשורת עלתה ב־1984, על פי אומדן, כ־4 אחוזים בקירוב, לעומת 11.5 אחוזים אשתקד. שינויים גדולים בקצבי הגידול השנתיים בתפוקה נרשמו גם בשנים קודמות, אך משמעות השינויים השנתיים מוגבלת בשל מהימנות הנתונים²⁹. בתקופה שבין 1981 ל־1984 הסתכמה העלייה השנתית הממוצעת בתפוקה ב־7 אחוזים. כ־80 אחוזים מתפוקת הענף נובעת משירותי הטלפון, וזו עלתה ב־1984 (במונחי פדיון במחירים קבועים) ב־6 עד 7 אחוזים. השנה, לראשונה, הופעלו שירותי הטלקומוניקציה בישראל במסגרת חברה ממשלתית ("בזק"), שנועדה לפתח, לייעל ולשפר את המערכת, ללא תלות בהגבלות תקציב המדינה³⁰. במשך השנה גדל מספר הקווים הישירים בכ־6.5 אחוזים, ומספר ההתקנות של קווי טלפון חדשים גדל בכ־10 אחוזים בקירוב. מספר הבקשות לטלפון חדש ירד ב־7 אחוזים, בדומה לשינוי בסך הצריכה הפרטית. התפתחויות אלה הביאו לירידה קלה — 2 אחוזים בקירוב — במספר הממתנינים לטלפון, שבסוף השנה מנו כ־252 אלף. כבעבר, נשמר גם השנה היחס בין עודף הביקוש המצטבר לטלפון לבין מספר הקווים הישירים המחוברים (1 ל־4).

²⁸ לא כולל את פעילות בנק הדואר.

²⁹ בדו"חות קודמים צוין, שחלוקת הנתונים הכספיים לשנים קלנדריות היא בעלת מהימנות סטטיסטית מוגבלת, וגם חלק מהנתונים הפיסיים מתערכן בפיגור. בתחום זה חלה השנה הרעה, כי הנתונים הכספיים, כפי שהוגשו על ידי חברת "בזק", מקשים ביותר על השוואה עקיבה עם נתוני שנים קודמות, ואינם מאפשרים כלל סקירת התפתחות במשך השנה. בעניין זה לא שפר גם חלקם של הנתונים הפיסיים, ועל כן יש להתייחס בזהירות להשוואת נתוני 1984 לשנים קודמות.

³⁰ בשל קוצר התקופה מוקדם עדיין להעריך, אם ניסיון זה אכן עלה יפה.

מחירי שירותי הטלפון הוזלו השנה בכ-7 אחוזים לעומת מדד המחירים לצרכן. למרות הצמדת התעריפים למדד הכללי החל בפברואר³¹. הירידה המצטברת של המחירים היחסיים של שירותי הטלפון מאז 1981 הסתכמה בכ-10 אחוזים.

בשירותי התקשורת האחרים (בעיקר דואר) נמשכה מגמת הירידה בפעילות, והשנה ירדה התפוקה הריאלית בכ-7 אחוזים. ב-1984 לא חל כמעט שינוי במחיר היחסי של שירותים אלה, וזאת לאחר שנים אחדות של פיגור משמעותי בהתאמת המחיר. הירידה במחירים היחסיים לאורך זמן לא הצליחה לבלום את ירידת התפוקה — בין השאר בשל ההתרחבות בשנים האחרונות בשירותי דואר חלופים, המבטיחים רמת שירות גבוהה יותר, אף כי במחיר גבוה יותר.

ה. ספנות ונמלים

בתפוקה הריאלית של הספנות הישראלית הצטייר השנה מפנה: גידול בשיעור 14 — 15 אחוזים, לאחר שנים אחדות של שפל. הגורם המכריע בהתפתחות זו היה הפעילות בהובלה בין נמלים זרים, שאינה קשורה ישירות להתפתחויות בסחר הישראלי. שיעור הגידול ברכיב זה של התפוקה שולש לעומת אשתקד, והסתכם בכ-21 אחוזים בקירוב, הודות להתאוששות הסחר העולמי.

התוצר הלאומי הגולמי של הארצות התעשייתיות, שהחל לצמוח ב-1983, גדל עוד יותר ב-1984 (5 אחוזים בקירוב) ועמו, אף כי בפיגור מה, עלה גם הסחר הימי העולמי: לאחר ירידה רצופה (במונחי טון-ק"מ) בשנים 1980 עד 1983, שהגיעה לשיאה ב-1982 (כ-14 אחוזים) — תקופת שפל ארוכה חסרת תקדים בספנות העולמית — התאושש השנה הסחר הימי העולמי בכ-4 אחוזים; עם זאת, היתה עדיין רמתו נמוכה מזו של 1979 בכ-25 אחוזים (ואילו הובלת הנפט הגולמי היתה נמוכה בכ-50 אחוזים מזו של 1979). במשך כל תקופת השפל המשיך כושר ההובלה הימי העולמי לגדול (תוך ירידה בכושר ההובלה במיכליות ואניות מעורבות) ובסוף 1984 היה גבוה ב-5 אחוזים מאשר בראשית 1979³².

השפל הממושך בספנות העולמית נתן את אותותיו גם בספנות הישראלית, והוא התבטא בעוצמת התחרות שלתוכה נקלעה הספנות הישראלית ובמחירים שהושגו עבור ההובלות. (ראה לוח ו-18). בשנת 1984 ירדו המחירים הדולריים של תפוקת הספנות בכ-8 אחוזים (לרבות השפעת שערי החליפין של המטבעות האירופיים): ירידה של 17 אחוזים ביצוא, כ-8 אחוזים ביבוא ו-6 עד 7 אחוזים בין נמלים זרים. בהחכרת אניות לזרים נאמדת עליית המחירים בדולרים בכ-10 אחוזים. התחרות בין צי"ם ושותפיה בקונפרנסים האירופיים ובקווי הים התיכון לבין החברות החיצוניות לקונפרנסים אלה גברה והלכה ב-1984, והמחירים ירדו בשיעורים ניכרים. רק באוגוסט 1984 הושג הסכם בין הקונפרנסים ובין מתחריהם להעלאת תעריפי ההובלה, אך גם עלייה ניכרת זו הביאה את המחירים רק לרמה ששררה בראשית 1982.

כמויות היבוא והיצוא (בטונות), שעברו ב-1984 בנמלי הארץ, גדלו השנה אמנם בכ-9.5 אחוזים, אך הכמות שהובילה הספנות הישראלית גדלה ביותר — 15.2 אחוזים (כנראה, הודות לירידה הניכרת במחירי ההובלה), וכך עלה חלקה של הספנות הישראלית בסך הסחר הימי

³¹ בעסקת חבילה א' הוקפאו מחירי השירותים. ראוי לציין, שהחל במאי 1983 שונתה מדידת פעימות המונה בשיחות טלפון אזוריות ובין אזוריות בהתאם לשעות היממה, וכך התקצר הזמן לפעימות מונה בשעות העומס והתארך בשעות השפל. להשפעות אלה, ולתוספת זמן מנייה נוסף, עשויה היתה להיות השפעה ניכרת בהטיית מדידת השינויים במחירים ובתפוקה בשנים 1983 ו-1984, אך אין בידינו נתונים למדידתה.

³² עם הגורמים לגידול בכושר ההובלה ניתן למנות: פיתוח הציים של הארצות המתפתחות והסוכסדיה שהעניקו ממשלות למספנות, על מנת למנוע אבטלתן, וכן הימנעות מגריטת אניות ישנות בעת שמחיריהן נמוכים.

לוח ו' 18

הפדיון במחירים שוטפים והשינוי בתפוקה בספנות הישראלית, 1981 עד 1984¹

העלייה או הירידה (—) בתפוקה הריאלית				התפלגות הפדיון				פדיון			
1984	1983	1982	1981	1984	1983	1982	1981	² 1984	² 1983		
(אחודים)				(מיליוני שקלים)							
פדיון לפי סוג ההובלה											
15.7	5.8	4.8	—0.6	97	96	93	83	236,274	42,755	ובלת מטענים (לרבות דלק)	
— 1.2	2.0	9.7	5.7	29	34	35	30	70,795	14,984	זה: מטעני יבוא	
29.6	— 13.1	— 9.9	— 1.0	15	15	16	15	35,507	6,589	מטעני יצוא	
23.4	15.0	7.0	— 4.5	53	47	42	39	129,972	21,182	מטענים בין נמלים זרים	
— 27.0	— 51.1	— 61.1	2.9	2	3	6	15	5,434	1,292	חכרה לזרים ³	
16.0	— 4.3	— 43.4	— 3.4	1	1	1	2	3,026	555	שונות	
14.5	2.2	— 5.9	— 0.1	100	100	100	100	244,734	44,602	סך הכול	
7.3	— 2.7	2.8	3.2	43	48	51	45	106,302	21,573	זה: הובלת מטעני יבוא ויצוא	
הובלת מטענים בין נמלים											
20.6	7.1	— 11.5	— 2.6	55	50	48	53	135,406	22,474	זרים והחכרה לזרים	

- (1) החישובים — לפני עיגול המספרים.
(2) נתוני 1983 מתוקנים: נתוני 1984 ארעיים.
(3) לא כולל החכרות בין חברות ישראליות לבין עצמן.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ובנק ישראל.

הישראלי לכ-45 אחוזים (38.5 אחוזים ביבוא ו-53.3 ביצוא), לעומת כ-43 אחוזים אשתקד ו-57.3 אחוזים ב-1980.

כושר ההובלה של הספנות הישראלית (במונחי מעמס אניות) ירד במדת־מה ב-1984. ראוי לציין, שמעמס הצי הישראלי ירד מאז 1975 (שנת השיא) עד 1984 בכשליש בקירוב (התפתחות המשקפת בעיקר מכירת מיכליות מאז המשבר באירן, וגידול של כ-30 אחוזים באניות מטען אחרות). חרף שינוי מבני זה בצי הישראלי, לא השתנה משמעותית מספר העובדים³³.

רווחיותה של הספנות הישראלית החלה לפיכך להצטמצם ב-1981, ובשנתיים האחרונות היא ניצבה בפני קשיים כספיים. ממחקרים עולה, שעלות הצוות בספנות הישראלית גבוהה במוצע במדה ניכרת אפילו מן המקובל בצי מדינות אירופה. היות שהשכר הוא רכיב חשוב בסך הוצאות התפעול, הרי שבהעדר פריזון גבוה במיוחד, שיקזז את השפעת עלות השכר הגבוהה, לא תוכל הספנות הישראלית להתחרות בשוק הבינלאומי. במסגרת הקונפרנסים הימיים, שבהם פועלת גם צי"ם, נקבעים המחירים בידי הפירמה הפחות יעילה, ולפיכך יכולתה של חברת ספנות להתקיים מותנית בעיקר בתנאי השוק. בספנות המערבית מסתמנת בשנים האחרונות מגמת צמצום של הציים הלאומיים, ומעבר נכבד למסגרת של ספנות בדגלי נוחות על מנת להבטיח כושר תחרות של החברות, כתחליף לסבסוד ישיר או עקיף של הספנות. (היתרון העיקרי בהפעלת אניות בדגל נוחות נעוץ באפשרות להפעילן בכוח עבודה זול).

תפוקת הנמלים עלתה ב-1984 ב-3.4 אחוזים, שינוי הנובע בעיקרו מהשינוי בהיקף יבוא המטען הכללי ולא מהשינויים בכמויות היצוא. הירידה הריאלית במחירי התפוקה נראית תמוהה, ונובעת, כנראה, משיטת חלוקת הפדיון בין שתי השנים הקלנדריות.

1. תעופה ושדות תעופה

תפוקת חברות התעופה³⁴ המשיכה לגדול, זו השנה השנייה, בקצב מהיר יחסית — 18 אחוזים בקירוב לעומת 21 אחוזים ב-1983. מנחוני לוח ו-19 עולה, שהגורם המוביל בגידול התפוקה השנה הייתה הובלת המטענים, שעלתה ריאלית בכ-40 אחוזים. אשתקד האיצה את התפוקה העלייה יוצאת הדופן בהסעת נוסעים, שהיתה קשורה במדה רבה לתוצאות השביתה הממושכת ב"אל-על" (ברביע האחרון של 1982 וראשית 1983).

השינויים בתפוקת חברות התעופה בישראל בשנתיים האחרונות משקפים גם את ההתפתחויות בתעופה העולמית, אף כי בשיעורי שינוי שונים. חברות התעופה במדינות החברות בארגון התעופה הבינלאומי הגדילו ב-1984 את תפוקתם הכוללת (נוסעים ומטען, במונחי טון-ק"מ) ב-8.5 אחוזים, לעומת 5 אחוזים אשתקד, ולאחר שפל יחסי בשנים 1980 עד 1982: (משיעור גידול זה, הסתכם הגידול בנוסע-ק"מ ב-6 אחוזים, ובטון-ק"מ מטען — ב-14.5 אחוזים). חידוש הצמיחה במשקים התעשייתיים בשנתיים האחרונות הוא שאיפשר, בין השאר, לחברות יאט"א לסיים את שנת 1984 ברווח, לראשונה זה שנים אחדות³⁵.

כאמור, גדלה ב-1984 תפוקת המטענים שהוטסו ב"אל-על" בכ-40 אחוזים. בלט במיוחד הגידול בטיסות "אל-על" בנתיב הצפון-אטלנטי (במיוחד בהובלת מטענים מאירופה לארה"ב ובחזרה), התפתחות שנבעה מהקצאת ציוד טיסה לקווי המטען הקיימים ובתוך ארה"ב — בין

³³ לא מצויים בידינו נתונים לשנת 1984. בתקופה 1975 עד 1983 הצטמצם מספר עובדי היבשה, עלה מספר עובדי הים ועלה אחוז העובדים הזרים בקרב עובדי הים.

³⁴ נכללת כאן תפוקת "אל-על" (לרבות "סאן-דור"), "ארקיע", "ק.א.ל." ו"מעוף".

³⁵ קשה לחשב את השינוי במחירי התעופה הבינלאומית, בשל השינויים החרפים בשערי החליפין בעולם בשנים האחרונות וריבוי המחירים המופחתים.

לוח ו' 19

הפדיון בשירותי ההובלה האווירית לפי ענפי משנה ולפי סוג השירות, 1981 עד 1984¹

העלייה או הירידה (—) בתפוקה הריאלית				התפלגות הפדיון				פדיון		
1984	1983	1982	1981	1984	1983	1982	1981	1984 ³	1983	
(אחוזים)				(מיליוני שקלים)						
הפדיון לפי ענף ²										
17.6	21.5	— 5.7	2.7	89.7	88.4	88.4	89.1	159,150	28,298	חברות תעופה
— 4.8	10.7	— 2.6	11.6	10.3	11.6	11.6	10.9	18,315	3,710	נמלי תעופה
הפדיון לפי סוג שרות ²										
11.0	30.5	— 6.6	1.6	69.6	71.2	65.9	68.5	123,440	22,796	נוסעים
39.8	16.2	— 0.9	3.1	22.3	19.3	21.1	18.9	39,488	6,166	מטענים
— 19.5	9.9	— 5.9	27.8	7.5	8.6	10.1	10.0	13,290	2,765	אחר
15.3	20.4	— 5.4	3.6	100.0	100.0	100.0	100.0	177,465	32,007	סך הכול

(1) החישובים — לפני עיגול המספרים.

(2) לא כולל החכרת מטוסים לחברות ישראליות.

(3) נתונים ארעיים.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

השאר, תוך ניצול הזדמנויות. ההכנסות מהטסת מטען הסתכמו בכדי רבע מסך הפדיון של "אל-על".

גם בתחום הסעת נוסעים היתה השנה התפתחות מהירה, אולם עדיין ניכרת השפעת השביתה ב"אל-על" שצוינה לעיל, וספיחיה. מספר הנוסעים בטיסותיה הסדירות של "אל-על" עלה בכ-20 אחוזים (כולל טיסות-שכר בכ-17 אחוזים). הגידול בתנועת "אל-על" בנתיב הצפון-אטלנטי, שהוא החשוב בנתיבי התעופה בעולם, היה 25.4 אחוזים. הטיסה ליעדים החדשים בארה"ב והגידול במספר הנוסעים בין אירופה לארה"ב סייעו להתפתחות זו³⁶.

שנת 1984 התאפיינה בתחרות מחירים חריפה בין "אל-על" לבין מתחרותיה בארץ ובחוץ לארץ. "אל-על" הוזילה מחירים כדי להחזיר את ציבור נוסעיה, שנשט אותה בעת השביתה, וכן כתגובה למחירי טיסות השכר, ונוסף על כך — כדי למלא את תוספת קיבולת הטיסה שעמדה לרשותה³⁷. כל אלה הביאו לירידת התשואה הממוצעת לנוסע-ק"מ (בקווים הסדירים, לרבות השפעת השינויים בשערי החליפין בין המטבעות האירופיים לדולר) בכ-12 אחוזים ו-15 אחוזים בקווים הצפון-אטלנטיים. הירידה במחירי סך תפוקת חברות התעופה הסתכמה בכ-1984 בכ-10 אחוזים, במונחים דולריים³⁸.

מספר המועסקים הממוצע בסך חברות התעופה נשאר השנה יציב, לאחר שירד בכ-3 אחוזים בקירוב, מדי שנה בשנה, בתקופה 1981 עד 1983.

אין בידינו הנתונים הכספיים המלאים של חברות התעופה לשנת 1984; עם זאת יצוין, ש"אל-על" סיימה את שנת 1983/84 ברווח תפעולי של 14.4 מיליון דולרים ובהפסד כולל של 23 מיליון; אולם באותה שנה נשאה הממשלה בהוצאות הפחת על המטוסים שרכשה עבור "אל-על", ומכאן משמעותן המוגבלת של התוצאות הכספיות.

התפוקה הריאלית, הנובעת מפעילות שדות התעופה, ירדה השנה בכ-4.8 אחוזים, תוצאה תמוהה לנוכח השינויים בתנועה, הנובעת, כנראה, חלקית מירידת הכנסות משירותים למטוסים — כתוצאה משינויים בהרכב המטוסים ומאפייניהם הפיסיים, המשמשים בסיס לתשלום תמורת השירותים.

תנועת הנוסעים הבינלאומית לישראל וממנה עלתה השנה בכ-2.8 אחוזים, וחלקן של החברות הישראליות בתנועה הכללית גדל מ-50 אחוזים, אשתקד ל-53 אחוזים השנה³⁹.

5. הבנייה

א. ההתפתחויות העיקריות

בשנת 1984 נמשכה הירידה, המאפיינת את היקף הפעילות בענף בשנים האחרונות. תפוקת הענף ירדה בכ-8 אחוזים, לאחר שנתיים של ירידה מתונה יותר. צמצום התפוקה הקיף את כל מגזרי הענף, למעט עבודות שיפוצים. (ראה לוח ו'20).

³⁶ חלקה של "אל-על" בסך תנועת הנוסעים בנתיב"ג עלה השנה ל-45.7 אחוזים, לעומת 40.5 אחוזים אשתקד, עקב גידול התנועה ב"אל-על" בכ-15 אחוזים ועלייה בתנועה הכוללת בפחות מ-2 אחוזים. במספר התושבים היוצאים בדרך האוויר נרשמה השנה ירידה של 5 אחוזים, לאחר עלייה של 20 אחוזים ב-1983.

³⁷ תחרות המחירים היתה בוודאי אחת הסיבות להפסקת פעילותה של חברת "מעוף".

³⁸ בחישובים נלקח בחשבון הפיחות האפקטיבי לכל חברה, החלוי כמובן בהתפלגות ההכנסות על פני השנה.

³⁹ בטיסות הסדירות היה הגידול בתנועה בכ-1984 4.7 אחוזים, לעומת ירידה של 5.1 אחוזים בטיסות שכר. (הירידה היתה בחברות ישראליות בלבד). חלקן של טיסות השכר בסך תנועת הנוסעים הוא יציב מאז 1980: 20 עד 21 אחוזים. באוגוסט 1984 שונו תקנות טיסות השכר, ואחת התקנות החדשות אוסרת עליהן לערב קבוצות תיירים וישראלים באותה טיסה בנתיבים של חברות סדירות.

לוח ו' 20
נתונים עיקריים לפעילות ענף הבנייה¹, 1967 עד 1984

העלייה או הירידה (—) השנתית הממוצעת							
		— 1979		— 1973		— 1967	
1984	1983	1982	1984	1978	1972	1984	1983
סך התפוקה (מיליוני שקלים במחירי 1980)							
— 8.0	— 1.5	— 1.6	0.3	— 3.0	18.7	17,867.3	19,416.0
השקעה בבנייה למגורים							
— 9.1	— 7.1	— 3.9	0.1	— 5.6	30.1	7,944.0	8,738.0
השקעה בבנייה שלא למגורים							
— 11.9	4.1	— 0.5	— 5.0	2.2	11.2	4,066.0	4,616.0
תפוקת בנייה אחרת ²							
— 3.4	3.3	1.4	6.2	2.5	9.9	5,857.3	6,062.0
שטח התחלות בניית מבנים (מיליוני מ"ר)							
— 12.7	1.9	— 18.2	— 3.9	— 8.0	25.8	4,210.0	4,820.0
למגורים							
— 15.9	— 5.0	— 18.2	— 3.7	— 9.8	31.0	2,825.0	3,360.0
שלא למגורים							
— 5.1	22.2	— 18.2	— 4.4	— 3.8	15.7	1,385.0	1,460.0
התחלת בניית דירות (אלפים)							
— 15.6	— 8.7	— 23.7	— 5.5	— 12.5	28.5	22.0	26.0
גמר בניית דירות (אלפים)							
— 11.3	— 8.4	— 0.3	— 4.4	— 5.2	11.2	27.1	30.5
מועסקים (אלפים)							
— 5.9	6.3	3.8	1.4	— 1.9	15.3	122.8	130.5
ישראלים							
— 8.2	8.0	1.7	— 0.3	— 3.4	9.7	79.1	86.2
מהשטחים							
— 1.4	3.2	8.0	5.0	2.6	..	43.7	44.3
מלאי הון בציוד בנייה (מיליוני שקלים, במחירי 1980) ³							
— 0.1	— 2.1	— 1.7	1.4	4.8	2.3	3,772.0	3,774.0
מדד מחירי תשומות בבנייה למגורים							
388.4	134.7	117.0	150.3	36.4	8.7	379.6	77.7

(1) החישובים — לפני עיגול המספרים.
(2) כולל בנייה ביטחונית ואומדן חלקי של עבודות אחזקה.
(3) מלאי הון לתחילת שנה.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

הצטמצמות ההשקעות בבנייה למגורים היא פועל יוצא של הירידה בהתחלות של בניית דירות בשנה הקודמת ושל המשך הירידה השנה. הבנייה הציבורית למגורים ירדה בכ-23 אחוזים, והבנייה הפרטית ירדה בשיעור מתון. שינויים חדים בהיקף הבנייה הציבורית — הן בין השנים והן על פני השנה — אינם מייחדים את שנת 1984; התופעה קיימת כבר שנים רבות. מגמת הירידה בהתחלות הבנייה ובהשקעות בבנייה למגורים היא תגובה לירידתו הנמשכת של הביקוש לדירות. האחרון מושפע במידה רבה מהשינויים באוכלוסייה ובהרכבה, בהכנסה הפנויה ובסובסידיה הגלומה בהלוואות משרד השיכון לזכאים. למרות העלייה שהיתה השנה בהכנסה הפנויה ובסובסידיות לשיכון, המשיך הביקוש לדירות לרדת, וזאת עקב האטת קצב

לוח ו' 21
בניית דירות לפי יוזם¹, 1970 עד 1984
(אלפי דירות)

גמר			התחלות			
בנייה ציבורית	בנייה פרטית	סך הכול	בנייה ציבורית	בנייה פרטית	סך הכול	
ממוצע						
19.9	26.9	46.8	26.2	30.2	56.4	1970 עד 1975
ממוצע						
20.6	24.0	44.6	8.4	22.5	31.0	1976 עד 1978
ממוצע						
10.8	20.1	30.9	10.4	20.4	30.8	1979 עד 1984
9.4	21.3	30.8	12.6	20.1	32.7	1980
14.9	18.5	33.4	13.1	24.3	37.4	1981
13.3	20.0	33.3	8.4	20.1	28.5	1982
9.8	20.7	30.5	7.4	18.7	26.0	1983
7.5	19.5	27.1	5.6	16.3	22.0	1984
4.6	4.6	9.2	4.9	5.6	10.5	1982 רביע I
3.2	4.8	8.0	1.3	4.9	6.2	רביע II
2.7	5.4	8.1	1.1	5.0	6.1	רביע III
2.8	5.2	8.0	1.1	4.6	5.7	רביע IV
2.4	5.0	7.4	4.9	4.5	9.4	1983 רביע I
2.3	4.8	7.1	1.2	4.6	5.8	רביע II
2.8	4.9	7.8	0.6	5.0	5.6	רביע III
2.3	5.9	8.2	0.7	4.5	5.2	רביע IV
2.3	4.7	7.0	3.4	4.2	7.6	1984 רביע I
2.2	4.8	7.0	0.8	4.8	5.6	רביע II
1.6	4.5	6.1	0.6	3.8	4.5	רביע III
1.4	5.6	6.9	0.8	3.5	4.3	רביע IV

(1) החישובים — לפני עיגול המספרים.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

גידולה של האוכלוסייה והירידה המוחלטת במספר משקי הבית החדשים הזקוקים לראשונה לדירור. נראה ששחיקה ברכושו של הציבור ברביע האחרון של 1983 תרמה אף היא לירידה בביקוש.

בתגובה לירידה בביקוש לדירור, פחת היצע הדירות, אולם נשמרה יציבות ריאלית במחיריהן. השקעות בבנייה שלא למגורים פחתו השנה בכ-12 אחוזים, וירידה זו הביאה להאטה נוספת בקצב גידולו של מלאי ההון בענפי המשק. עם זאת נראה, כי מקור הירידה הוא בהשקעות של גופים מתוקצבים כמו חברת החשמל, משרד התקשורת ו"מקורות", שכן ההשקעות בתעשייה גדלו השנה. (פירוט של התפתחות ההשקעות ומלאי ההון במשק ראה בסעיף "ההשקעות" בפרק ב' – התוצר והביקושים).

בהמשך למגמה השוררת בשנים האחרונות, הולך וגדל חלקן של עבודות אחזקה ושיפוצים בתפוקת הענף – תופעה אופיינית למשקים שבהם הגיל הממוצע של המבנים גבוה, יחסית. ירידת הביקוש של זוגות צעירים מוסיפה אף היא לגידול בעבודות אלה, כי בעטיה מתבטא שיפור הדירור של זוגות-יחידים בהרחבות ובשיפוצים של מבנים קיימים יותר מאשר במעבר לדירות חדשות.

סך המועסקים בענף ירד השנה בכ-6 אחוזים. מספר המועסקים הישראלים פחת בכ-8 אחוזים, לאחר עלייה (כלתי מוסברת) בשיעור דומה אשתקד. מספר המועסקים מהשטחים פחת השנה בכאחוז אחד.

מלאי ההון בענף לתחילת 1984 לא השתנה, לאחר ירידה של כ-2 אחוזים בכל אחת מהשנתיים הקודמות. ההשקעות בציוד בנייה פחתו השנה בכ-32 אחוזים, כך שמלאי ההון לתחילת 1985 ירד בכ-4 אחוזים. יש לציין, כי ענף הבנייה הוא הסקטור היחיד במשק, שבו ירד מלאי ההון ירידה מוחלטת. שיעור הירידה אינו מדויק עדיין את הצטמצמות ההיקף של עבודות העפר והפיתוח (צבאיות ואזרחיות כאחד), וקיימת אבטלת ציוד, שגרמה השנה לירידה של כ-20 אחוזים במחירי שכירת ציוד לעבודות עפר וכבישים.

שיווק המלט, שהוא תשומה משמעותית, ירד השנה בכ-7 אחוזים, בדומה לירידת התפוקה. בחמש השנים האחרונות גדל שיווק המלט בכאחוז אחד, אף זאת בדומה לשינוי הריאלי בתפוקה.

ב. שוק הדירות

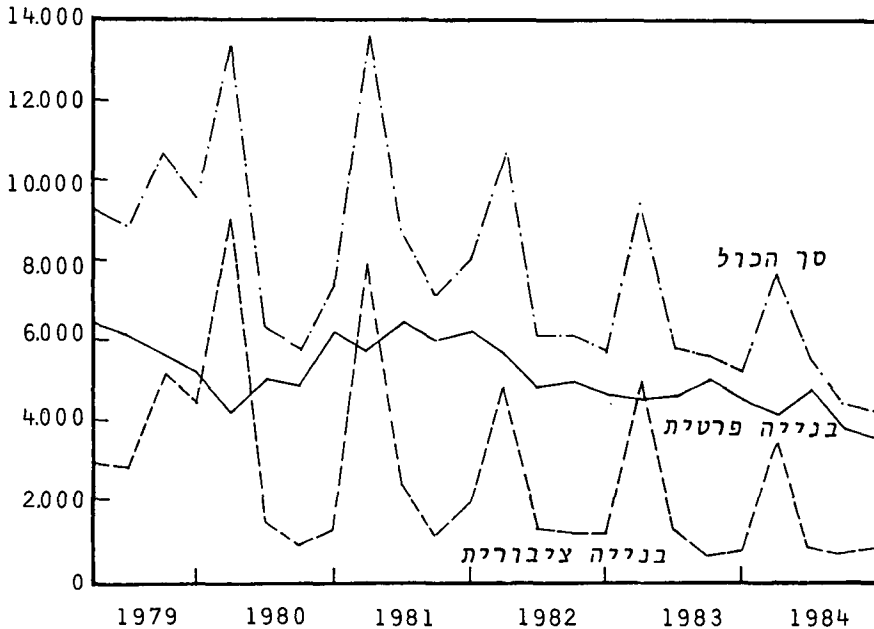
היקף הפעילות בשוק הדירות בשנים האחרונות עומד בסימן ההאטה המתמשכת בקצב גידול האוכלוסייה. קבוצת האוכלוסייה הדומיננטית בקביעת הביקוש לדירור היא קבוצת גילאי 20 עד 29, שבה נוצרים מרבית משקי הבית החדשים. חלקם הגדול רוכשים דירות מיד שנייה – בעוד שהמוכרים, שהם משקי בית מבוססים, רוכשים דירות חדשות. משנת 1980 ואילך שוררת מגמה של ירידה מוחלטת בהיקף של קבוצה זו⁴⁰: מכ-568 אלף בתחילת 1980 לכ-550 אלף בתחילת 1984. (ראה דיאגרמה ו-6). ירידה זו תורמת תרומה מכרעת להסבר ירידתו של הביקוש לדירות בשנים האחרונות – ירידה המשתקפת היטב בנתונים על רכישת דירות בערים הגדולות (בסקטור הפרטי): הרמה הממוצעת של רכישת דירות בשנת 1984 היא כמחצית הרמה של שנת 1981, ולעומת 1983 חלה ירידה של כ-23 אחוזים, (ראה לוח ו-23).

גורם נוסף, כבד משקל, שתורם לירידת הביקוש בשנים האחרונות הוא הצמצום ההדרגתי של שיעורי הסבסוד הגלומים במשכנתאות של משרד השיכון לזוגות צעירים. שיעור הסבסוד, שעמד

⁴⁰ לפי שעה אין ידינו נתונים על השינוי בקבוצת אוכלוסייה זו כמהלך 1984, אולם אינדיקטורים ראשוניים לגבי הירידה מן הארץ מורים על הצטמצמות נוספת של היקפה.

דיאגרמה ו'4
התחלות בניית דירות לפי יחם, 1979 עד 1984
(נתונים רבעוניים)

התחלות בנייה

על כ־12 אחוזים ממחיר דירה ממוצעת בשנת 1980, ירד לכ־5 אחוזים בשנת 1983, לקבוצת הסיוע בעלת הזכאות המזערית, ומ־39 ל־29 אחוזים לקבוצת הסיוע בעלת הזכאות המירבית. הירידה בסובסידיות אלה משמעותה, למעשה, עלייה במחירן האפקטיבי של דירות, והיא פעלה, כאמור, לצמצום הביקוש לדירה. בשנת 1984 חל מפנה: שיעור המימון (משקלה של ההלוואה במחיר דירה בת 2.5 – 3 חדרים) עלה במשך השנה עלייה ניכרת, תוך ירידה של שיעורי הריבית האפקטיביים על המשכנתאות המכוונות. כך גדלו שיעורי הסיכסוד לכל קבוצות הסיוע, והעלייה בלטה בקבוצת הסיוע המירבי — מכ־29 ל־34 אחוזים. (ראה לוח ו'22). הגדלת הסבסוד בשנה זו היא תוצאה של היענות משרד השיכון ללחצים מצד הקבלנים — על רקע הערכות, כי לרמת הביקוש הנמוכה יש משמעות מחזורית, ואין היא משקפת מגמה פרמנטית. גידול שיעורי הסבסוד, תוך הגדלת זמינות האשראי לדירה, תרם למיתונה של ירידת הביקוש. השינוי בהכנסה הפנויה תרם אף הוא למיתון הירידה בביקוש. זו האחרונה עלתה השנה בכ־5 אחוזים, ובממוצע בחמש השנים האחרונות — בכ־4 אחוזים לשנה. עלייה זו לוותה בתנודות רבות, הן על פני השנים והן במהלכן, וזאת עקב השינויים התכופים במדיניות הממשלה. כשגוברת אי־הוודאות לגבי ההכנסה הפרמנטית, מושפע הביקוש לדירה מהשינויים בהכנסה הפנויה.

ירידת ההכנסה הפנויה פוגעת בכושר ההחזר ההתחלתי של המשכנתאות, המשמשות מקור לחלק ניכר מן המימון של רכישת דירה, ולכן יורד הביקוש. עלייה בהכנסה הפנויה מגדילה את אפשרות ההחזר ההתחלתי של המשכנתאות ומרחיבה את הביקוש. התרחבות זו נתמכת בהערכתם של נוטלי המשכנתאות, כי יש להם גב ציבורי: אם הם ייקלעו לקשיים, עקב ירידה זמנית בהכנסה הפנויה, תיחלץ הממשלה לעזרתם — באמצעות שינוי בהסדרי התשלום, דחייתו

לוח ו' 22
 שיעור המימון והסבסוד הגלומים בהלוואות לזוגות צעירים לפי קבוצות הזכאות¹,
 1980 עד 1984

ביחס למחיר דירה בת 2.5 עד 3 חדרים ²				
קבוצת הסיוע המזערי 1 – מינימום		קבוצת הסיוע המירבי 2 – מקסימום		השנה
שיעור המימון	שיעור הסבסוד	שיעור המימון	שיעור הסבסוד	
25	12	54	39	1980
20	9	42	30	1981
22	7	49	34	1982
21	5	44	29	1983
23	6	48	34	1984
1983				
23	6	47	32	רביע I
21	5	42	28	רביע II
21	5	45	30	רביע III
17	4	42	27	רביע IV
1984				
17	4	37	25	רביע I
23	6	48	34	רביע II
24	6	50	34	רביע III
29	7	57	43	רביע IV

(1) זכאים ששירתו בצה"ל.
 (2) מחיר הדירה נלקח מסקר מחירי הדירות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שיעורי הסבסוד נגזרו מנתונים על סכומי ההלוואות ותנאי ההחזר והם נובעים משני גורמים: ריבית מוזלת, וסבסוד אינפלציוני הנובע משיטת ההחזר וכן החלק הבלתי צמוד במשכנתה.
 המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, משרד השיכון ועיבודי בנק ישראל.

ואולי אף מחיקת חלק ממנו. מקרים כאלה אירעו בעבר, והאחרון שבהם היה בסוף 1983, כאשר הואצה האינפלציה וההכנסה הפנויה נשחקה. שחיקה זו המריצה את הממשלה להעניק לבעלי משכנתאות אופציה להארכת משך ההחזר, וכך לצמצם את הנטל השוטף. שני גורמים נוספים פעלו השנה לירידה בביקושים: מצד ההכנסות – ירידה של כ-3 אחוזים בשכר הריאלי; מצד הרכוש – השחיקה ברכוש הציבורי, בסוף 1983.

הירידה התלולה בביקוש לוותה בהתאמה מהירה-יחסית של היצע הדירות – מכ-33 אלף התחלות בניית דירות לשנה בשנים 1980 ועד 1982 לכ-24 אלף בשנתיים האחרונות. (ראה לוח ו' 21.) כיוון שההתאמה לא היתה מלאה, גדל חלקן של הדירות הלא-מכורות בסך היצע הדירות

— מכ-60 אחוזים בשנים 1979 עד 1981 לכ-70 אחוזים בשנים 1982 עד 1984. השנה עומד שיעור זה על כ-74 אחוזים (ראה לוח ו'24). על אף עלייה זו באחוז הדירות הלא-מכורות, לא נצפתה בשנים האחרונות ירידת מחירים של סך הדירות במשק, כפי שקרה בשנות השפל 1976 ו-1977. ההסבר לתופעה זו נעוץ בהבדל בסוגי הדירות העודפות: בשנות השפל הקודמות היתה התרחבות ניכרת של הבנייה הציבורית לזוגות צעירים שיצרה עודפי היצע של דירות קטנות-יחסית (עד שלושה חדרים), ואלו השפיעו על מחירי מלאי הדירות, המורכב בעיקר מדירות כאלה. עודפי ההיצע בשנים האחרונות הם בעיקר של דירות גדולות; הם אכן הביאו לירידת מחיריהן, אך משום משקלן הנמוך בסך מלאי הדירות, אין הירידה משתקפת במדה ניכרת במחירי מלאי הדירות. כך אנו מוצאים בין השנים 1980 ו-1984 יציבות ריאלית במחירי סך הדירות, בעוד שמחירן היחסי של הדירות הגדולות ירד בכ-7 אחוזים. (ראה לוח ו'23 ודיאגרמה ו'5).

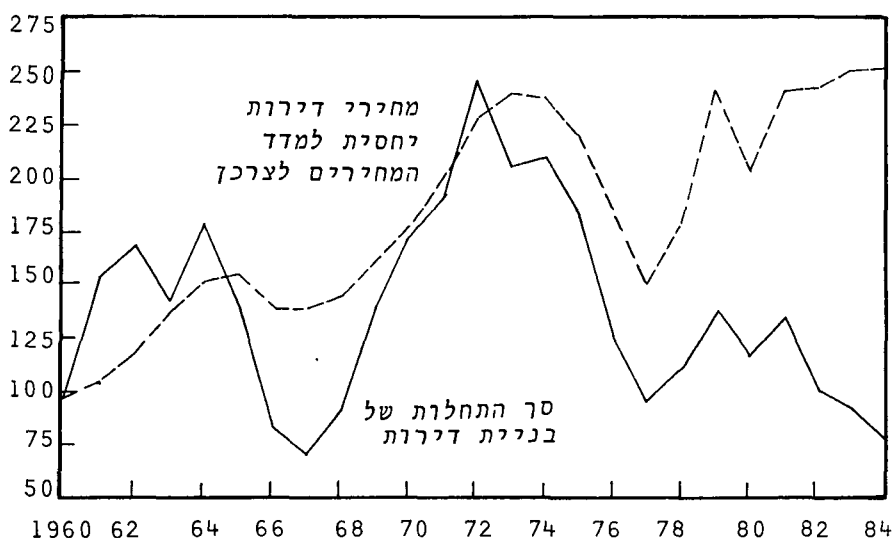
גידול עודפי ההיצע של דירות גדולות נובע, בין השאר ממגבלות מוסדיות. מרבית הרשויות המקומיות קובעות בהיתרי הבנייה הן את שטח הבנייה והן את מספר הדירות המירבי ליחידת שטח, וזאת משיקולים אורבניים של צפיפות אוכלוסייה. המגבלה האחרונה אינה מאפשרת, במקרים רבים, בניית דירות קטנות, ולכן גורמת להקטנת היצע הדירות הקטנות ולהרחבת היצע הגדולות — שלא מטעמי שוק מובהקים.

כמו בשנים קודמות, נרשמה גם השנה תנודתיות רבה בהתחלות הבנייה הציבורית: קפיצה ברביע הראשון וירידה תלולה ברביעים הבאים. (ראה דיאגרמה ו'4). אי-העקיבות בגורמים הנתונים בשליטת הממשלה, שמקורה בשיקולים תקציביים, ניכר גם בשוק המשכנתאות: שחיקה מתמשכת בשיעורי המימון והסבסוד של המשכנתאות המוכוונות, עדכון חד-פעמי המגדיל שיעורים אלה, וחזון חלילה. תופעות אלה, הנכלעות במקצת בתוך הממוצע הרבעוני (ראה לוח ו'22), מגבירות את אי-הוודאות ומכבידות על הפעילות הסדירה בענף הבנייה למגורים. ברביע השני של 1984, לקראת הבחירות, שנערכו באמצע השנה — עלתה רכישת הדירות

דיאגרמה ו'5

מדד סך התחלות הבנייה והמחירים היחסיים של דירות

(100 = 1960)

לוח ו' 23

המחירים היחסיים של דירות ושיעורי הדירות הלא מכורות, 1979 עד 1984
(אחוזים)

אחוז הדירות הלא מכורות בסך היצע הדירות שלפני גמר ²	מכירת דירות ²	העלייה או הירידה (-) לעומת התקופה הקודמת			
		מחירי הדירות יחסית למדד מחירי התשומה ¹	מחירי הדירות יחסית למדד המחירים לצרכן ¹	מחירי הדירות	
59.5	— 23.0	29.4	35.8	144.4	1979
61.1	13.6	— 15.1	— 15.8	93.9	1980
60.9	15.5	10.7	17.6	154.5	1981
70.4	— 30.8	2.1	0.4	121.8	1982
68.0	— 5.3	8.7	3.8	155.1	1983
73.9	— 22.9	— 2.1	0.9	378.2	1984
65.0	14.8	0.9	— 1.1	22.5	1983 רביע I
66.6	— 16.3	..	..	4.0	רביע II ³
68.9	8.5	1.0	6.8	42.2	רביע III
71.7	— 27.7	7.6	— 1.9	47.2	רביע IV
72.6	3.3	— 0.9	1.9	47.1	1984 רביע I
70.8	13.2	— 6.9	— 3.4	47.8	רביע II
78.2	— 26.2	— 2.5	3.6	57.0	רביע III
74.1	7.7	4.7	— 3.8	62.4	רביע IV

(1) שיטות החישוב של מדד המחירים לצרכן ושל מדד מחירי התשומה בבנייה למגורים מבוססת על חישוב של מדדים אלו בהתאמה לתקופות הסקר. כלומר: לכל תקופת סקר חושב ממוצע מדד המחירים לאותה תקופה.

(2) בסקטור הפרטי — עד 1982 מבוסס הסקר על 21 ערים, ומ-1982 — על 24 ערים.

(3) במהלך 1983 שונתה שיטת המדידה של מחירי הדירות. כך שנתוני הרביע השלישי של השנה משקפים שינויי מחירים של ארבעה וחצי חודשים. כך אין נתוני מחירים לרביע השני של השנה.

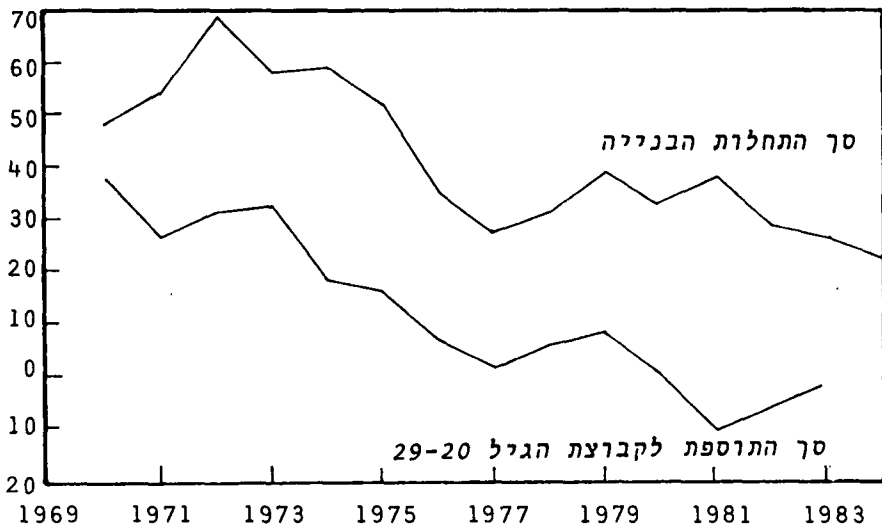
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

בכ" 16 אחוזים לעומת הרביע הקודם. עלייה זמנית זו מקורה בחששות מצעדים כלכליים של הממשלה החדשה, וכן בעדכון המשכנתאות המוכוונות לזכאים, בחודש אפריל. העדכון הריאלי הנכבד של דצמבר נתפס בעיני רוכשי הדירות כמאורע חד-פעמי, והם הרחיבו במדה ניכרת את רכישותיהם. עקב ההזרמה המוניטרית הכבדה, שנוצרה עם הגידול במתן משכנתאות, הוחלט להפסיק לקראת סוף החודש. הפעלת מגבלת תקציב על היקף המשכנתאות — החלטה שאין לה תקדים מאז הצמדת המשכנתאות בשנת 1979 — הוסיפה אי ודאות בשוק הדירות. שיעורי הסבסוד הגלומים במשכנתאות הוכפלו במהלך השנה, וזאת לאחר ירידה עקיבה במשך השנים האחרונות, עד לרביע האחרון של 1983. מניעה של הכפלה זו בשיעורי הסבסוד אינם ברורים.

דיאגרמה ו־6

סך התחלות בניית דירות והתוספת לקבוצת הגיל 20 – 29 (יהודים), 1970 עד 1984

אלפים

6. התיירות⁴¹

א. קווי ההתפתחות העיקריים

בשנת 1984 נמשכה ההתאוששות של ענפי התיירות מהשפל שפקד אותם בשנת 1982 (בעיקר בגלל מלחמת שלום הגליל), אך קצב ההתאוששות היה אטי יותר מאשר ב־1983. מספר התיירים לישראל (למעט תיירים מלבנון)⁴² עלה ב־1984 בכ־8 אחוזים לאחר עלייה של 11 אחוזים ב־1983, בעוד שמספר כניסות התיירים בעולם גדל בכ־2 אחוזים כלבד – אולם מבט על תקופה של ארבע שנים מגלה, שגידולו של מספר התיירים לישראל לא עלה על הממוצע העולמי.

הגידול במספר התיירים (מספר כניסות המבקרים פחות מספר המבקרים באניות סיור וכולל תיירים מלבנון) היה ב־1984 כ־5 אחוזים, לאחר כ־16 אחוזים ב־1983, ומספר לינות התיירים בבתי המלון לתיירים גדל ב־1984 בכ־5 אחוזים לאחר 11 אחוזים ב־1983. האטת העלייה במספר התיירים בשנת 1984 בהשוואה ל־1983 תמוהה לכאורה – בהתחשב בגידול הניכר של ההכנסות לנפש בארצות המקור העיקריות, ובייחוד בפחות השקל יחסית למטבעות האירופיים, ואפילו יחסית לדולר, ב־1984 (לאחר ייסופו ב־1983). ניתן להסבירה

⁴¹ סעיף זה דן בעיקר בתיירים לישראל, כלומר ביצוא שירותי תיירות. בתחומים שמצויים לגביהם נתונים סטטיסטיים דן הסעיף גם בתיירות פנים. התיירות איננה ענף מוגדר בתוך ענפי הכלכלה. שכן ההוצאות בסעיף זה נרשמות במספר רב של ענפים: שירותי בתי מלון, בתי קפה ומסעדות, מסחר, תחבורה וכו'. התוצר הנוכח מתחום התיירות מוערך בכ־6 אחוזים מכלל התוצר העסקי בשנים האחרונות. תוצר זה כולל את הערך המוסף ביצוא שירותי תיירות (כ־5 אחוזים מן התוצר העסקי) ואת אומדן הערך המוסף מתיירות פנים.

⁴² אופיה המיוחד של התיירות מלבנון מצדיק התבוננות במספר התיירים ללא תיירות זו, כמוסבר להלן.

בעובדה, שהגידול הניכר ב־1983 היה, כאמור, בבחינת "זינוק" — ראשיתה של ההתאוששות מהשפל של 1982.⁴³

סך ההכנסות מתיירות בדולרים שוטפים עלה ב־1984 בכ־4 אחוזים, לאחר עלייה של כ־13 אחוזים ב־1983.

שיעור התפוסה בבתי המלון ירד ב־1984, בעיקר כתוצאה מירידה בלינות הישראלים, אך גם כתוצאה מירידה במספר הלינות הממוצע לתייר.

בשנים האחרונות, כאשר עלייתו של שער החליפין האפקטיבי ביצוא מהירה מזו של השער הרשמי, גוברת השונות בשערי החליפין האפקטיביים ליצוא. השער שמקבלת התיירות נמוך יחסית — עיוות שיש לתקנו, בעיקר בדרך של הישענות גוברת על השער הרשמי. גם הפער בין השער הרשמי לשער בשוק השחור התרחב השנה — כתוצאה משורת הגבלות על היבוא, ובעיקר על רכישת מטבע חוץ בידי ישראלים — ותופעה זו הניעה תיירים להמיר מטבע חוץ מחוץ למערכת הבנקאית.

ב. התיירות העולמית בשנים האחרונות

בשנת 1984 גדל מספר כניסות התיירים בעולם בכ־2 אחוזים, לאחר עלייה דומה בשנה הקודמת, וסך ההכנסות מתיירות (בדולרים שוטפים) עלה בכ־4 אחוזים, לאחר עלייה של כ־2 אחוזים ב־1983. בדולרים קבועים לא השתנו ההכנסות מתיירות ב־1984, לאחר ירידה קלה ב־1983. ההכנסות מתיירות מהוות כ־5 אחוזים מן ההכנסות מהסחר הבינלאומי, וחלקן בערך המוסף הנסחר, כנראה, גבוה יותר.

הגידול במספר המבקרים הבינלאומיים ובהכנסות מתיירות נפל ב־1984 מן הגידול בתוצר של ארצות ה־OECD. (ראה פרק ז', סעיף ההתפתחויות בכלכלה העולמית.) בחינת תקופה ארוכה יותר מגלה, שבעשור שבין 1965 לבין 1975, גדל מספר המבקרים הבינלאומיים בכ־7.8 אחוזים, בממוצע לשנה — יותר משגדל התוצר העולמי — ויש בכך כדי להצביע על גמישות ביקוש גבוהה ביחס להכנסה. הגידול השנתי הממוצע בין 1975 ל־1984 הסתכם בכ־3.5 אחוזים בלבד — כנראה בגלל האטת גידולן של ההכנסות בתקופת משברי הדלק, ובגלל העלייה במחיר הטיסה בגלל המשברים. (בטווח הארוך ניכרת במחירי הטיסה ירידה.)

כשמונים אחוזים ממספר התיירים בעולם מקורם במערב אירופה ובצפון אמריקה. כשבעים אחוזים מן התיירות העולמית היא תיירות למטרות נופש, כילויים או ביקורים משפחתיים, והשאר הוא למטרות עסקים וועידות.

ג. התיירות לישראל בשנים האחרונות

מספר המבקרים הבינלאומיים שהגיעו לישראל ב־1984 עלה בכ־8 אחוזים על מספרם ב־1983. גידול זה גבוה מהגידול בתיירות העולמית, שהסתכם, כאמור, בכ־2 אחוזים; אולם כיוון שבשנת 1982 היתה ירידה תלולה — לא היה בגידול החרגי של 1984 ואף בגידול הרב עוד יותר של 1983 כדי להעלות את השיעור הממוצע של ארבע השנים האחרונות מעבר לשיעור הגידול במספר המבקרים בעולם.⁴⁴

סך כניסות התיירים⁴⁵ עלה ב־1984 בכ־5 אחוזים, לאחר עלייה של 16 אחוז ב־1983. מספר

⁴³ גורמיו של השפל הוסברו בשני הדוחות הקודמים.

⁴⁴ בולט הגידול במספר המבקרים באניות סוור. ב־1984 גדל במיוחד מספר המלחים האמריקאיים שהגיעו באניות מלחמה.

⁴⁵ מבקרים בינלאומיים ללא מבקרים באניות סוור.

לוח ו' 24
התפתחות התיירות הבינלאומית, 1982 עד 1984

העלייה או הירידה (—) לעומת השנה הקודמת					
1984	1983	1984	1983	1982	
א. כניסות מבקרים בינלאומיים (באלפים)					
2.1	2.2	300,000	293,870	287,488	כל העולם
6.6	2.8	7,500	7,038	6,849	אפריקה
1.3	1.8	53,000	52,296	51,363	אמריקה
5.8	8.9	26,500	25,057	23,010	מזרח אסיה ואוקיאניה
1.6	2.0	204,000	200,738	196,853	אירופה
2.0	2.9	2,550	2,501	2,431	דרום אסיה
3.4	— 10.6	6,450	6,240	6,982	המזרח התיכון
(7.9)	(17.0)	(1,259)	(1,167)	(998)	ישראל ¹
ב. סך כל ההכנסות מתיירות (מ'יליוני דולר ארה"ב)					
3.9	1.7	100,000	96,219	94,638	כל העולם
3.2	— 1.3	2,150	2,083	2,110	אפריקה
2.7	2.0	24,000	23,367	22,917	אמריקה
7.5	8.6	11,000	10,229	9,419	מזרח אסיה ואוקיאניה
3.7	0.1	57,650	55,604	55,560	אירופה
— 5.3	2.4	1,200	1,267	1,237	דרום אסיה
9.0	8.0	4,000	3,669	3,395	המזרח התיכון
(3.8)	(13.4)	(1,056)	(1,017)	(897)	ישראל ¹

(1) לפי סיווג ארגון התיירות העולמי שיכת ישראל לאירופה. הנתונים ל-1984 הם ארעיים, ולא ניתן בשלב זה לפרטם לפי ארצות בודדות. המקור: ארגון התיירות העולמי, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לוח ו' 25
שינויים בכוח הקנייה היחסי של מטבעות שונים בארצות שונות, 1983-1984¹

1983						
צרפת	ספרד	איטליה	יוון	ארה"ב	שוויץ	ישראל
(העלייה או הירידה (—) לעומת השנה הקודמת, אחוזים)						
ארה"ב	9.2	20.2	1.0	13.1	3.6	-2.7
הממלכה המאוחדת	-4.1	5.6	-11.2	-0.6	-12.1	-14.5
צרפת	—	10.1	-7.5	3.6	-8.4	-10.9
מערב גרמניה	3.9	14.4	-3.9	7.6	-4.9	-7.4
ישראל	12.2	23.5	3.8	16.2	2.8	6.4

1984						
ארה"ב	11.5	4.9	8.9	12.8	—	13.5
הממלכה המאוחדת	-1.2	-7.0	-3.5	0.0	-11.3	0.6
צרפת	—	-5.9	-2.3	1.1	-10.3	1.8
מערב גרמניה	-1.8	-7.6	-4.0	-0.7	-11.9	-0.1
ישראל	-2.9	-8.7	-5.2	-1.8	-12.9	-1.2

1) מספר בלוח, למשל המספר בשורה של ארה"ב והעמודה של צרפת, מכטא את השינוי באחוזים לעומת השנה הקודמת בכוח הקנייה של המטבע השווייץ לארץ השורה (ארה"ב) בארץ העמודה (צרפת). יחסית לארץ השורה, הדולר האמריקאי יכול היה לקנות ב-1983 9.2 אחוז יותר מוצרים בצרפת מאשר ב-1982 יחסית לארה"ב.
כל הנתונים מבטאים את השינוי כשער החליפין הרשמי ובמדד המחירים לצרכן.
המקור: IFS שורות RF (RH עבור הממלכה המאוחדת) ו-64 ועיבודי בנק ישראל.

התיירים מלבנון ירד ב-1984 לכמחצית מספרם ב-1983 — אולי בגלל החמרת המצב הביטחוני בדרום לבנון, ואולי גם כתוצאה מהצטמצמות פוטנציאל התיירות מארץ זו, בשוך גל התיירות הראשון, שעיקרו היה ביקורי קרובים, לאחר פרידה ארוכה. התיירות מלבנון היא בעלת אופי מיוחד: תיירים אלה, המגיעים, כאמור, בעיקר לשם ביקור קרובים או עסקים, מתאכסנים אצל קרוביהם, והוצאותיהם בארץ, כנראה, נמוכות. לפיכך יש מקום להתבונן בהתפתחות מספר התיירים בניכוי התיירים מלבנון. מספר זה עלה, כאמור, ב-1984 בכ-8 אחוזים, לאחר עלייה של 11 אחוזים ב-1983.

סך הוצאות התיירים בישראל במונחי דולרים עלה ב-1984 בכ-4 אחוזים, והגיע ל-1,056 מיליוני דולרים. יצוא שירותי התיירות היווה כ-11 אחוזים מכלל היצוא, להוציא שירותי הון, ויצוא הערך המוסף בתיירות היווה כ-15 אחוזים מכלל הערך המוסף ביצוא זה. חציון השעות של התיירים בישראל היה ב-1984 11.1 לילות, לאחר 11.6 לילות אשתקד. אורך השעות של תיירים בישראל הוא מהגבוהים בעולם.

הגורמים העיקריים המשפיעים על התפתחות התיירות לישראל לפי ארצות מוצא הם השינוי בהוצאה לצריכה פרטית בארצות המוצא והשינויים בכוח הקנייה בארצות המתחרות עם ישראל, יחסית לישראל.

נראה, שההוצאה לצריכה פרטית בארצות המקור העיקריות של התיירות לישראל גדלה במונחים ריאליים כדלהלן: כ-5.5 אחוזים בארה"ב, כ-2.5 אחוזים בממלכה המאוחדת ובכאהוז אחד במערב גרמניה; בצרפת לא היה שינוי בהוצאות הצרכנים.

ב-1984 וגם ב-1983 חלן שינויים חריפים בערך המטבעות השונים – שינויים הסוטים במדה ניכרת מן הצפוי לפי שימוש בכלל שוויון כוח הקנייה. בלוח ו-25 מוצגים השינויים השנתיים בכוח הקנייה של תיירים ישראלים ושל תיירים מארצות המקור העיקריות של תיירות לישראל – בישראל ובארצות המתחרות בה. כדאי לזכור, שהתמונה המצטיירת לפי הלוח אינה מדויקת, מכמה טעמים: ראשית השתמשנו במדדי המחירים לצרכן, שאינם משקפים בהכרח את מדדי המחירים לתיירים, ושנית – לא הבאנו בחשבון את ההפרשים בין השער האפקטיבי לשער הרשמי. בישראל עלה השער האפקטיבי לתיירות יוצאת בשנת 1984 במדה ניכרת על השער הרשמי ב-1984 – הן כתוצאה מהטלת מע"מ בשיעור של 15 אחוזים על רכישת מטבע החוץ של תושבי ישראל היוצאים לחו"ל ועל קניית שירותי קרקע בחו"ל; והן כתוצאה מהגבלת סכום מטבע החוץ שמותר לתושב ישראל לרכוש לשם נסיעה לחו"ל. כמו כן ייתכן שהחישובים מוטעים, וזאת בגלל אופיה העונתי של התיירות⁴⁶. הלוח מראה, כי ב-1983 היתה עליית כוח הקנייה של תיירים לישראל פחותה מזו של תיירים לארצות המתחרות, וכי ב-1984 היתה תופעה הפוכה. לפיכך, היה ניתן לצפות לעלייה גדולה יחסית במספר התיירים ב-1984, גדולה מזו שהיתה בפועל. אולם יש לזכור, שהעלייה ב-1983 באה לאחר השפל העמוק ב-1982. מבין ארצות המקור העיקריות עלה כוח הקנייה של תיירים מארה"ב לישראל בשתי השנים הללו יותר מאשר כוח הקנייה של תיירים מארצות אחרות. לפיכך היה ניתן לצפות, כי גידול מספר התיירים מארה"ב בשנת 1984 יעלה על השיעור שהיה בפועל. ייתכן, שיש להתבונן בתופעה על פני תקופה ארוכה יותר, בגלל השפל ב-1982, ואכן, בשתי השנים האחרונות או בארבע השנים האחרונות כחטיבה אחת, עלה שיעור הגידול במספר התיירים מארה"ב (ומקנדה), על שיעורי הגידול של שלוש ארצות המקור העיקריות האחרות.

קשה להסביר את הגידול החרגי שהיה ב-1984 במספר התיירים ממערב גרמניה. שוב ניתן לראות, שההתפתחות על פני תקופה ארוכה יחסית תואמת את התוצאות שהיה ניתן לצפות להן לאור הגורמים המסבירים. עם זאת ייתכן, שחלק מגידול התיירות מגרמניה מקורו בגידולה הרב של תיירות החורף לאילת השנה. גידול זה מסביר גם את הגידול הרב במספר התיירים מסקנדינביה, לאחר ירידות גדולות בשנים הקודמות. אף על פי שב-1984 הוסרו המגבלות על תיירים יוצאים מצרפת, לא ניכר גידול מפצה לאחר הירידה שהיתה ב-1983.

ד. בתי מלון

הגידול במספר החדרים והמיטות, שאפיין את שנת 1983, הואט ב-1984 – כנראה בהשפעת הירידה הנמשכת בשיעור תפוסת המיטות בשנים הקודמות – אולם הירידה במספר הלינות גרמה לירידה של שיעור תפוסת המיטות גם ב-1984. ירידת מספר הלינות נבעה מירידה חריפה, כ-10 אחוזים, במספר לינות הישראלים, עקב ירידתה הכללית של הצריכה הפרטית ב-1984 (ראה פרק ב'), סעיף "הצריכה הפרטית, ההכנסה הפרטית הפנויה והחיסכון הפרטי") ולמרות העלאת מחיר הנסיעה לחו"ל, שהיא האלטרנטיבה לנופש בארץ.

⁴⁶ בקביעת שער החליפין השנתי הממוצע אין מביאים בחשבון את המתכונת העונתית של התיירות. ראוי היה לשקלל את שער החליפין במספר התיירים הנכנסים לארץ בכל חודש. אך אין בירינו נתונים על כך.

לוח ו' 26
התפתחות התיירות הבינלאומית לישראל, 1981 עד 1984¹

העלייה או הירידה (—) לעומת השנה הקודמת						
ממוצע — 1981						
1984	1983	1982	1981	1984	1984	1983
כניסות מבקרים בינלאומיים ² (אלפים)						
7.9	17.0	— 12.2	— 3.3	1.7	1,259	1,167
(32.3)	(26.3)	(1.7)	(— 12.1)	(10.6)	(164)	(124)
מזה: מבקרים באניות סיור						
5.0	15.9	— 13.6	— 2.4	0.7	1,095	1,042
סך כל כניסות התיירים						
א. תיירים לפי ארץ המגורים (ארצות נבחרות)						
מאסיה ומאפריקה						
— 19.9	72.4	27.4	— 22.0	8.2	109	136
מזה: מלבנון						
— 48.8	255.4	—	—	—	33	65
מירדן						
6.2	26.0	— 28.7	— 1.2	— 1.4	13	12
ממצרים						
3.1	6.1	52.4	28.0	20.8	5	4
מארה"ב ומקנדה						
8	26.4	— 3.7	— 1.5	6.7	360	334
מאירופה						
8	2.4	— 20.5	— 0.7	— 3.3	563	552
מזה: מהממלכה המאוחדת						
0.7	3.8	— 13.9	— 0.7	— 2.7	110	109
מצרפת						
1.0	— 1.9	— 12.0	6.5	— 2.0	119	118
ממערב גרמניה						
14.7	6.1	— 28.3	— 1.0	— 3.6	117	102
מסקנדינביה						
22.6	— 13.6	— 21.5	— 5.5	— 5.8	54	44
ב. תיירים לפי דרך הכניסה						
תיירים דרך האוויר						
9.9	8.2	— 14.5	— 3.6	— 0.5	936	852
מזה: טיסות-שכר						
7.8	— 0.6	— 25.3	— 5.1	— 6.6	180	167
טיסות סדירות						
10.2	10.6	— 11.0	— 3.1	1.2	755	685
תיירים דרך היבשה						
— 17.5	76.5	— 6.3	10.1	10.7	141	171
מזה: מלבנון						
— 50.8	247.4	—	—	—	32	65
מירדן						
— 1.0	42.2	— 36.2	— 7.0	— 4.5	65	66
ממצרים						
10.0	24.2	0.9	82.7	26.0	44	40
תיירים בדרך הים						
— 9.3	35.1	— 5.1	— 4.9	2.6	18	20

(1) החישובים — לפני עיגול המספרים.
(2) לא כולל נכנסים מלבנון ללא אשרת תייר (אזורי דרום לבנון, חילי אר"ם ודיפלומטים). כמו כן לא נכללים תיירים מחוץ לארץ לשטחים המוחזקים וביקורים של ישראלים הגרים בחוץ לארץ ולהם רכושן בישראל.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

מספר לינות התיירים אמנם עלה בכ-4 אחוזים, אולם מספר הלינות לתייר ירד, שכן מספר התיירים עלה, כאמור, בכ-5 אחוזים. מחירי הלינה לתייר בדולרים התייצבו ב-1984, לאחר שעלו בשיעורים מואטים בשנים האחרונות. לפי המידע הארצי שבידינו, ירדו ההשקעות בבתי המלון בשנתיים האחרונות.

ה. המדיניות הכלכלית

המדיניות הכלכלית המשפיעה על ענף התיירות לובשת שתי צורות עיקריות: עידוד השקעות הון ותמיכה ביצוא.

את ההשקעות מעודדים באמצעות "החברה הממשלתית לתיירות", הפועלת לפיתוח תשתית תיירותית, ובאמצעות "החברה לפיתוח מפעלי תיירות", המעודדת הקמת מלונות ומפעלי תיירות אחרים, בדרך של הלוואות ומענקים, בעיקר למלונות. נראה שבשנתיים האחרונות, בעיקר ב-1983, פחתו ההלוואות והמענקים למלונות. התפתחות זו יש בה מן החיוב, בהתחשב בעודפי ההיצע שהצטברו בענף בשנים האחרונות.

התמיכה ביצוא מורכבת מביטוח שער ומרכיב התמיכה שבאשראי מבנק ישראל. שיעורי התמיכות ביצוא בענפים השונים אינם אחידים. שיעורן בענף התיירות נמוך יותר מאשר בכלל היצוא, במיוחד בשנים האחרונות, הדבר בולט בעיקר כשמתבוננים בשיעור הפרמיה לערך המוסף⁴⁷.

נוסף על התמיכה באמצעות עידוד ההשקעות והסוכסידיה ליצוא, יש להתחשב בפעילותו של משרד התיירות, שעיקרה באמצעות לשכותיו בחו"ל — פעילות שנברה מאז 1983. בשנת 1984 ננקטו כמה צעדים שנועדו לצמצם את יציאתם של ישראלים לחוץ לארץ. נפרט את העיקריים שבהם:⁴⁸ הסכום שרשאי תושב ישראל לרכוש לשם נסיעה לחו"ל הוקטן בינואר מ-3,000 ל-2,000 דולרים. באוקטובר הופחת סכום זה ל-1,000 דולרים, ולתושב שטרם מלאו לו 12 שנה — 500 דולרים. על רכישת מטבע חוץ של תושבי ישראל היוצאים לחוץ לארץ הוטל בסוף יולי מע"מ בשיעור 15 אחוזים, ובאוקטובר הוטל מע"מ בשיעור דומה על רכישת שירותי קרקע בחו"ל.

צעדים אלה — וכן ציפיות לפיחות, שהתפתחו במשך השנה — גרמו להתרחבות הפער בין הדולר היציג לדולר השחור, החל מסוף אוקטובר 1983. (ראה לוח ו' 28). תנאים אלה הניעו תיירים להמיר את מטבע החוץ שברשותם בשוק השחור. אמנם בתחילת יולי בוטל הפטור מתשלום מס ערך מוסף לתיירים על סדרה ארוכה של שירותים, ובראשם לינה בבתי מלון, אם התשלום בוצע בשקלים — אולם הפער בין שער השוק השחור לשער הרשמי הצדיק לעתים, ובעיקר בתחילת 1985, המרת מטבע חוץ בשוק השחור ותשלום בשקלים, אפילו בתוספת מע"מ. התמריץ לנהוג כך גדל בתקופת עסקת החבילה, שכן אז המשלם בשקלים נהנה מן השער המוקפא, שהפער בינו לבין השער בשוק השחור הלך וגדל. בינואר 1985 היה השער בשוק השחור גבוה בכ-50 אחוזים מן השער המוקפא. מאותן סיבות נוצר תמריץ לישראלים להגדיל את המרותיהם משקלים למטבע חוץ באמצעות תיירים, עם חזרתם לחו"ל. נתונים על המרות מטבע חוץ של תיירים במערכת הבנקאות ועל הפקדת מטבע חוץ של מוכרי שירותים לתיירים מורים על ירידה ניכרת ב-1984 לעומת 1983: הוצאות התיירים שהגיעו למערכת הבנקאית ב-1983 היו נמוכות בכ-7 אחוזים מאומדן ההכנסות מתיירים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ואילו ב-1984 היה פער זה כ-30 אחוזים.⁴⁹

⁴⁷ ראה גם פרק ז', "מאזן התשלומים".

⁴⁸ פירוט נוסף ראה בלוח האירועים, 1984.

⁴⁹ ראה גם פרק ז', "מאזן התשלומים". אומדן ההכנסות מתיירים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, המהווה את סעיף ההכנסות מתיירות במאזן התשלומים, נאמד ללא תלות בהמרות שבמערכת הבנקאית.

לוח ו' 27

בתי המלון והכנסות מתיירות, 1981 עד 1984¹

העלייה או הירידה (—) לעומת השנה הקודמת						
1984	1983	1982	1981	1984	1983	
1.4	4.5	4.6	0.4	31.2	30.8	1. מספר החדרים בבתי המלון ² (אלפים, ממוצע חודשי)
2.9	4.2	2.2	1.5	28.0	27.2	מזה: בתי מלון לתיירים
0.2	5.7	4.8	— 4.0	59.6	59.4	2. מספר המיטות בבתי-המלון (אלפים)
0.6	5.9	2.7	— 2.1	53.5	53.2	מזה: בבתי מלון לתיירים
— 1.0	13.9	— 8.8	— 1.7	10,501	10,605	3. מספר הלילות בבתי המלון (אלפים)
4.2	11.0	— 18.9	— 5.2	6,601	6,337	מזה: תיירים
— 8.6	18.4	13.5	7.0	3,900	4,268	ישראלים
— 1.4	14.1	— 10.6	— 2.4	9,393	9,526	4. מספר הלילות בבתי מלון לתיירים
4.6	11.2	— 20.6	— 6.2	6,267	5,992	מזה: תיירים
— 11.5	19.4	15.8	9.0	3,127	3,534	ישראלים
				48.2	48.9	5. תפוסת מיטות בבתי המלון (אחוזים)
				48.0	49.1	מזה: בבתי מלון לתיירים
1.1	11.3	— 4.1	3.3	19.1	18.9	6. מועסקים בבתי מלון לתיירים (אלפים)
2.4	16.4	— 13.1	5.9	216	211	7. פדיון בבתי מלון לתיירים (מיליוני דולרים של ארה"ב)
0.5	2.8	7.6	12.9			8. מדד מחירי לינה לתייר (בדולרים של ארה"ב) ³
3.8	13.4	— 8.2	9.0	1,056	1,017	9. סך ההכנסות מתיירות (במיליוני דולרים של ארה"ב)
— 8.9	9.5	6.2	5.9			10. מדד המחירים לתייר (בדולרים של ארה"ב)
13.9	3.6	— 13.6	2.9			11. סך ההכנסות מתיירות (בדולרים קבועים של ארה"ב (10): (9))

(1) החישובים — לפני עיגול המספרים.

(2) כולל בתי הבראה ובתי מלון שאינם רשומים לתיירים.

(3) חושב כנכון ישראל במרד לספיר על בסיס 1979.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ותיכודי כנן ישראל.

לוח ו' 28
 שערי הדולר – היציג, השחור והמוקפא (ממוצעים חודשיים),
 נובמבר 1983 עד מארס 1985

ההפרש בין השער השחור למוקפא כאחוז מהשער המוקפא	ההפרש בין השער השחור ליציג כאחוז מהשער היציג	שער הדולר, בממוצע חודשי		
		המוקפא	השחור	היציג
(שקלים)				
1983				
	9	97	89	נובמבר
	13	114	101	דצמבר
1984				
	12	130	116	ינואר
	7	139	130	פברואר
	7	156	146	מארס
	11	187	168	אפריל
	20	231	192	מאי
	23	267	217	יוני
	21	313	258	יולי
	14	349	307	אוגוסט
	12	413	369	ספטמבר
	8	496	458	אוקטובר
12	7	527	588	נובמבר
28	11	527	672	דצמבר
1985				
52	21	527	802	ינואר
	19		845	פברואר
	20		976	מארס

המקור: עיבודי בנק ישראל.

א. קווי ההתפתחות העיקריים

הירידה במחירים הדולריים של הדלק בשוקי העולם, ממחירי השיא של שנת 1981, נמשכה בשנת 1984, חרף ההתאוששות הכלכלית, אך בשיעור נמוך יותר (2 אחוזים). התגובה למשברי האנרגיה של השנים 1973 ו-1980 — חיסכון בדלק ויעילות רבה יותר בשימוש באנרגיה — נמשכה גם השנה, אף היא בקצב מואט. בישראל התבטאה תגובה זו כמעבר של 60 אחוזים מייצור החשמל (בחדרה) לשימוש בפחם, החוסך לפחות כשליש מעלות הייצור, וכן בנטייה ארוכת טווח של התעשייה והחקלאות לצריכה נמוכה יותר של אנרגיה ליחידת תפוקה.

המחירים הריאליים המקומיים של הדלק ירדו מהשיא של 1981, הן ב-1982 והן ב-1983, בשל ירידת עלותם הדולרית ומדיניות שער החליפין. ירידה זו נעצרה ב-1984, ולמרות הפחתה משמעותית זמנית של מסים (נטו — בניכוי סובסידיות) התהפכה השנה המגמה. ההוצאה הכוללת⁵⁰ בדולרים ליבוא דלק התייצבה ב-1984 (0.4 — אחוזים), וכן ניכרה יציבות ברכיביה (כמות ומחיר).

ב. התפתחויות במשק האנרגיה העולמי

לאחר "מכת המחירים" של משבר הדלק השני של 1979/80, נמשכו גם השנה מגמות ירידת המחירים בשווקים הבינלאומיים של הדלק. תופעה זו בולטת על רקע התאוששות המשק העולמי, הנמשכת זה כשנתיים ברציפות. ראוי לציין, שמשנת 1981 מדינות אופ"ק כמעט הצליחו להתגבר על הלחץ להורדת המחירים באמצעות קיצוצים נכבדים בייצור.

ההתחזקות הנמשכת של דולר ארה"ב בתקופה 1981 עד 1984 יוצרת רושם מוגזם לגבי שיעור הורדת מחירי הדלק. למעשה, אחר עלייה של כ-50 אחוזים משנת 1978 עד 1981, פחת המחיר הריאלי המקומי של דלק בארצות המתועשות ב-3 השנים המסתיימות ב-1984 רק ב-10 אחוזים. בארה"ב הצטברה ירידה זו עד לכדי 20 אחוזים, באירופה ניכרה עלייה ריאלית קטנה, ואילו כיפן ירד המחיר מעבר לזה של מדינות OECD⁵¹. עם זאת, נותרה עדיין השפעה ניכרת של "מכת המחירים" השנייה, המסייעת בהסברה של הירידה בצריכת הדלק, ושל התרחבות ייצורו במדינות שאינן מדינות אופ"ק.

כתוצאה מהמגמה המתמשכת של ייעול ניצול האנרגיה (במיוחד דלק נוזלי), הביאה ההתאוששות הכלכלית במדינות OECD רק לעלייה קלה בצריכת הדלק בשנת 1984 (34.9 מיליון חביות, כנגד 33.8 ליום בשנת 1983). נוסף על כך, הגבירו מדינות OECD וארה"ב את ייצור הדלק בארצותיהם, וכך אנו עדים להתייצבות בייצור הדלק שמקורו בארצות אופ"ק על רמת 1983, נתון שמסתיר מאחוריו ירידה של 1.6 מיליון חביות ליום במחצית השנייה של שנת 1984. המחירים הדולריים ששילמו ארצות OECD ב-1984 היו נמוכים ב-2 אחוזים מאלה של השנה הקודמת.

⁵⁰ עם המעבר משימוש בדלק נוזלי לפחם, הרי יש בנתונים דלעיל הטית־מה כלפי מעלה לגבי המחיר, ועל כן — הטיה כלפי מטה בנתוני הכמות במונחי שעט"ן.

⁵¹ על פי נתוני הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה עבור ה-OECD.

לוח 29 ו'

אינדיקטורים נבחרים בשוק הדלק הנוזלי הבינלאומי — מחירים, תפוקה וצריכה, 1974 עד 1984

מחיר ממוצע רשמי לדלק (דולר לחבית, פ"ב)	מחירים סיטוניים ריאליים לייצור דלק ב-15 מדינות חלקי מדד (מחירי הצריכה) 100=1975	מדד צריכת הדלק חלקי התל"ג (1979=100)		תפוקת דלק במדינות אופ"ק (מ' חביות ליום)
		מדינות מתפתחות	מדינות מתועשות	
1974	98.7			31.1
1977	104.3	101	104.2	31.7
1979	114.8	100.0	100.0	31.5
1980	147.8	94.5	91.3	27.8
1981	162.0	89.8	84.2	23.8
1982	155.9	87.4	97.4	19.9
1983	145.1	84.3	76.3	18.6
1984 ¹	139.7	82.4	74.9	18.7

המקור: לטור 1 ו-2: OECD, Economic Outlook, 1984.
 לטור 3: עיבודים מנתוני קרן המטבע הבינלאומי. (World Economic Outlook, מאי 1984).
 לטור 4: מנתוני קרן המטבע הבינלאומי, מארס 1985; כולל גאז טבעי נוזלי.
 (1) מבוסס חלקית על נתונים ארעיים.

המחירים בשוק החופשי (מחירי "ספוט") בשנה הנדונה נשארו נמוכים מהמחירים הרשמיים, ופחתו במשך השנה בכ-5 אחוזים. הלחץ בשוק הבינלאומי הביא להפחתת המחירים הרשמיים בנורבגיה (1-2 דולרים לחבית), בבריטניה, בברז"מ ובניגריה, ולהחלטה לקצץ במכסה הכוללת של ייצור דלק באופ"ק ל-16 מיליון חביות ליום (כמחצית הכמות ב-1979) וכן להקטנה ממוצעת זעומה במחירים בינואר 1985 (ראה במפורט בפרק מאזן התשלומים).

ג. יבוא דלק

לוח 31 מלמד, כי לאחר שנתיים של הרדרות המחירים הדולריים, התייצב מחיר הדלק המיובא בשנת 1984⁵².

⁵² גם מחירי הדלק הנוזלי המיובא התייצב כמעט בעוד שהמחירים הדולריים בשוק הבינלאומי מראים על ירידה של 2.5-3 אחוזים, פער המוסבר בחוזי אספקה ארוכי טווח של ישראל.

לוח ו'־30
צריכת אנרגיה וצריכת דלק במדינות שונות, 1972 עד 1983
(לנפש, ל-1,000 דולר תוצר מקומי גולמי)

המדינה	צריכת אנרגיה חלקי התוצר ¹ (במונחי שעט"ן)		צריכת אנרגיה (במונחי שעט"ן) לנפש 1982	שיעור השינוי חלקי התוצר (1982-1972)	שיעור השינוי מפיקות הדלק חלקי התוצר (1983-1973)
	1982	1972			
ארה"ב	1.14	0.96	7.54	- 18	- 25
ארצות השוק המשותף	0.70	0.56	3.37	- 21	- 39
יפן	0.69	0.50	2.90	- 30	- 43
איטליה	0.71	0.58	2.38	- 17	- 30
ספרד	0.57	0.63	1.95	9	- 2
יוון	0.55	0.62	1.62	7	- 11
ישראל, סך הכול	0.55	³ 0.55	³ 2.05	0	⁴ - 17
ישראל, ללא התעשיות הפטרוכימיות ²	0.51	³ 0.49	³ 1.82	- 5	⁴ - 23

(1) סך צריכת הדלק חלקי 1,000 דולר של תוצר לאומי מקומי (במחירי 1975 ושער החליפין).
(2) סך כל השימושים, פחות דלק לשימוש התעשיות הפטרוכימיות ושאר השימושים שאינם צורכים אנרגיה.
(3) 1983.
(4) יחסית לממוצע השנים 1972 - 1973.
המקור: א' מגדל, כלכלת האנרגיה בישראל, מוסד הטכניון למחקר ופיתוח, 1984; לישראל: לוח 35 להלן.

מחירי יבוא הדלק למשק הישראלי, הן ב־1983 והן ב־1984, משקפים, כאמור, עיוותים במדדים, המטים את השינוי במחיר כלפי מעלה לעומת המחיר האמיתי של עלות האנרגיה המיובאת⁵³.

המעבר החרیف-יחסית, מדלק נוזלי לפחם, אירע ב־1983; ב־1984 הושלמה היחידה הרביעית והאחרונה של תחנת הכוח בחדרה. כך התקדמה ישראל תוך 3 שנים מתלות מוחלטת בדלק נוזלי להפקת חשמל — להזדקקות של 60 אחוזים לפחם (בעלות של שני שלישים מעלות הדלק הנוזלי).

בדומה למחירים, כך גם בממד התפוקה היה סך כל יבוא הדלק ב־1984 יציב למדי (ירידה של אחוז אחד, שעה שירידת יבוא הדלק הנוזלי הגיעה ל־3.7 אחוזים, עקב המעבר לשימוש בפחם). השינוי הנמדד בסך כל יבוא הדלק משקף האטת מגמה ארוכת טווח של חיסכון בצריכת דלק —

⁵³ עיוותים אלה קורים כאשר משתנה סל מוצרי הדלק, ואילו במדד המחירים נשמרים משקלות ה"סל" של תקופת הבסיס. (כפי שנמדד במאזן התשלומים ובחשבוונאות הלאומית). השינוי ה"אמיתי" במחיר, שנאמד באמצעות עלות ליחידת אנרגיה (כגון שעט"ן), יהיה נמוך יותר בתקופה כזו (ב־3.5 אחוזים ב־1983). נהוני יבוא הדלק המופיעים בלוח ו'־31 מראים על הטיה קטנה יותר בכשליש ב־1984.

לוח ו'־31
ההתפתחויות העיקריות ביבוא הדלק, 1980 עד 1984

1984 ³	1983	1982	1981	1980	
1,594	1,601	1,914	2,093	2,116	1. יבוא דלק מינרלי (מ' דולרים)
1,428	1,460	1,789	1,685	1,799	מוזה: דלק גולמי
— 1.0	— 7.0	7.6	— 6.2	4.1	2. השינוי בכמות (אחוזים)
— 3.7	— 10.6	22.1	— 9.7	— 4.0	מוזה: דלק גולמי
0.5	— 10.0	— 12.9	2.9	44.6	3. שינוי במחיר (בדולרים)
0.3	— 8.7	— 12.7	3.7	50.7	מוזה: דלק גולמי
					4. שינוי במחיר דלק גולמי (בשקלים)
423	111	85.5	129	206	א. כשער החליפין הרשמי
10.4	— 14	— 15.8	5.7	32.3	ב. השינוי הריאלי (מחולק במדד המחירים לצרכן)
398	110	93.6	130	198	ג. השינוי בשער החליפין האפקטיבי
5.1	— 14.5	— 12.2	6.1	28.9	ד. השינוי הריאלי של 4 ג
					5. יבוא דלק מינרלי ¹ (אלפי טונות מטירות)
7,053	7,326	8,266	6,887	7,399	א. דלק גולמי
63	89	330	1,571	1,561	ב. מוצרי דלק
2,669	2,136	991	361		ג. פחם
9,785	9,551	9,585	8,819	8,961	6. א. סך הכול (טונות מטירות)
8,878	8,910	9,248	8,696	8,960	ב. סך הכול (במונחי שעט"ן) ²

(1) קיים יצוא סדיר ונכבד של מוצרי נפט — כך שהיבוא והצריכה המקומית אינם שווים, אם כי הם נוטים להשתנות פרופורציונלית.
 (2) יחידה אחת של פחם = 66 יחידות של דלק בערך.
 (3) הנתונים למחירי הדלק וכמותו מבוססים על 3 רביעים בשיעורים שנתיים (והשינויים — יחסית לממוצע 1983).
 המקור: השינויים בערך, בכמות ובמחירים ביבוא הדלק — ממאזן התשלומים. השינויים בכמויות ומחירים — לפי מדרי לספיר. הנתונים על כמויות ומחירים של דלק גולמי הם גם מדדים, המתבססים על תת־רכיבים של דלק גולמי. (הנתון על כמות ל־1984 הוא ארעי ומתבסס על הכמות בטונות.)

בתגובה לשחיקת המחירים הדולריים מאז 1981⁵⁴. לוח 31 (סעיף 4) מלמד, כי בשנת 1984, בניגוד לשנתיים הקודמות, לא נהנו עוד צרכני הדלק בישראל מהמשך הירידה במחירי הדלק הדולריים בעולם. זאת כשל עליית שער החליפין הריאלי בישראל (כשזה נמדד על-פי שער החליפין הרשמי, או שער החליפין אפקטיבי ביבוא).

ד. מחירים וצריכת דלק במשק הישראלי

כדי להעריך נכוחה את מחירי הדלק וצריכת דלק ביחס לתפוקה, יש לזכור, שיעילות כלכלית איננה מחייבת בהכרח ירידה כמותית לתקופה ארוכה בעקבות עליית המחירים — תהא עלייתם תלויה ככל שתהיה.

אילו קפא המשק הישראלי על שמריו תוך שימוש ברמה טכנולוגית קבועה, אזי החיסכון בצריכת דלק היה מבטא ייעול בשימוש. אולם ישראל, כהרבה משקים מפותחים למחצה, ניצבה ב-1973 וב-1980 ברמה נמוכה בהרבה מרמת הפריז של מרבית המשקים המתפתחים (כ-40 אחוזים של זו ששררה בארה"ב בשנת 1973). צריכת דלק לדולר תוצר מקומי גולמי היתה ונשארה השנה כחצי מרמת הצריכה בארה"ב (ראה לוח 31). על רקע הפער בתוצר המקומי לנפש עולה, כי השימוש בדלק לסוגיו לנפש בישראל הוא רק כרבע מזה שבארה"ב (כ-60 אחוזים מרמת ארצות השוק המשותף). נוסף על כך, מעידים מחקרים, כי תהליך ההתקדמות הטכנולוגית כרוך בשימוש גובר באנרגיה, וכן כי משקל צריכת האנרגיה בסך הצריכה של משקי הבית נוטה לעלות עם הגידול בהכנסות ובצריכה ברמות ההכנסה הבינוניות לנפש, שאליהן משתייכת ישראל.

חרף כל שצוין לעיל, מראות המגמות בפועל, כי השפעת התחלופה השלילית של שתי "מכות המחירים" (ב-1973 וב-80 — 1979) — הן שהכריעו את הכף והביאו לירידה מוחלטת בשיעורי צריכת האנרגיה. בהתאם לטיעון שהוצג, היתה הירידה חריפה יותר בארצות המפותחות ביותר, וקלה יותר — או אף בלתי מורגשת — בארצות המתפתחות (ראה לוחות 29, 30). נראה כי יש מקום לחיסכון באנרגיה אף במדינות המצויות בעצם תהליך התפתחותן. אין זה נכון, שהמבחן הוא "ככל שתחסוך בדלק — כך ייטב"; הדגש חייב להתמקד בקביעת מחירים נכונים של מוצרי אנרגיה, כך שהשוק יוכל להסתגל, במדה מירבית, להקצאה על בסיס עלות ריאלית.

(1) מחירים וכמויות — התפתחויות לטווח ארוך

העלייה במחירי האנרגיה בשוק העולמי הועברה בדרך כלל (תוך תודות זמניות רבות) לשכמו של הצרכן הישראלי, יותר מאשר בארצות אחרות, וזו תופעה חיובית. מגמה חיובית נוספת: במהלך השנים האחרונות הצטמצם פער המחירים היחסיים ה"מסורתיים" בישראל בין תזקיית הדלק לסוגיו (במיוחד בנוזין לעומת השאר) ובמדה רבה יותר — גם של תעריפי החשמל. שיפור זה מוצג בלוחות ו' 38, ו' 34. (עם זאת יש לציין, כי סגירה כמעט מוחלטת של פער התעריפים בין חשמל לשאיבת מים (שהתייקר) לבין יתר השימושים נבעה במדה רבה מייקור

⁵⁴ הטיית מה כלפי מטה בנתונים הרשמיים של הכמויות רומזת ב-1984 על הערכת יתר בכחצי אחוז של הצמצום ביבוא אנרגיה; לפיכך הפער בין הנתונים הרשומים לבין הנתון הנגזר מלוחות תשומה-תפוקה מראה לא רק על שינוי במלאי, אלא גם על ההטיה האמורה במדידה, וכן על מגמה ארוכת-טווח לצמצום ניצולת האנרגיה (חיסכון באנרגיה); כתגובה לעליית מחיריה. הטיה זו מוסיפה רומזת על הערכת יתר (של כרבע אחוז ב-1983) של צמיחת התוצר המקומי הגולמי, אולם כנגד זאת יש בה הערכת-חסר (של כ-0.35 אחוז) של תנאי הסחר; ובמונחי הכנסה לאומית — מתוקנים בתנאי הסחר — שני אלה מתקווים.

לוח ו' 32
מדדי מחירי מוצרים נבחרים בדלק וחשמל, 1972 עד 1984¹
(הבסיס: 1972 = 100)

כלל מוצרי הדלק ²	בנזין	מזוט	סולר	חשמל (כל השימושים) נפט		
(100)	(13.9)	(54.6)	(17.4)	(11.1)		החלק ב־1982 בכלל הדלק
100	100	100	100	100	100	1972
211	175	281	246	223	142	1975
215	192	365	254	208	159	1979
295	222	494	313	256	224	1980
319	184	599	404	329	227	1981
343	181	599	485	406	222	1982
292	169	486	442	347	180	1983
294	174	³ 482	450	351	⁴ 186	1984
המחיר ב־1984 לליטר						
	2.96	0.82	2.18	2.26		(מחירי 1980, בשקלים)

- (1) בניכוי מדד המחירים לצרכן.
(2) ממוצע משוקלל: משקלות 1975 עד 1982: משקלות 1982 עד 1984.
(3) ברביע הרביעי היה המחיר הריאלי גבוה כ-5 אחוזים מממוצע 1983.
(4) נתון ארעי: מבוסס על שמות החודשים הראשונים של 1984 בהשוואה לממוצע 1983.
המקור: דוחות בנק ישראל; האנרגיה בישראל — הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, נתוני משרד האנרגיה.

החשמל לצורכי שאיבה, אולם. השפעת הייקור על צריכת אותו חשמל קוזה על ידי העמקת סובסידיות אחרות למים, בעיקר לחקלאות.)

חרף המגמה ארוכת הטווח לצמצום עיוותי מחיר הבנזין, הרי שיעורי הסבסוד והמסוי המפלים של מוצרי דלק אחרים (כגון סולר ומזוט) נשארו יציבים. יתר על כן, השימוש במסוי סמוי וסובסידיה, באמצעות "קרן ההשוואה", המשיך להתקיים, בהתבססו על תפיסה מוטעית מבחינה כלכלית, שמתן סובסידיות לתזקיק מסוים מועדף של דלק (כגון מזוט) חייב להתממן באמצעות מסוי סמוי המוטל על תזקיק אחר; כלומר, שהסל הכולל של העלויות וההכנסות מסוגי הדלק השונים — מעין חשבון סגור של ענף הדלק — יתאזן. שיטה זו יוצרת חוסר יעילות כלכלי, והדבר מחייב בחינה מחדש של הנושא.

השנה נמשכה מגמת הירידה המשמעותית במחיר החשמל, יחסית למחירי מוצרי הדלק השונים (37 אחוזים מאז 1972 — ראה לוח ו' 32) — ירידה במחיר הנובעת בעיקרה מיירידה

לוח ו'־33
נתונים נבחרים של מחירי האנרגיה, 1972 עד 1984

א. מחירים ריאליים של החשמל לפי המשתמש, 1972, עד 1984 (אגורות לקו"ש, במחירי 1972)

מחיר ממוצע	תעשייה	שאיבת מים	חקלאות	מסחר וסקטור ציבורי	משקי בית	
0.67	0.37	0.35	0.63	1.24	1.00	1972
1.10	0.93	0.86	1.05	1.41	1.28	1976
1.56	1.48	1.45	1.52	1.70	1.63	1981
1.55	1.49	1.48	1.52	1.65	1.60	1982
1.25	1.17	1.20	1.28	1.35	1.18	1983
1.29	1.23	1.18	1.34	1.39	1.20	1984 ¹
1.93	3.32	3.37	2.13	1.12	1.20	מ־1972 עד 1984

ב. המחירים הדולריים של תזקיית דלק שונים למשתמש, בישראל ובעולם, 1979 עד 1984
(כולל מסים, סנטים לליטר)

השוואה בינלאומית				מזוט (דולר לטון)	סולר	נפט	בנזין	
מזוט (דולר לטון)		גרמניה	בריטניה	גרמניה	בריטניה	גרמניה	בריטניה	
218	191	66.7	67.2	169.4	29.8	32.1	75.1	1980
232	212	68.8	64.3	214.3	37.2	40.1	61.1	1981
207	188	63.9	59.1	206.6	46.3	51.3	63.9	1982
197	179	59.3	55.3	177.6	44.8	46.3	63.3	1983
211	192	54.8	50.4	161.4	42.3	44.2	62.1	1984 (11 חודשים)
				148.3	203.4	196.4	109.3	1984/70

(1) נתון ארעי, מבוסס על 8 חודשים ראשונים.
המקור: עיבודים מנתוני משרד האנרגיה; דו"ח בנק ישראל לשנת 1982 (לוח ו'־28).

לוח ו' 34

התפלגות המחיר בין עלות למסים (גלויים וסמויים) בתזיקי הדלק השונים, 1972 עד 1984¹

כל שנת (יוני)	1984	(יוני)	1983	(יוני)	1982	(יוני)	1981	(יוני)	1980	(יוני)	1978	(יוני)	1976	(יוני)	1972
א. בניין, 94 אוקטן (אחוז מהמחיר)															
1. עלות	58.0	55.9	48.2	54.2	59.0	46.0	43.0	31.1	29.6						
2. המס הגלוי	33.5	33.4	33.3	32.8	30.4	30.4	32.3	46.9	68.7						
3. מאזן קרן ההשוואה (המס הסמוי)	8.5	10.7	18.5	13.1	10.6	23.6	24.7	22.0	1.7						
4. סך כל המסים (3+2)	42.0	44.1	51.8	45.9	41.0	54.0	57.8	68.9	70.4						
5. שיעור המס הסמוי (4/1)	72	79	107	85	69	117	139	222	228						
ב. סולר (אחוז מהמחיר)															
1. עלות	73.1	71.7	65.3	77.8	97.7	109.9	89.9	69.9	77.1						
2. המס הגלוי	19.0	18.9	18.8	15.2	15.2	15.2	18.8	30.1	24.4						
3. מאזן קרן ההשוואה (המס הסמוי)	7.4	9.5	15.4	7.0	12.9	25.1	8.4	—	— 1.5						
4. סך כל המסים (3+2)	26.4	28.3	34.7	22.2	2.3	9.9	10.4	30.1	22.9						
5. שיעור המס הסמוי (4/1)	36	39	53	29	2	10	12	43	30						
ג. מזוט (אחוז מהמחיר)															
1. עלות	124.5	119.4	99.2	103.2	123.6	115.6	120.9	113.5	106.8						
המס הגלוי	3.0	2.9	2.5	—	—	—	—	15.0	—						
3. מאזן קרן ההשוואה (המס הסמוי)	27.5	22.3	1.7	3.2	23.6	15.6	20.6	28.6	6.8						
4. סך כל המסים (3+2)	24.5	19.4	0.8	3.2	23.6	15.6	20.6	13.5	6.8						
5. שיעור המס הסמוי (4/1)	20	16	1	3	19	13	17	12	6						

(1) שיעור המס הסמוי וחלקו בהתפלגות נע במשך השנים ונתון אמצע השנה המובא כאן ניתן להבהרת הגודל והמגמה בלבד.

(2) עלות כשער כתי הזיקוק + הובלה והפצה (כשער חליפין רשמי).

המקור: מבוסס על נתוני משרד האנרגיה ואומדנים. שלושה מוצרי הדלק המוצגים בלוח זה מהווים כ־85 אחוזים מסך הדלק הגולמי.

צריכה מקומית של אנרגיה לפי הסקטורים, 1972 עד 1984

(אנרגיה במונחי שעט"ן, תוצר מקומי גולמי וערך המוסף במיליוני שקלים, במחירי 1970)

שאיבת מים יחסית לתוצר	צריכת החקלאות יחסית לערך המוסף בחקלאות	צריכת התעשייה ללא שימוש לא אנרגטי יחסית לערך המוסף בתעשייה	בנוזין, יחסית		צריכה פרטית, ציבורית ומסחרית יחסית לתוצר	שימושים סופיים ללא שימוש לא-אנרגטי יחסית לתוצר	סך כל השימושים הסופיים יחסית לתוצר	סך הצריכה יחסית לתוצר		סך כל צריכת האנרגיה יחסית לתוצר ¹	
			ליחידת רכב (שעט"ן)	לתוצר ² (שעט"ן)				ללא פחם ושימוש לא אנרגטי ²	ללא פחם		
56.0	1,334	1978	284	1.96	667	1,639	1,810	2,444	2,615	2,615	1972 — 73
61.0	1,194	1,739	270	1.69	623	1,525	1,684	2,311	2,481	2,481	1976
55.5	882	1,601	274	1.55	669	1,560	1,778	..	2,622	2,622	1979
51.3	740	1,403	260	1.46	735	1,477	1,759	2,319	2,601	2,601	1980
54.1	665	1,371	266	1.40	703	1,478	1,752	..	2,585	2,585	1981
54.5	618	1,405	283	1.34	718	1,514	1,805	2,195	2,480	2,663	1982
..	..	..	305	1.34	..	..	1,792	..	2,279	2,605	1983
..	..	..	307	1.32	..	..	1,773	³ 1,873	2,164	2,660	² 1984
											1972 — 73
— 3	— 54	— 29	8	— 33	8	— 8	— 2	— 23	— 17	2	(אחוזים)
											המשקל בשימוש הסופי (אחוזים) (1976)
43.6	5	24	24		29						

- (1) כולל צריכת דלק לשימושים לא אנרגטיים, וצריכת אנרגיה ראשונית ליצירת "אנרגיה משנית" (חשמל), תהליך שבמהלכו אבד נטו חלק ניכר משעט"ן. סך השימושים הסופיים אינו כולל אובדן זה. סך צריכת האנרגיה כוללת שינויים במלאי ואילו סך השימושים הסופיים אינם כוללים שינויים במלאי.
 - (2) אינו כולל שימוש בתעשייה הפטרוכימית ושימושים לא-אנרגטיים אחרים: שוה, בערך, לסך הצריכה יחסית לתוצר למעט שימוש לא אנרגטי.
 - (3) נתון שנתי א רעי.
 - (4) אומדן זמני מבוסס על השימוש הלא-אנרגטי ב-1982, בניכר הגידול בצריכת הפחם.
 - (5) השימוש בדלק יחסית לצריכת המים היה יציב ביותר.
- המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 'אנרגיה בישראל' והשנתון הסטטיסטי: דו"ח בנק ישראל לשנת 1982, לוח ו' 26.

לוח ו' 36
צריכת חשמל לפי תעריפי הסקטורים השונים, 1975 עד 1984

משקי בית		מסחר ²		חקלאות ²		תעשייה ²		שאיבת מים ³	
קו"ש יחסית להכנסה הפנויה ¹ הבסיס: 1980=100	מיליוני קו"ש								
קו"ש יחסית לערך המוסף	מיליוני קו"ש	קו"ש יחסית לערך המוסף	מיליוני קו"ש	קו"ש יחסית לערך המוסף	מיליוני קו"ש	קו"ש יחסית לערך המוסף	מיליוני קו"ש	קו"ש יחסית לערך המוסף	מיליוני קו"ש
1975	2,302	1,258	1.16	309	2.54	2,850	2.52	1,536	89
1980	2,900	1,992	1.49	453	2.88	3,773	2.87	1,878	100
1982	3,099	2,359	1.59	511	2.66	3,866	2.88	1,955	110 ⁴
1983	3,351	2,679	1.69	557	2.77	4,064	2.91	1,904	..
1984	3,191	2,767	1.74	556	3.04	4,370	2.97	1,997	..

(1) הכנסה פרטית פנויה (מכל המקורות).

(2) מסחר ושירותים, חקלאות ותעשייה — בתוך הסקטור המסחרי בהגדרת התוצר המקומי הגולמי. מיליוני קו"ש חלקי הערך המוסף — (1972=100).

(3) מיליון מטרים מעוקבים.

(4) אומדן ארעי.

(5) מגמת העלייה הניכרת בסעיף זה (יחסית לכמות המים הנצרכת) מעידה על העובדה, שהסובסידיה הגדלה למים קיזזה את העלייה החדה היחסית בתעריפי החשמל לשאיבת מים. הסובסידיה גדלה מאוד במשך 1984, ושלא כשאר סוגי הסובסידיות, לא הוקטנה בסוף השנה.

המקור: ירחון סטטיסטי, חברת החשמל לישראל; דוח בנק ישראל.

בעלות הייצור. מגמת ירידה זו עשויה להסביר את המעבר הניכר, יחסית, משימוש ישיר בדלק נוזלי לשימוש בחשמל, הן כתעשייה והן בחקלאות⁵⁵ (ראה לוחות ו' 35, ו' 36). מגמה חיובית נוספת, שבלטה רק בשנתיים האחרונות, היא קביעה שיטתית של העלות, המבוססת על תעריפי החשמל השונים, על פי צריכה ב"שעות העומס" השונות, דבר המביא לחיסכון ניכר בעלות, ולצמצום הצורך בהרחבת ההשקעות בתשתית החשמל.

לוח ו' 35 מלמד, שאין להסתמך על כחינת יציבות המדר "שימוש באנרגיה יחסית לתוצר המקומי" כדי לבחון את התפתחות השימוש באנרגיה מאז משבר הדלק ב-1973⁵⁶, שכן מורד זה מסתיר את הגידול בשימוש בדלק שאינו אנרגיה (לשימוש בו כחומר גלם) בעיקר לתעשיות הפטרוכימיות, ואת הגידול המהיר במצבת מוצרי צריכה בני קיימא ומכוניות בישראל, באותה תקופה. אם נשמיט גורמים אלה מן המדר "שימושים סופיים יחסית לתוצר המקומי הגולמי" (טור 4 בלוח ו' 35) נמצא, כי בין 73 – 1972 ל-1982 הצטמצם מדר זה ב-8 אחוזים, והירידה הנכבדה התרכזת כמעט כולה בירידת הצריכה ליחידת תוצר במגזרי החקלאות והתעשייה (פרט לשאיבת מים): 29 אחוזים ו-54 אחוזים, בהתאמה.

בסקטור משקי הבית (פרט לצריכת דלק לתחבורה) ניכרת מגמה ארוכת טווח של עלייה במדר זה (טור 5 בלוח ו' 35), כפי שהיא משתקפת בצריכת חשמל (לוח ו' 36). בתחבורה יבשתית, רכיב הנוטל כרבע מהשימושים הסופיים, פחת השימוש בבנזין ליחידת רכב בכשליש, כנפוץ בעולם, אך הירידה קוזה בעלייה מקבילה במצבת כלי הרכב.

גורם נוסף בחיסכון בדלק היה המעבר מדלק לפחם בייצור חשמל. כך, בחישוב השימוש הכולל באנרגיה (חלקי התוצר), פרט לפחם ולשימושים שלא לאנרגיה (הדומה לשימוש בדלק) נמצא, כי יחס זה פחת ב-23 אחוזים, שיעור חיסכון מקובל בעולם. (לוחות ו' 29, ו' 30). למרות שקשה לכמת נתון זה, הרי ירידת צריכת האנרגיה ליחידת תוצר כתעשייה (פרט לתעשיות הפטרוכימיות), נבעה הן משינוי הרכב (בעיקר בשל גידול מהיר בענפי החשמל, אלקטרוניקה ומכונות, וגידול איטי של תעשיות עתירות אנרגיה – כמלט), והן מחיסכון באנרגיה בכל ענף וענף. לוח ו' 36 מלמד, שמגמת החיסכון באנרגיה כתעשייה ובחקלאות אירעה במקביל להגברת מגמת השימוש בחשמל; שני מגזרים אלה מראים מגמה דומה של עלייה קלה בניצולת החשמל (ראה לוח ו' 36), דבר המעיד על התקדמות טכנולוגית ונובע גם מייקור השימוש בדלק לעומת חשמל מ-1974 ואילך.

(2) ההתפתחות בתחום המחירים והכמויות ב-1984

הירידה במחירי הדלק ב-1982 ו-1983 נעצרה ב-1984, ואף ניכרה עליית-מה. עלייה זו רוככה מאוד בסיכום שנתי, כי המסים נטו הופחתו בתקופה שלפני הבחירות, בדרך של הגדלת הסובסידיות. לוח ו' 34 מראה את השפעת הפחתת המסים נטו האמורה על שלושת סוגי העיקריים של הדלק. השפעה זו מקבלת חיוק מנתונים אחרים, המצביעים על עלייה בשני רכיבי הסכסוד העיקריים – זה הניתן הן באמצעות קרן ההשוואה וזה הניתן במישרים לחברת החשמל⁵⁷.

⁵⁵ הגורם העיקרי בשינוי המחיר היחסי היה משבר הדלק ב-1973. היות עלות ההון נוטלת את חלק הארי בעלות החשמל, העלה הדבר את המחיר של השימוש הישיר בדלק יחסית לחשמל ב-30 אחוזים מאז 1974.

⁵⁶ הלמ"ס לא ספקה לנו נתונים לשנים האחרונות לגבי התפלגות צריכת הדלק לפי סקטורים, בעיקר בדלק נוזלי (נפט).

⁵⁷ הסובסידיה כאמצעות קרן ההשוואה, שפחתה מ-103 מיליון דולרים ב-1982 ל-50 מיליון דולרים ב-1983, גדלה שוב ב-134 מיליון דולרים ב-1984. הסובסידיה לחברת החשמל, שפחתה מ-112 מיליון דולרים ב-1982 ל-57 מיליון דולרים ב-1983, עלתה שוב ל-70 מיליון דולרים ב-1984.

בסקירת ההתפתחויות על פני השנה נראה, כי המחירים הריאליים של הדלק עלו מאוד לאחר הפיחות הגדול של אוקטובר 1983, ונשארו ברמה גבוהה זו ברביע הראשון של 1984. הגדלת התמיכות המקומיות לדלק ברביעים השני והשלישי הקטינה את המחיר הריאלי, שחזר ועלה לרמת אוקטובר 1983, עם ההפחתה החדה של התמיכות, בספטמבר ובאוקטובר 1984, ערב חתימת "עסקת חבילה א'". במסגרת זו הוקפאו מחירי הדלק ונוצר פיגור במונחי מטבע חוץ משום שנמשך פיתוח השקל. הדבר הביא לצורך ב"קפיצות מחירים" מפצות לאחר סיום העסקה, בינואר ובתחילת פברואר 1985.

לסיכום, מחירי האנרגיה אופיינו בשינויים תכופים וחדים, פרי המדיניות הכוללת לגבי הסובסידיות והמחירים המבוקרים ב-1983 — 1984, מדיניות, שתכליתה לבלום את האינפלציה הדוהרת ולהשפיע על ההכנסות הריאליות. במסגרת משתנה זו הושם הדגש על מתן אפשרות לירידה ריאלית במחירי המזוט מרמתם ב-1981 (ראה לוח ו' 333). הדבר הביא לנסיגה של 30 אחוזים ביחס בין מחירי המזוט למחירי הבנוזין מהרמה של 1981, שהיתה דומה לזו ששררה בארצות אירופה⁵⁸.

ניתן לומר, שב-1984 לא היו תנודות ניכרות ממגמת היציבות של צריכת הדלק בישראל, כפי שהיא נמדדת באמצעות סך כל השימושים או השימושים הסופיים יחסית לתוצר. אמנם היו סימנים כלשהם לצריכה מוגברת בשימושים שונים (כגון חשמל בחקלאות ובשאיבת מים), אך לעומת זאת היתה ירידה בשימוש בחשמל במשקי הבית ובצריכת בנוזין לרכב. ניכרת עליית-מה של סך מחירי האנרגיה ב-1984 (ברביע האחרון של 1984 היו המחירים של סוגי האנרגיה השונים גבוהים ב-5 עד 10 אחוזים בהשוואה לממוצע 1983), אך טרם ניתן להעריך נכונה את תגובות הסקטורים השונים לכך.

⁵⁸ ברביע האחרון של 1984 היה מחיר המזוט גבוה ב-5 אחוזים מרמתו הריאלית ב-1983, אך אין הדבר משנה את המסקנות דלעיל.